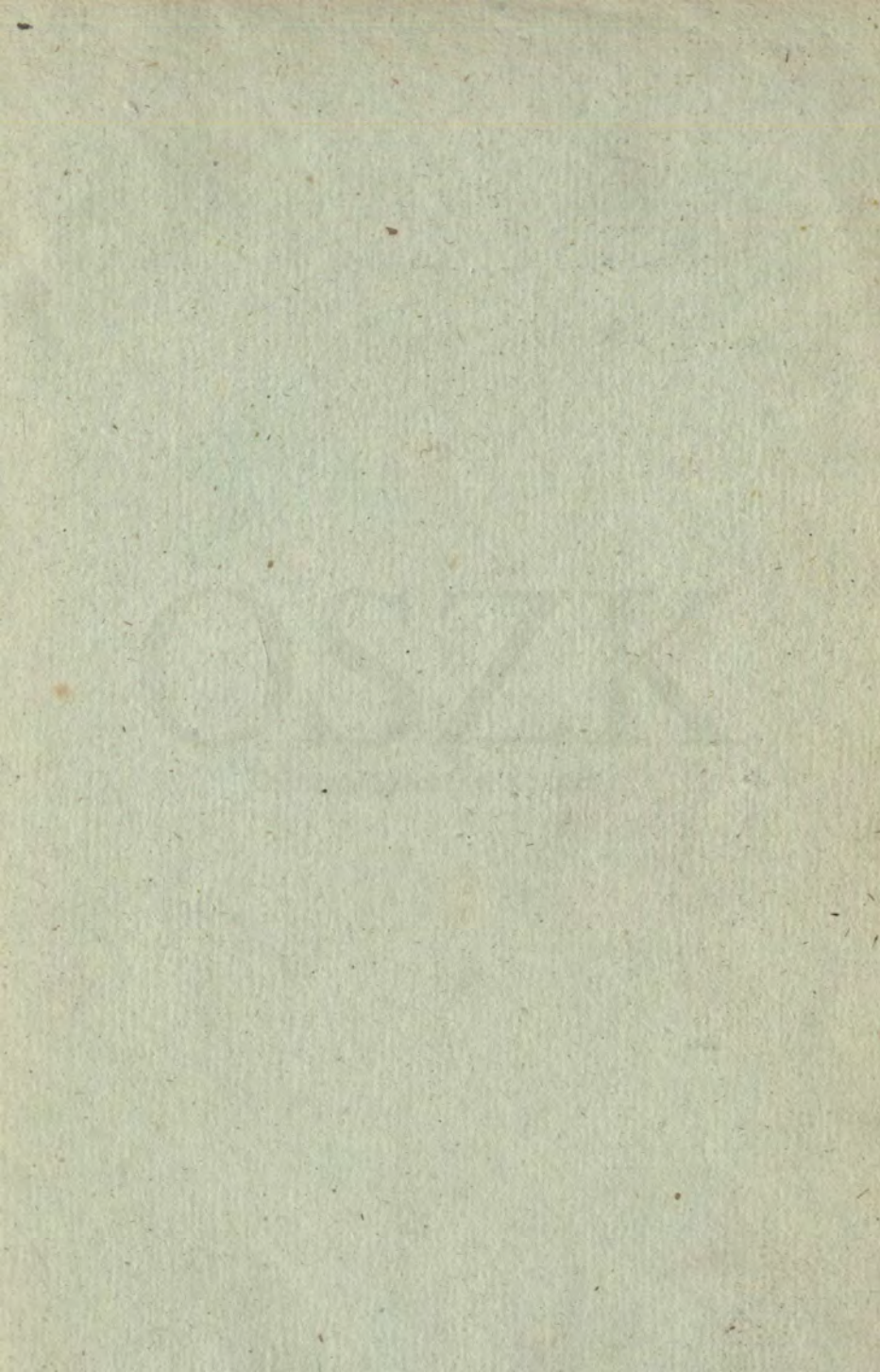
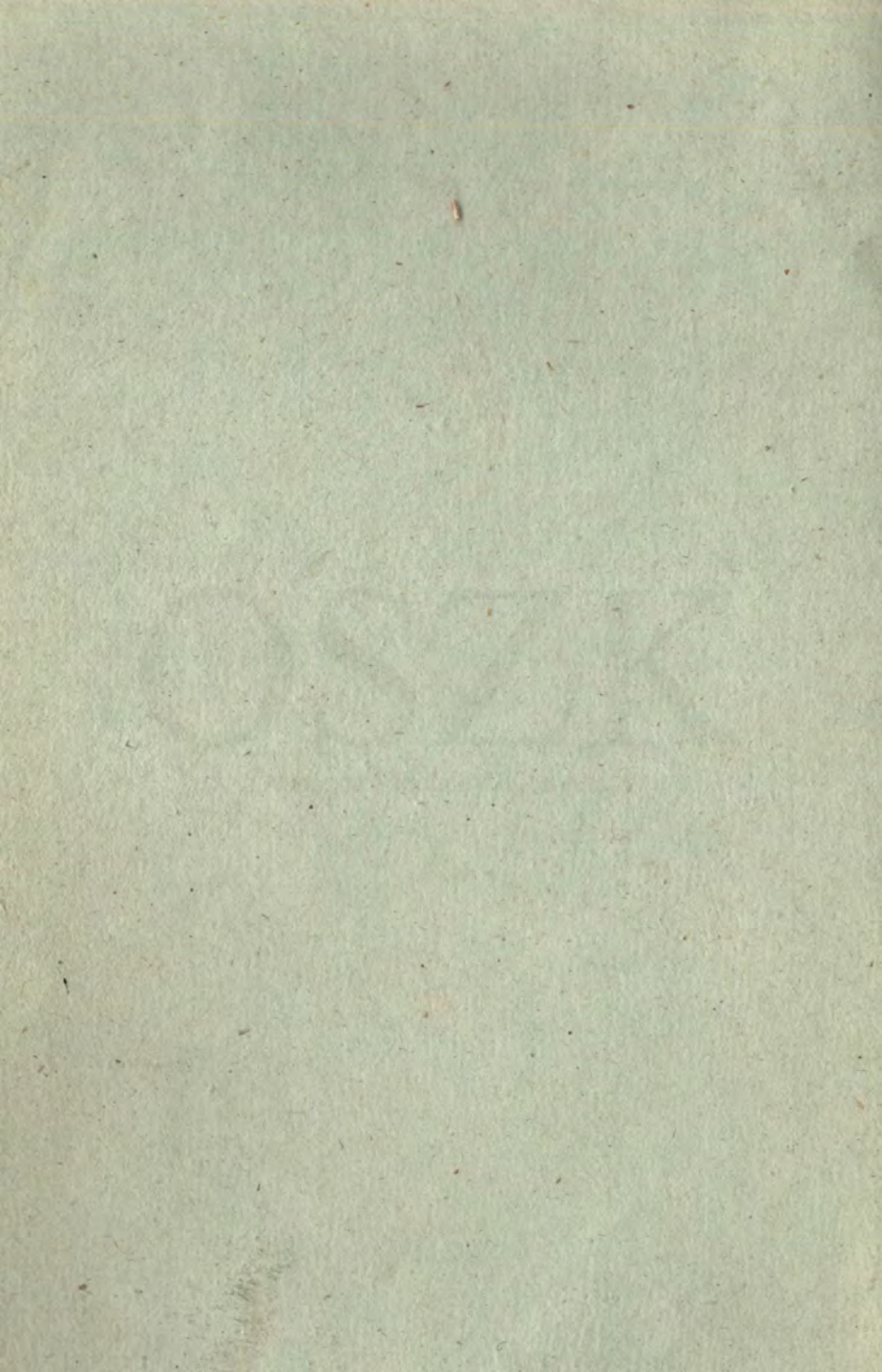

POTEMKIN.

AZ 1849 ÉV
M. HADS.
FELOSZL.

219708

Rock

AZ 1849-ik ÉVI

MAGYAR HADSEREG

FELOSZLÁSÁNAK OKAI

AZ

ARADI S TEMESVÁRI TÁBOROZÁSSAL.

IRTA

POTEMKIN ÖDÖN

HONVÉD-HUSZÁR HADNAGY.

PEST.

LAUFFER VILMOS TULAJDONA.

—
1867.

AZ 1849-ik ÉVI

MAGYAR HADSEREG

FELOSZLÁSÁNAK OKAI

AZ

ARADI S TEMESVÁRI TÁBOROZÁSSAL.

IRTA

POTEMKIN ÖDÖN

HONVÉD-HUSZÁR HADNAGY.

PEST.

LAUFFER VILMOS TULAJDONA.

1867.

219708

ELŐSZÓ.

Czélom, nem az 1848/9-ki magyar forradalom történetét előadni, mely már több író által közzé van téve, azt megkísérteni, különösen hazánk nagy történésze Horváth Mihály „Magyarország függetlenségi harczának története“ czimű nagyszerű művének megjelenése után, vakmerő vállalat volna. Egyedül azon eseményeket ohajtom elsorolni, melyeknek szem mellátó tanuja voltam, vagy a melyek közvetlenül közelemben történtek.

Jelen munkámat még 1862. évben sajtó alá bocsátám, de az akkori korlátolt sajtóviszonyok folytán, munkám, mely 1000 példányban már ki volt nyomva, a csász. kir. rendőrség által megsemmisítettett, magam pedig börtönre ítélttem.

Előbbeni kiadásomban a temesvári táborozástól kezdve a catastropha befejeztéig történeteket adám elő, jelen munkámban Arad ostromát is, melynél jelen voltam, beleszőttem, a mennyire lehet körülményesen eléadva.

Nagy megnyugvásomra szolgál azon édes öntudat, hogy ezen leírásom egykor az utókornak tanuságos adatokkal fog szolgálhatni, mert az általam előadottakat részrehajlatlanul leírni törekedtem. Mindazokra, kiknek neveik 18 éven át emlékezetemben maradtak, hivatkozni fagok névszerint.

A hány mű az 1848/9-ki honi eseményeinkről megjelent, azt átolvastam, s majd minden egyes csatát s mozzanatot felleltem azokban, de azon események záradékának

kimerítő előadását, mely tán leglényegesebb ezen nagy mul-
tunkban, még a *Horváth Mihály* fentemlitett nagyszerű
történelmi művében is csak futólagosan s röviden tárgyalva
találtam; mit a kellő adatok hiánya s azoknak távol a ha-
zától nehéz megszerezhetése okozott.

Én Arad-, valamint Temesvár vivásában, következés-
képen a végzetteljes 1849. évi aug. 9-ki Temesvár alatti
csatában is részt vettem, s attól fogva a borosjenői fegy-
verlerakásig s az aradi hadi fogságból való kiszabadulásig
jelen voltam, s minden érdekes mozzanatot ifju éber figye-
lemmel kísértem, melyet reményilem elég hűn előadni képes
leszek.

POTEMKIN ÖDÖN.

I. B E V E Z E T É S.

Bár jelen elbeszélésem fő czélja az, 1849-ik évi aug. 9-ki temesvári nagy csatának részletes vázlatát, annak következményeit, s a végeseményeket a két magyar hazával megismertetni, — a dolog érdekéhez azonban az aradi, leginkább pedig a temesvári zárlatot s táborozást körülményesen előadni elkerülhetlennek tartom, minthogy az az 1848/9-ki események végnapjaival közvetlen összeköttetésben áll, s mintegy abból folyónak tekinthető. Teszem továbbá azért is, hogy az általam látottak majdan egykor az utókor történelmi buvárainak az 1848/9-ki magyar forradalom leírására kiegészítő adataiul szolgáljannak.

Mint általánosan tudva van, márczius 15-ét csakhamar bácskai, határőrvidéki s bánáti szerb mozgalmak követték, mi a legelső 10 zászlóalj honvéd felállítását eredményezte, s míg Szent-Tamás vivása javában folyt, már is b. Jellacsics horvátországi bán 40,000 főből álló hadsereggel megtámadta Magyarország dunántuli részét, míg végre 1848. évi sept. 22-én V. Ferdinánd király a magyar országgyűlést feloszlottnak nyilvánítá. A magyar ministerium ugyan feloszlott, de helyébe honvédelmi bizottmány alakulván, a megkezdett háborut erélyesen folytatni elhatározá.

Az ujonczozás mindenfelé folyt s a hármasszinü lobogó alá feles számmal sereglett az ország harczképes fegyverfogható ifjúsága.

Én egyedül azon pontok eseményeit ohajtom elősorolni, hol jelen s szemtanu voltam.

1848. év nyarán Ung megye kaposi járásában Palágy-

Komorócz községben tartózkodván, ott a két helység gyalog nemzetőrségét főhadnagyi minőségben naponként fegyverben gyakoroltattam. Ezen vidék azonban a háboru színhelyétől oly távol esett, hogy az általam begyakorlott s különben is nyugalmat ohajtó földmives nemzetőreimmel majdan a síkra szállni, vajmi kevés reményem volt; miért is lakhelyemre, Jászberény mellett fekvő Pusztá-Kerekudvarra siettem.

Haza épen jókor érkeztem. A nemzeti lobogó Jászberény főterén fel volt állítva, s mellette az ujonczozó bizottmány foglalt helyet.

A magyar kormány a 14. számú Lehel huszár ezred életbe léptetését kimondá, ezredesül *Ferenczy Bertalan* (volt cs. vértés százados,) őrnagyokul *Szathmáry Mihály* és *Bobory Károly*, századosokul *Sánthó Flóris*, *Mészöly Farkas*, *Niszner Antal*, *Décsi Zsigmond*, *Nödel*, *Karácsonyi* és *Vezényi (Leitner) János*, lettek kinevezve.

A Jászberény főterén kitűzött nemzeti lobogó alá csakhamar oly nagy számmal özönlött a harezvágyó jász-kún ifjúság, hogy abból nem csak 5 század huszár; hanem azonfelül még egy gyalog zászlóalj is kitelt.

Az ezred felszerelésével *Sánthó Flóris* százados volt megbízva; a nyereg alá alkalmas csikókat is oly nagy számmal vezették a jász-kún birtokosok, hogy a Lehel huszár ezred néhány nap alatt teljesen meglovasodott, s az ezred parancsnoka a hirtelen alakult ezredet századonként a népes jász-községekbe, mihamarabbi begyakorlás végett, beszállásoltatá.

Ez ezred ujonczává lettem én is. A fölvelt ujonczok mindnyájan V. Ferdinánd királynak esküdünk hűséget s kiki századjába osztatott. Engem azon szerencse ért, hogy mindjárt első nap számadó őrmesterré nevezett ki az ezredes, s a Jász-Apátin állomásozó első századhoz küldött.

Századunk számra nézve teljes volt, s 175 emberből állott; lova ugyan minden huszárnak, de kardja csak minden fő- s altisztnek volt még akkor.

Az első lovas gyakorlatok hevederrel leszorított pokrócz-
ülésen történtek. Lovaink nagyobbreszt 3—4 éves csikók
levén, melyeket leginkább az alföld végtelen síkjain tanyázó
vadmenesekből fogdostak össze, képzelhetni, mily bajjal járt
azoknak megszelidítése; a lovas gyakorlatoknál eleinte
ujonczaink igen sűrűn hullottak a földre, s lovaink első fel-
nyergelése nem kis fáradságunkba került; valódi tűzpróbát
azonban akkor állottunk ki lovainkkal együtt, midőn végre
mindnyájan kardot kaptunk, azt felkötöttük s lóra ültünk,
különösen pedig akkor, midőn vezényszóra egyszerre kardot
kellett rántani, mely nagy csörömpöléssel járván, szilaj csika-
ink egy percz alatt megrémülve futottak szét, s ember volt, ki
nyeregben maradhatott.

Felszerelésünk meglehetősen lassu volt, mert késő hideg
őszig egyenruhánk vászon foszlánkából állott, s ez késlel-
teté oly igen sikra szállásunkat.

Végre a honvédelmi bizottmánytól rendelet érkezett,
hogy a már teljesen fölszerelt Lehel ezred századai Arad alá
siessenek, hol lovasságra égető szükség van. Három század
rögtön meg is indittatott Jászberénybe, hol a csapat egye-
sült. December 4-én mentét és esákót is kaptunk, s már
ekként teljesen fölszerelve, utunkat gyors menetekben foly-
tattuk.

Kiindulásunk első pontjától kezdve már is a hadi moz-
galmakra kártékonyan ható akadályokra lehetett következ-
tetni; ugyanis Jász - Apátitól Jász - Berényig, négy alföldi
magyar mér föld hosszú utunkban, még pedig esős és sáros
időben, s oly tájon, hol a műutat csak hiréből ismerik, s hol
a fekete televény földtalaj, ha hosszas esőzéstől felázik, csak-
nem járhatlanná válik, s annyira süpped a teher alatt, hogy
a megrakott szekér igen gyakran teljesen elakad, s az utak
olykor járhatlanokká válnak; mondom, e terhes utunkban,
midőn lovaink is sok helyen a sárba belesüllyedtek, mind a
mellett, az elemek e mostohasága daczára is, a marsirozó
huszár csapatot mindkét oldalról egy második csapat ki-

sérte, de koránt sem fegyveresen, hanem háti batyukkal megrakva, a súly alatt görnyedezett, de azért elszánt kitartást tanusított.

E mellék csapatban egy férfit sem lehetett látni, egészen nőnemből állott ez, kiknek mindegyike századunk valamely legénye nejének, nővérének vagy pedig közeli rokonának vallotta magát, állítván, hogy kedves övéiket csak Jász-Berényig kísérik, hol búcsút vesznek tőlük s ismét visszatérnek tűzhelyeikhez; ez azonban nem történt, mert ezen elszánt nők a föld éjszaki vagy déli sarkára is készek lettek volna a sereget követni; miként ezt a következő tanusítja.

Jász-Berényből, hol egy nap időztünk, december 5-én Szolnok felé indultunk, mely hosszú terhes utat egy nap alatt meg kellett tennünk. Meglehető késő este, átázva s fázva érkezünk Szolnokra. Mint a század számadó őrmestere, nem a csapattal lóháton, hanem a század hadi podgyászával előfogatos szekerekkel utaztam, s már az első állomáson sok kellemetlenségem volt a századunkat kísérő nem csekély számu nővel, kiknek még Jász-Berénybe a podgyászos szekerekre felülni megtiltottam; de annál nagyobb volt bámulatom Szolnokban, midőn odaérkezésünkkor minden előfogatos kocsit nőkkel tömve láttam, s másnapi elindulásunkkor, a csapatparancsnok meghagyása folytán, újra megtiltám, hogy a podgyászos szekerekre ne üljenek, remélvén ezáltal elmaradásukat; azonban csalódtunk, mert a következő állomáson, midőn indulni akartunk, az elmaradt nőcsapat velünk együtt indult — gyalog. Így tartott ez egész Aradig, illetőleg egész táborozásunk ideje alatt, mi igen nagy hátrányunkra vált, s a hadi működések nem kis mérvben akadályoztatá, miként azt a következő tanusítja, miről majd alább említést teendek, s a fennebb elősoroltakat leírásomba bevezetésül beleszőni szükségesnek véltem.

Második állomásunk Tisza-Földvár, harmadik Szentés, negyedik Orosháza volt, hol a kard kiköszörülésre a legelső parancsot vettük, s hol jó- vagy balvégzetünk több napon át

visszatartott. Velünk együtt *Bittó* kormánybiztos is odaérkezett, sőt Szolnoktól a csapattal együtt utazott, s a neki adott hatalmánál fogva Orosházán feltartóztatott bennünket, hova a nemzetőrség kiállítása s az adó rendbehozatala végett küldetett, leginkább pedig e város lakosságának a kormány intézkedései iránt lecsillapítása végett.

A kormánybiztos által hirdetett első népgyűlésben azonban oly heves szóvita s merész kifakadások történtek, hogy *Bittó* a netaláni komolyabb következményektől tartván, a három század huszárt ott tartóztatá, s nekünk csaknem egész nap a város főterén kivont karddal, lóháton kellett állanunk. Lázadás ugyan nem tört ki Orosházán, s valószínűleg ilyesmi eszeágában sem volt e különben jó szelid népnek, annyi azonban bizonyos, hogy a kedélyek nagyon fel voltak izgatva, minden népgyűlés zajos volt, s az egyesek zúgolódva távoztak s oszlottak szét, miként azt látni s hallani alkalmam volt.

Vége itt is el volt háritva minden baj, s dec. 13-án Orosházáról Tót-Komlóra indultunk; utunkban azonban oly hírt vettünk, hogy e község nemzetőrsége harczkészen vár bennünket s fegyvertűzzel akar fogadni. — Ovatosság tekintetéből előőrsök küldettek ki, kik csakhamar megnyugtató válaszzsal tértek vissza. Az álhir merő rágalom volt, mert a tót-komlósi nemzetőrség csak nem rég Arad alól haza térvén, a minket megtámadásról nem is álmodott, sőt az egész csapatunk a legszívélyesb fogadtatásban részesült a magyar-alkotmányos érzelmű tótkomlósi lakosság által. Szállásadó gazdám is nemzetőr volt, s szobája falán hosszú csövű löfegyver függött, s felette örült, hogy magyar huszárt kapott vendégül, habár ő maga nem is beszélt magyarul.

Tót-Komlósról dec. 14-én hajnali 5 órakor indultunk s mintegy 9 óra tájban Mezőhegyesre érkeztünk, épen akkor, midőn a nap sugarai a sűrű ködön át kezdtek hatolni, s hol alig hogy megtelepedtünk lovainkat étetni s étvágyunkat kielégíteni, midőn egyszerre a távolból tompa morajt hallani

véltünk, mely eleinte csak időközűleg, majd ismét sűrűbben s végre egymásután rögtönözve s a köd enyésztevel mindinkább hallhatóbbá lett.

A csapat parancsnoka *Mészöly Farkas* őrnagy azonnal tudtunkra adá s bizonyossá tett bennünket, hogy Arádnál csatát vívnak, haladéktalanul lóra ülést parancsolt s lépésből csakhamar gyorstügetésre vezényelte a csapatot. Minél inkább közeledtünk Aradhoz, annál jobban kivehettük a sűrű ágyuzást.

Ez volt a legelső harczi ágyuzás, mit életemben halottam, s azt véltem, hogy a csatában résztvevőnek mind egyig el kell hullani.

Batonyára érkezésünkkor meg kellett állani, nem annyira magunkért, mint hogy lovainkat megetessük, s utunkat ujult erővel folytathassuk.

Batonyáról már nem ügetve, hanem egészen az éj beálltaig vágztatva siettünk Arad alá; azonban a sors nem akará, hogy a végzetteljes csatában részt vegyünk, úgy lehet azért, hogy a sok sikertelenül kiontott vér megkiméltessék, miként alább fog kitünni.

Megjegyzendő, hogy alig hagytuk el Batonyát, utközben számos menekültekkel találkoztunk, kik rémülve hagyták el Aradot, eszeveszetten futottak; néhány kocsit megállítottam, s futólagosan a csata folyamáról kérdezősködtem. Minden kérdésemre a válasz: „veszve vagyunk, Máriásy áruló“ volt. Azonban egyik sem állott, mert, bár a csata a magyarok részéről el is veszett, de Arad városa nem, s *Máriásy Jánost* árulással épen vádolni nem lehetett, hanem inkább elbizakodott vakmerőséggel, mely csatavesztést vont maga után.

Az est homálya beálltával, még utunkban, az ágyudörgés mindinkább szűnt, végre egészen elnémult, s mikorra fáradt csapatunk Arad alá érkezett, a csatának vége lett.

A város alatti tágas gyeptér, mely Arad alsó részén a Maros folyam mentében az erdő felé nyúlik, ép azon a ponton,

hol a magyarok mesterséges rögtönzött hidja fel volt állítva, e perczben táborozó tikkadt s kiéhezett csapatokkal volt elborítva; a hídfőt a székely zászlóalj őrizte. — Odaért lovas csapatunk is, habár nem is harczolt, de nem kevésbé volt fáradt, mint a hajnaltól sötét éjelig csatázó s a mellett még a Maros folyamban is akaratlanul megfürdött honvédek; örömmel letelepedtünk mi is, s nem annyira evés s ivás, mint pihenés s alvás után sovárogtunk.

Életemben itt volt először alkalmam székely harczost látni, s égtem a vágytól e sajátságos s vitézségéről annyira elhirhedt faját nemzetünknek közelebből megismerhetni, azonnal közikbe mentem s beszélgetésbe eredtem velök. A legelső székely a hídfőnél álló előőrs volt, kitől a csata folyamáról némi felvilágosítást kértem. Székely bajtársam ekként adá elé az általa látott s tapasztaltakat. „Im Márjási uram átvitt bennünket a Maroson kevesed magával csak amúgy bolondjába, mert azt hitte ám, hogy a német majd mindjárt megijed; meg is állottuk mi a sarat becsületesen s egyre puskáztunk, de hát egyszer csak előttünk terem s egyenesen nekünk tart egy tarka lovas sereg, s mikor már közelébb jött, reá tüzeltünk, de azok a világért sem fordultak vissza, hanem csak mindig közelébb ballagtak, mikor már nem messze voltak, hát csak akkor látjuk, hogy mindenik kezében egy-egy hosszú rúd van s arra kis ászló rákötve, s integetnek nekünk, hogy elámitsanak bennünket s azt higyjük, nem ellenségünk; de alig hogy ezt észrevettük, hát egyszer csak oly sebesen, mint az isten nyila, nekünk rohannak, a hosszú rudakkal szurkálni kezdenek bennünket, s a hidon által nyomtak mindnyájunkat. Akkor vettük csak észre miért integettek a kis ászlókkel, azért hogy megcsaljanak bennünket.“

Az egyszerű székely katona e sajátságos előadásából azt következtettem, hogy életében csak saját tűzhelyén katonáskodván, dzsidás katonát soha sem látott, s e föltevésem azzal lett igazolva, hogy ugyanezen székely zászlóalj saját kivá-

natára, azonnal visszaküldték hazájába, Erdélyországba, annál is inkább, mert a székely legörömostebb harczol otthon, azaz, legszivesebben ontja vérét édes honáért, szülőföldjéért.

Ezek után nyugalomra heveredtünk az ugynevezett gyepmezőre, s más nap reggel csak akkor ébredtünk fel, mikor már a kemény hidegtől tovább aludnunk lehetlen volt. Akkor éjjel esett le az első hó, még pedig metsző hideg északi széllel, s csaknem, miként vastag lepellet, beborított mindnyájunkat, s midőn felébredtünk, tagjaink el voltak zsibbadva s azt véltük elfagytak. Ez éjjel sokan egész életünkre megköszvényesedtünk.

Alig hogy nyughelyünkéből felkápászkodtunk, mint a század kezelő őrmestere, parancsot kaptam, hogy a városból vasedényeket hozzak. Egy huszárt vevén magam mellé, belovagoltam.

Minél belebb hatoltam Arad utczáin, bámulatom annál inkább növekedett; e virágzó város, melyet alig pár év előtt láttam, borzasztó alakot öltött magára, s inkább hasonlított egy holt mint élő emberektől lakott helyhez, az emeletek üresei s a földszinti lakok ablakai s ajtai hosszú fenyő szálakkal, sőt még trágya felhányásokkal is el valának torlaszolva, s az utczákon végtelen csend honolt.

Mielőtt azonban tovább folytatnám az általam tapasztalt eseményeket, Arad városa akkori helyzetének rövid vázlatát adni megkísérlem.

II. A R A D O S T R O M A.

Ó-Arad városa a Maros folyam jobb partján fekszik; különösen e században virágzásnak indult, leginkább azáltal, hogy abban az ország alföld kereskedelme öszpontosul, s Erdélyországgal közvetlen érintkezésben áll. Polgárainak nagyrésze, különösen a kereskedelmi s iparúzó osztályból valók, igen vagyonosak, s majd mind odatelepedett családokból állanak. A város jóllétét a csak néhány tizedév óta emelkedett számos nagy s csinos izléssel épült házai tanúsítják, s méltán mondhatni, hogy Arad Magyarország első vidéki városainak egyike. Terjedelme s népessége nagy, külvárosaival együtt közel 28,000 lelket számlál. Termékeny rónaságon terül el, s közelében a legnemesb bortermő s dús erdőséggel borított világosi hegylánczat emelkedik, mely a végtelen távolban enyészik el, s a szomszéd Erdélyország hegységeivel szakadatlan hegycontinenst képez. Fekvése oly kedvező, hogy hazánk minden más városa felett kitünő előnyvel bír, megáldva a természettől s az emberi mesterkéz által előmozdítatva levén.

Szóval, Arad felvirágzása kezdete óta a legboldogabb körülményeknek örvendett, hová, ki csak hírét hallá, minden életre való egyén sietett, s ha abban meghonosodott, attól megválni többé nem vágyott.

Oly meglegedett, boldogok voltak Arad lakói egész az 1848. évi october 3-áig.

A Maros bal partján, szemben Ó-Araddal, s egyedül a folyam által elválasztva tőle, alig 500 lépésre az erőd, az ugynevezett Aradvár fekszik, mely még a török hódítás korában azok által kezdett épülni, mostani alakjában azonban Mária Terézia királyné asszony s II. József császár uralma

alatt épült; a birodalom harmadrendű várának van elismerve, 3—4000 főből álló őrséget fogad be, és sánczaira 60—70 löveget állíthatni fel. A vár oly közel fekszik Ó-Aradhoz, hogy a városnak egy pár utcája a vár területébe, sőt mondhatni, hogy a város nagy s éppen a legdiszes része a lövonalba, az ágyúk torkába esik, mert a vár sánczairól több utcába szabad szemmel is beláthatni, s a járó kelők személyét csaknem kivehetni s azokra irányozni lehet. Mindezen veszélyeztető körülményre az eddig folytonos békének örvendett aradi polgárok, kik diszes lakaikat, a hosszú ideig élvezett béke ideje alatt, a várhoz oly közel építették, bizonyynyal nem gondoltak s ilyesmiről nem is álmodtak.

A Maros bal partjától kissé távolabb, ugyancsak a várhoz nem messze, de már a lövonalon kívül, fekszik Uj-Arad, szintén meglehetősen csinos mező város, csupán pár száz lépés távlatra Ó-Aradtól, 4000 lakossal, mely kevés iparost kivéve, földmivelőkből áll.

Az 1848. évi márczius 15-ki alkotmány életbe léptetése után, az aradi várban a helyőrséget a császári katonaság a nemzetőrökkel felváltva teljesíté mindaddig, mignem a végvidéki szerb mozgalmak s b. Jellachich horvátországi bán Magyarországra törése a magyar bonyodalmaknak új fordulatot adván, a helyzet mindinkább aggasztóbbá lett, s ekként Aradon is a császári katonaság s a helybeli nemzetőrség közt a jó egyetértésnek vége szakadt. Mert egyszerre csak, midőn senki nem is gyanítá, az aradi várba őrségül rendelt nemzetőri csapatot a vár parancsnoka *Berger Jánost* tábornok rögtön kiutasítá, azon megjegyzéssel, hogy jövőre a várban teendő szolgálattól fölmentettnek nyilvánítatik, sőt oda ezután belépni bárkinek is tilos leend.

E percztől fogva mindkét részről kitört az ellenségeskedés, s többé nem volt titok; a császári katonaság s a nemzetőrség egymás iránti ellenszenvét mindenütt s mindenképen nyilvánítá. Aradvár védelmi állapotba helyezte magát, még pedig elég jókor, mert már october 3-án két oldalról támadta

meg Ó-Aradot, bizonynyal elfoglalási szándékkal; egyik oldalról a Leiningen gyalogság, másiktól pedig két osztály Schwarzenberg dzsidasok akartak bevonulni b. *Blomberg* ezredes vezérlete alatt.

E mozgalmakra az Aradon létező összes fegyveres magyar erő, mintegy 1,400 főből álló aradi, gyulai és debreczeni nemzetőr négy ágyuval a város fő terére kiállván, a császári csapatokat harczkészen várta. A város népe megremült s lőn nagy zavar, azonban a parlamentirozás elkezdődött, s most az egyszer a várparancsnok *Berger* tábornok a városba nyomuló csapatainak visszavonulást parancsolt, s a csend és béke helyreállottnak látszott, mert a katonaság zenekara magyar dallamokat játszván, vigan vonult a várba, mi az ó-aradiak lelkét reménnyel s örömmel tölté el, de igen is korán, mert a dzsidasok Új-Aradra telepedtek s azt megszállva tartották.

October 4-én újra nagy zavar támadt, s a riadót verő dobok új rémülettel áraszták el a várost. Az új-aradi oldalon hadiszerekkel terhelt szekereket lehetett látni, melyek a vár felé vonultak; ennek a nemzetőrség ellene szegült, azonban az akkori Arad megyei főispán *Bohus János* közbevetésére a hadi szerek csak ugyan a várba szállítottak.

Ezekután a vár sánczain felállított 12, 18 és 24 fontos lövegek mind a város felé irányoztattak, s *Berger* tábornok ugyancsak gyorsan tetthez látott, s ugyanazon nap, oct. 4-én parlamentáirje által felszólítá a várost, hogy másnap, azaz october 5-kén reggeli 10 óráig határozottan nyilatkozzék: „akar-e a császárnak engedelmeskedni s a fekete-sárga lobogót kitűzni?” A városban rögtön bizottmány alakult, s azt adá válaszul: hogy a királyhoz hű marad, s azért vérét ontani kész, csak hogy annak minden parancsa magyar minister által legyen ellenjegyezve.

A város rémülete mindinkább fokozódott, s a közelgő veszélyt többé kikerülni nem lehetett. A comité gyors intézkedéshez látott. A városban tartózkodó földbirtokosok, sőt

olyanok is, kiknek más menhelyük volt, elhagyták a várost, s biztos helyre siettek; a házak előtt s az utcák bejárásain torlaszokat emeltek, s a Maros partjait sánczolni kezdték, minden fegyverfogható csatakészen állott, minthogy a béke helyreállításáról szó sem lehetett többé, s *Berger* tábornok kívánatának eleget tenni egyáltalában vonakodtak, ki is oct. 6-án parlamentairje által azt követelte, hogy az Aradon tan-yázó mozgó őrség végképen hagyja el a várost, s minden ott levő kincstári vagyont s ágyúikat adják át, valamint a honvéd zászlóaljakra beállott sorkatonák visszaküldését is követelte. Mindezekre azonban tagadó válaszsral tért vissza a parlamentair a várba.

Berger fenyegetése nem maradt sokáig pusztá fenyegetés, mert már octob. 7-én elkezdé lövetni a várost, s déli 12 órától egyig 27 ágyulövést tétetett s egypár bombát is vettetett. Általános az állították, hogy az első ágyulövést a horvát származású s az aradi várban levő szent ferencziek szerzete gvardiánjának kellett tenni azért, hogy a kezdeményezés szerencsés legyen.

Ez első ágyuzásnak egy gyermek lett áldozata, két debreczeni nemzetőr megsebesült s néhány ház megrongáltatott. Az ágyuzás alatt a lakosság nagy része földszinti lakokba s pinczékbe vonult; a nemzetőrök egyik része ágyúkkal együtt a város fő terére csatakészen állott ki, másik része pedig a házak ablakaiban felvont löfegyverrel várta a netalán az ágyuzás alatt a városba berohanni akaró dzsidásokat; kiknek azonban ugy látszik, ebbeli szándékjuk épen nem volt, s nem is mutatkoztak.

Az első ágyuzás megszűntével *Berger* ismét parlamentairt küldött Aradra s a már előbb tett követelését ismétlé. Erre egy városi küldöttség menesztetett a várba s határozottan nyilvánítá, hogy a tábornok ur követelésének eleget nem teend: a fegyvert le nem teszi, ágyúit s pénzét ki nem szolgáltatja, a Maros partján felállított őreit be nem vonja, s a fekete-sárga lobogót kitűzni nem fogja. Már ekkor számos

nő és gyermek kivonult a városból, mely körülmény tudva volt a várparancsnok előtt, s ennek okát tudakolá; mire azt válaszolák, hogy a város védelmi állapotba helyezte magát s mindenre kész, miért is a gyámoltalan nők s gyermekek jajveszéklését hallgatni nem akarják.

Berger tábornok ez alkalommal szavát adta, hogy ha az aradiak magokviselete kihívó nem leend, ok nélkül a várost lövetni nem fogja; mely hír a lakosságra megnyugtatólag hatott; azonban a várban a legnagyobb szorgalommal tett előkészületek az ellenkezőt gyanították, mi nem maradhatott titokban, mert a várban levő magyar katonák, sőt többen a lengyel dzsidások közül is ki-kiszökdöstek annak daczára is, hogy a szökevényekre a vár sánczairól lelődöztek, s egyet keresztül is lőttek.

Erre a vár körüli fákat a császáriak mind kivagdosták, s a hadi tanács összeült, melyben leginkább b. *Blomberg* és *Siliák* ezredesek a harcz folytatása mellett szavaztak, s e percztől fogva a horvát származású s harcztáborzó *Siliák* lett a tényleges várparancsnok és vezér, s annak akarata uralgott a már igen elaggult *Berger* tábornok akarata felett, szóval ő volt a hosszas ostrom idő alatt a gyakran lankadó s reményvesztett várőrség buzdítója. *B. Blomberg* pedig Temesvárra küldetett, mivel a csatatéren többször találkoztunk.

Máriássy János alezredes, az aradi nemzetőrség parancsnoka, hogy jövőre a város lödöztetését kikerülje, szigorú parancsot bocsátott ki, hogy a nemzetőrök a császári katonaság lövéseit ne viszonozzák, remélvén ezáltal minden ingerkedést kikerülni.

A Bécsben octob. 6-án kiütött forradalom hire Aradra is eljutván, az egész városban nagy örömet okozott; e hirt azonnal a várba szállították, hol ellenben meglehetősen lehangoltságot idézett elő; sőt a honvédelmi bizottmány minden a haza területén levő várparancsnoknak meghagyta, hogy hét nap alatt a nemzeti lobogót kitűzze, ellenkező esetben honárulónak tekintetik. Azonban a bécsi események ép úgy mint

a honvédelmi bizottmány kikiáltványa pusztában hangzottak el, s az aradi várban legkevésbbé sem hajtottak arra, az ostromállapot meg nem szünt, sőt a várban hadi törvényszéket neveztek ki s rögtönítéletet hirdettek.

Ez események folytán Arad helyzete napról napra aggasztóbb s szorongatottabb, s a rémület általánossá lett; a nemzetőrség éjjel-nappal fegyverben állott, s a tűzhelyeinél maradt lakosság álomra is alig merte hajtani fejét, tudván azt, hogy *Berger* adott szava, mióta az ostromvezetését *Siliák* vette át, érvénytelen leend, s a már egyszer megkezdett lödöztetése a városnak, ismétlődni fog.

Arad városa valóban több ízben ágyuztatott a várból, még pedig olykor annyira, hogy annak végromlását lehetett várni, különösen addig, míg a magyarok ostromágyuk hiányában, a várost romboló lödözését tétlenül nézni kénytelenítették, azalatt, míg a várőrség összes ágyuütegeit az Ó-Aradal szemközt levő sáncztetőre vonta, s azokból halált s pusztítást szórt a városra.

A hosszas ostrom alatt, mely kilencz teljes hónapon át tartott, kiszámíthatlan kárt szenvedett a város, s több ártatlan emberéletbe került. A meddig csak a várból a 24 fontos golyó s bomba elhatott, romboló nyomai mindenütt láthatók valának; a Fehérkereszt szállodával szemközt levő utcza rövid időn halomra lövetett, s abban egyetlen lakható ház sem volt, a falak összeomolva, a háztetők, melyeket a granátokból támadt tűzvész még meg nem emésztett, egyről egyig mind a földön heverték. Azonban a vár közelében eső más utczáknak sem volt külön sorsa; így például a posta utcza, hol a g. n. e. püspöki lak áll, a várból kiröpített granát által meggyult, s a körülte levő házak mind a lángok martalékjává lettek a román püspöki palotával együtt. A legmagasb házak legtöbbet szenvedtek, különösen a főtéren levő diszes épületek, melyek mindegyike csakhamar ablak nélkül maradt, mert a bombákat leginkább a város legcsinosb részére szórták, s ha egy ugynevezett 60 fontos bomba (mely azonban

lőpor töltelékével együtt 120 font súlyu) a főtér kövezetére zuhant: a kövezetet bezúzta, s még jó 3—4 lábnyi gödröt vájt sebes forgása közben, s midőn szétpattant, a körülete levő kövezetet messzire szórta el, s a borzasztó durranás következtében az emeletek ablakai iszonyu csörömpöléssel hullottak alá; miből igen könnyű következtetni, hogy az emeletek egészen lakatlanok voltak, de nem egyedül azért, mert ablakaik minden azokhoz közelben elpattant bombák durranása folytán összeromboltattak, hanem azért is, mert minden perczen várni lehetett, hogy a várból ágyuznak s a házba bombát vetnek, melynek borzasztó erejét s veszélyes hatását nem egyszer volt alkalmam látni. Így például volt eset reá, hogy egy 60 fontos bomba egy két emeletes ház tetőjének közép gerendájára zuhant, azt s az alatta levő két boltozatot is bezúzta s az első emeletben pattant szét, hol az ajtókat, ablakokat s a bútorzatot izre porrá törte. A templom utca elején egy emeletes házba szintén bomba esett be, az emeletben eldurrant, s az emelet egész előfala az utcára omlott.

Az épületek közül legnagyobb sérülést szenvedett az izraeliták pompás épülete, melynek egy része imaházul szolgált s Arad városának legnagyobb épülete volt, 600 lövés nyomot számláltam meg rajta, a 18 s 24 fontos golyók át meg átfúrták téglafalait, s inkább egy óriási rostához mint sem épülethez hasonlított. A megyeház s a Fehérkereszthez címzett szálloda, szóval minden diszesebb s kivált azon épületek, melyek a várnak lövonalába estek, tetemesen meg voltak rongálva.

Egyébiránt itt is volt kivétel, különösen megemlítendő a sóház utca. A sóraktár (pajta) a Maros partján fekszik, s azzal szemközt a sóház utca, mely habár a várhoz igen közel esik is, mindamellett azt otlítem alatt golyómentesnek tapasztaltam. Ez utcában volt rendes szállásom, volt Arad megyei főispáni helyettes Faskó házatól negyedik házban. Ezen utca általános hiedelem szerint, azért kiméltetett a várbeli ágyuk által, mert abban egy a várban levő császári dzsi-

dás (báró) kapitánynak csinos háza is volt. Azonban ez utcza sem maradt végképen sértetlenül, mert midőn a sóházat a várból meggyújtották s lődözték, az azzal egy irányban fekvő sóház utczának is jutott az ostrom emlékeül néhány golyó, miként ezt az ágyam felett kettős falon átfuródott 24 fontos tanusítá; később azonban teljes nyugalomban maradt mindenki, a legnagyobb ágyuzás alkalmával is ez utczában, de csakis a faltörő golyóktól, míg ellenben a távolban elpattant bombák és granátok messze hulló darabjaitól ott sem volt biztos az élet.

Hogy mily nyugtalan élete volt e hosszú ostrom szaka alatt mind az Aradon állomásozó hadtestnek, mind pedig a lakosságnak, egyedül az képzelheti, ki valaha ostromlott városba szorult, vagy pedig ilyennek védelmében, vagy pedig ehhez hasonló várvívásban részt vett.

Hogy mikor jut eszébe, vagy pedig mikor kerekedik kedve a várparancsnoknak a várost lövetni, senki sem gyanithatta, hanem csak azt vette észre, mikor lakába, udvarába, vagy pedig közel hozzá menet közt a bomba vagy a granát bezuhant, vagy pedig távol elpattanván, annak darabjai feje felett elzúgva, halállal fenyegették. A honvédnek minden perczen csatakészzen kellett lennie, kivált midőn azon évi kemény tél folytán a Maros folyam igen szilárd jégkéreggel volt beborítva, s a várbóli kitöréstől minden perczen, különösen éjjeli időben, lehetett tartani, mit több ízben meg is kísértettek, s rendesen a legnagyobb ágyuzás védelme alatt történt. Gyalogságunk olyankor a legiszonyúbb ágyugolyó zápor között sietett a Maros partjára s egyedül puskatűzzel viszonzozhatta a 68 ágyu s a sorkatonaság tüztét. A lovasság ily alkalommal tétlenül maradt s csak távolról hallgatta a harszó honvédek csatározásait.

Olykor azonban az elszórt álhirek is nagyon nyugtalaníták a várost; így például 1849. évi márczius elején azon rettegtető hír terjengett, hogy e hó 15-én, mint a magyar alkotmány kivívása napján, a várból halomra lövik a várost,

mit azon időben nemcsak könnyen föltenni, de várni is lehetett.

A márczius 15-ki reggelt mindenki nagy feszültséggel várta. Az éj csendesén mult el, s reggeli 8 órakor lovas s gyalog osztályok a temető melletti tág mezőre vonultak, a szabad ég alatt tartandó istentisztelet megtartására. Ezt a vár tornyából, honnan folytonosan vizsgálódtak, észrevették, s azonnal hét fontos granátokkal töltött 24 fontos ágyukat irányoztak felénk, de a nagy távolság miatti sikertelen lödözésről csakhamar meggyőződván, egy pár lövésnél többet nem kíséreltek meg, s márczius 15-ke veszély nélkül mult el.

Az egész ostrom ideje alatt különös czélul volt az Ó-Aradon levő magyar élés-raktár kitűzve, mely a nagyterjedelmű ugynevezett Tököli kertben s házban volt beszerelve. Valahányszor a várból a várost lödözték, mindannyiszor a bombák s granátok nagy része azon tájra, leginkább pedig a Tököli kertbe hullott; hol a szép gyümölcsfákat ugyancsak meg rongálták, iszonyú gödröket furtak, de sem a kertben elhelyezett szénaboglyákra, szalma kazlakra, sem pedig az elésséggel gazdagon megrakott épületre nem estek, kivéve egyetlen alkalommal, 1849. évi febr. 8-án, midőn egy 7 fontos granát az éléstáron keresztül az utcába hullott, s a Tököli ház ablaka alatt elpattant, sérelmet és kárt azonban nem okozott.

A Tököli kert, méltán mondhatni, tetemes kártól óvta meg Arad városát, mert a sok bomba és granát, melyet avárból oda vetettek, különben mind az épületekre hullott s bizonyynyal sok háznak végromlását idézte volna elé. Hihető, hogy a várparancsnok a magyarok éléstárának felgyújtására szép díjt tűzhetett ki, mert a várbeli tűzérek ennek végrehajtásában nagyon vetekedtek.

Arad ostromát nem csak a város, hanem a környék is hátrányosan érezte. Személy s vagyon biztonságról szó sem lehetett többé. A környéknek legnagyobb rémei a leginkább rettegett lengyel dzsidások lettek, kik a vidéket vakmerőn beszáguldozták, s valóban gyakorta nagy bátorsággal párosult

ügyességet tanusítottak, s mind Arad mind pedig Temesvár ostrománál nagyon kitüntették magokat fontos szolgálatuk által; csaknem minden nap kitörtek, a magyar tábornok folyton nyugtalanították, s nem egyszer oly helyen s oly véletlen természetek, a hol s midőn senki meg sem gondolta.

Ily véletlenül még az ostrom kezdetén, lepték meg s fogták el a dzsidások az aradi polgármestert Török Gábort és Hadzsics Lázár képviselőt, még pedig a vár területén kívül, s később az ujaradi bírót saját házában s az aradi várba vitték. Hadzsicsot csakhamar haza bocsátották. Török Gábortól a nála levő 10,000 forintot nyugtatóvány mellett elvették, s néhány nap múlva a magyarok által elfogott három dzsidásért kicserélve, haza eresztették. Az uj-aradi bírót a haditörvényszék elé állították, s nyolcz napig a várban foglyul tartották, s midőn végre Berger tábornok maga elébe hivatta, s kérdé: miért vállalta el magyarok alatt a bíróságot? azt válaszolá, hogy ő minden fegyveres hatalomnak egyiránt engedelmeskedik, s a magyarok alatt ép úgy mint a császáriak alatt mindenben pontosan s lelkiismeretesen teljesíti hivatalát. Eválasz annyira megtetszett a várparancsnoknak, hogy a bírót rögtön szabadon bocsátá, s biztosítá, hogy jövőre a császáriak részéről semmi bántalma sem leend. Mi valóban teljesült is, s az ujaradi szítás mester, kinek háza a városházával szemközt volt, a forradalom befejeztéig mind a magyarok, mind a császáriak uralma alatt bíró maradt és semmi bántalma nem történt.*)

Hasonló módon volt veszélyeztetve a környék lakosságának vagyona is. Így például, novemb. 3-án néhány dzsidás kitört a várból, a Maroson átusztattak, s a várral szemközt levő Mikolaka román falu gyepűjén legelésző, mintegy 150 darabból álló falusi csordát, a lakosság szemeláttára, vakmerő elszántsággal elhajtották, s háborítlanul a várba terelték.

*) Uj-Aradot több izbeni megszállásunk alatt mindig a bíróhoz szálltam, következőleg, személyesen is igen jól ismertem őt.

November 5-én ismét kitörtek a várból. Ennek czélját csakhamar átlátták a magyarok, s a kirohanókat erős fegyvertűzzel fogadták, de a császáriak számos ágyuik fedezete alatt, melyek mindegyeszerre működni kezdtek, biztosan nyomultak előre s szándékukat elérték, és a várnak akadályul szolgáló, Ó-Arad és Zsigmondháza között fekvő katonai lakanyát s a roppant mennyiségű ölfát lángba borították. E tény végrehajtása után, mely több sorkatona életébe került, a várba visszahúzódtak, a meggyújtott ölfá készlet és a katonai lakanya elhamvadtak.

Nov. 13-án a magyarok Uj-Aradot gondatlanul odahagyván, erről az ujaradi pórép, mely különben is a császáriakhoz szított, a várbelieket értesíté, kik azonnal kirohantak, még pedig leginkább ujaradiak veszedelmére, mert az Uj-Aradon talált élelmi szereket, nagy gyorsasággal minden háznál összeszedvén, — különösen a lisztet, főzeléket és zsiradékot — a várba vonultak, s ekként reménytelenül újra minden szükségességekkel ellátván magukat, az ostromzárlatot egy időre nyugodtan nézhették.

A magyarok Ó-Aradot a várbéli kitörések ellen biztosítani akarván, a várral szemközt a Maroson álló, 80,000 forintba került hidat magok felgyújtották, s Uj-Aradot, mely a naponkénti megtámadásnak ki volt téve, erősen besáncolták, a mikolakai malmot pedig, nehogy a vár hasznát vehesse, elégették, a Maroson levő hajókat birtokukba kerítették, a várat erősen körülzárolták, s minden közlekedését elmetstették.

Azonban nem csak Ó- és Uj-Arad, hanem annak vidéke is zaklatott helyzetben volt, az oláhság több helyeken gyűlésezett, összeesküdt, s végre lázadásba tört ki. Első fő fészük Kovasincz volt, hol a magyarok által legyőzetvén, iszonyuan megfenyítették; e visszarettentő példa azonban korántsem csillapította le a felizgatott kedélyeket, hanem még inkább elkecseregeltte tévé őket. Fibi sen az uradalmi, Tökölly-féle vagyont, u. m. marhákat, magtárt, szóval minden értékes ingóságot, az uradalmi tisztek javaival együtt feldúlták s prédálták. Vi-

lágos, Soborsin, Kanop és Zámbó községekben ezrenként gyűlvén, a magyarokat megtámadni készültek.

Arad e szorongatott körülmények közötttekintélyeshaderőt nem nélkülözhetett, s ezen aggodalmat gerjesztő ellenség ellen, mindössze is 3 század honvédet s egy 3 fontos ágyut küldhetett ki Gaál László őrnagy vezérlete alatt. Világostól kezdve egész Zaránd megyéig egy-két lövés elegendő volt arra, hogy a fölkelők a fegyvert letegyék, vagy pedig futásnak eredjenek. Zarándban azonban már sorkatonaság is támogatta az oláhságot, mindamellett a honvédek szuronyának a csatatért átengedték.

Midőn a magyarok Asztalos Sándor százados vezérlete alatt Zámbóra győzelmesen bevonultak, amegrémült oláhok egyházi lobogókkal mentek eleibök, s mindnyájan térdre hullva, kegyelmet esedeztek, mit meg is nyertek. A honvédek azonban az ottani urasági kastélyt feldúlták, s meglehetősen zsákmánynyal tértek vissza Aradra.

Ezen teljes sikert ígérő eredmény után Gaál László maroknyi hadával s számos fogolylyal visszatérvén, az oláh lázongást befejezettnek hitték; de ez csak látszólagos volt, mert a román nép a legkisebb alkalomnyilásra újra meg újra nyilvánítá ellenségeskedését, s a hol és mikor csak lehetett, boszút állott megaláztatásáért, különösen az Arad megyével szomszédos Erdélyben, s annak határszélein az ugynevezett mőczok, kik a két magyar haza minden népe között a miveltség legalantabb fokán állanak, s rendesen az erdők rengetegeiben, hegyoldalakon nyomorult fakunyhókból épült kis falvakban laknak. Megjegyzendő azonban, hogy a román nép különben általában igen szelid nép, de nevelésben, következőleg szellemi kifejlődésben azonban nagyon is hátra lévén, s azon időben a magyarok ellen fel voltak bujtogatva, tév-utra vezetve.

Az aradiak helyzete napról napra siralmasb lőn, az ágyuzást lassanként ugyan annyira megszokták, hogy azt többé már veszélylyel járónak sem tartották, s a város mindkét nem-

beli lakosai bátorságát valóban is bámulni kellett, látván őket a legborzasztóbb ágyuzás s bombázás alatt közönyösen fel s alá járni, s napi teendőiket végezni.

Esetet tudok reá, melynek magam is szemtanuja voltam, hogy a mindkét részről legelkeseredettebb ágyutüzelés alatt, mely négy óra hosszáig tartott, az aradi férfiak s nők karon fogva sétáltak a magyar ágyuütegek háta mögött, s mellettök és fejöik felett folyvást zúgott a halált szóró 18 és 24 fontos golyó, a granát és a bomba.

Az ostrom folyama alatt a harczókat ide nem számítva, több védtelen s ártatlan élet esett áldozatul. Így különösen *Gallini Pál* gyógyszerész, ki 4—5 éves fiacskájával együtt kocsiban ülve, közel a sóházhoz megállott, nem is gondolván arra, hogy a vár golyói a fegyvertelen békés polgárt sem kimélik, midőn egy jól irányzott 18 fontos az apát derékon, a gyermeknek pedig fejét szakítá el. Egy fiatal nőnek, ki hozzá még áldott állapotban volt, egy éjjel álmában, az ágya feletti átfurt golyó fejét szakítá el. Egy anya kisdedét karján tartva altatta el, az apa az asztalnál ült, midőn az utcán egy 60 fontos bomba elpattant, egy darabja az ablakon berepült, a férfinak lábait, a nőnek karját szakítá el, s a kisdedet megölte. Egy puskaműves műhelyébe bomba esett beselpattant, két segédjét rögtön megölte, s a tanítványnak hasát hasítá ki, ki borzasztó kinok közt kimult. Egy szegény favágónak, ki az 1849. ápril 3-ki ágyuzás alatt fejszójét vállára téve, haza ballagott, egy 24 fontos golyó a fejét a fejszével együtt elsodorta.

S még több ehez hasonló esetek történtek, melyek már visszaemlékezni képes nem vagyok. A haláltorkában számos aradi lakos forgott, s csak a nagy óvatossági rendszabályoknak s különös isteni gondviselésnek köszönhető, hogy sokkal több élet nem esett áldozatul. Így például, egy éjjel ágyuzni kezdtek a várból, a minoriták templomához közel lakó vároosi főorvos Rózsa bájos 16 éves leánya, hirtelen felugrott ágyából, s a pinczébe szaladt, s még tán le sem érkezett a

lépcsőn, midőn a ház boltozatát egy 30 fontos bomba bezuzván, épen az alig menekült hölgy ágyába zuhant s rögtön el is pattant. Ily alkalommal a szoba butorzata ezernyi darabokra porlott s az ágy tollazata sűrű fellegként repült szét.

A kilencz hónapi ostrom ideje alatt Berger tábornok, vagy tán inkább Siliák ezredes oly sokszor, s oly elkeseredetten ágyuztatta Aradot, mintha annak végromlására esküdött volna.

Az első egy óráig tartó ágyuzás 1848. octob. 7-én történt, mely mindössze 27 lövésből állott. Továbbá oct. 20-án 5 lövés, oct. 21-én reggeli 5—11 óráig 500 lövés, oct. 23-án, novemb. 5-én, 10-én estétől reggelig, 18-án két óra hosszáig, dec. 4-én öt óra hosszáig néhány száz lövés, 13-án, 14-én, 16-án és 17-én, 28-án 500 lövésnél több tétetett a városra, mely négy helyen meg is gyult, s iszonyu rombolást tett; oltani egyáltalában nem lehetett, habár az oltási előkészületek s a kellő intézkedések meg voltak is téve, mert a hol a tűzvész dühöngött, oda a várbeli bombák olly sűrűn hullottak, hogy a vész helyéhez közeledni lehetlen volt. Ezen alkalommal több helyen gyult ki, a püspöki lak s a fél utcza elégett.

1849. évi január 24-től 28-ig leginkább csak bombákat szórtak a városra; február 7-én s 8-án a csata folyama alatt szünet nélkül lődöztetett a város; továbbá február 20-án s márczius hóban több izben, de különösen 25-én éjfél-től reggeli 3 óráig, april 3-án délutáni 4-től estéli 8 óráig, midőn gr. Vécsey tábornok az útegeknél személyesen vezénylett, s az ágyukat veres főveggel fején irányozta. April 14-től 26-áig naponként erősen lődöztetett a város.

E gyakori pusztító ágyuztatásnak, úgy látszik, legfőbb célja az volt, hogy a várat körülzároló magyar sereg teljesen kifáradjon, s a városi lakosság türelmét vesztve, Berger tábornok felszólításának hódoljon; azonban ebbeli számításában csalódott a várparancsnok, mert a honvédek a folytonos fáradalomban mindinkább megedződtek, s a lelkesedés nem-hogy csüggedt volna, hanem mindinkább fokozódott.

A várbelieks a honvédek igen gyakran társalogtak egymással, habár nem a legudvariasb modorban, s minthogy egyedül a nem felette széles Maros választá el őket egymástól, könnyen megérthették egymás szavát. A császári katonaság tréfás élceire honvédeink eleinte fegyvertűzzel válaszoltak, melyet azonban Máriássy János vezér csakhamar betiltott, minthogy azt rendesen a város ágyuztatása követte. Később, midőn a várból a városra lődöztek, a honvédeks nemzetőrök az ágyuk tetejére állván, fővegeiket a légben csóválták, s ujjongattak, s hasonlóan ágyuszóval válaszoltak. Szóval, Aradon a hosszas ostrom alatt az ágyuzást annyira megszokta mindenki, mint a naponkénti harangozást.

Hogy e 9 hónapi ostrom alatt a várat körülzároló magyar sereg véres megtámadásoknak is ki volt téve, s hogy Arad ez idő szerint több csaták színhelyévé vált, igen természetesnek tűnik fel, mi leginkább a császári seregnek azon törekvéseiből származott, hogy a várat koronként eleséggel s hadiszerekkel ellássa.

A legelső csata 1848. évi october 21-én Uj-Aradhoz fél órányira fekvő Angyalkút (Engelsbrunn)-nál történt, hol a debreczeni s békési önkétesek s nemzetőrök 3 ágyuval, a császáriak Temesvár felől közeledő dzsidásokból s Rukavina gyalogságból álló, s Uj-Arad felé előnyomuló csapatját megtámadván, pár órai kétes küzdelem után, végre visszavonulásra kényszerítették. A császáriakszép számú gyakorlott lovassággal s még egyszer annyi ágyuval a magyarok felett nagy előnnyel birtak; a magyar tüzérek azonban oly gyorsan s ügyesen lőttek, hogy amazokat zavarba hozták, s a debreczeni önkétesek a dzsidások megújított rohamát mindannyiszor hős elszántsággal bevárva helyüket állották, erős tüzeléssel fogadván őket, végre szuronyt szegezverohantak a lovasságnak. Egyedül a békési nemzetőrség valódi hátrányául szolgált a harc mozgalmainak; mert mindjárt a csata kezdetén hátra szaladt, s a faluba, Angyalkútra bűjt. A magyarok

mindamellettt győztek, s a császáriak Temesvár felé vonultak a csatatér odahagyásával.

E csatában történt, hogy egy 15 éves debreczeni önkéntest, kit századosa éretlen gyermeknek tartván, több ízben haza szándékozott küldeni, a csata folyamában egy dzsidás üzőbe vett; e fiu látván, hogy a gyakorlott ellene oly biztosan mellének irányozza kopjáját, hogy annak rohamát kiállni képtelen, tehát hidegvérrel megállott, s midőn már a dzsidás legfőlebb 30 lépésre volt tőle, rásüté fegyverét, s az lebukott lováról, de mire fegyverét ujramegtöltheté, ismét más dzsidás termett ott s rohamban neki iramodott, s midőn golyója azt is leteríté, a harmadik dzsidás is ott termett, az ifju önkéntes a háta mögött levő kertkerítés átugrásával remélé életét megmenteni, s hirtelen a sövénynek rohant, de alig kapaszkodhatott abba, a dzsidás rajta termett s kopjáját a menekülő oldalbordájának irányzá, azonban hibásan talált, a fiút át nem dőfte, hanem a hóna alá szúrt, s áldozatát miként laptát félre dobta, s uj dőfésre készült; a fiu kétségbeesett helyzetében lélekéberségét nem veszté, hanem egy szökéssel a dzsidás oldalánál termett, s a markában folyvást erősen szoritott fegyverének szuronyát, mielőtt ellenfele lovát megfordithatta volna, szívébe dőfte, s ekként három üldözője felett teljes győzelmet vívott ki; fegyvereiket elszedvén, kapitányának eszavakkal adta át: „ime bebizonyítottam, hogy nem vagyok éretlen gyermek.“

Ugyan e csatában egy más említésre méltó eset adta elő magát. A békési nemzetőrök egyike, bár a faluba rejtőztek, egy ágyu golyó által lábát elveszté, s midőn a fájdalomtól zaklatva jajgatott, rokonai s ismerősei körül fogták s vigasztalták, a folytonos vérvesztést szenvedő nemzetőr végre e szavakban fakadt ki: „jaj! vége van Magyarországnak!“ s lelkét kiadá. Sajátságos, hogy ez egyszerű földmives a haza sorsát saját magáéval azonosítá.

Az aradi magyar tábornak több pontra kellett figyelmét kiterjesztenie, azokat fegyveres erővel megrakni, nehogy véletlen megtámadtassék, egyike volt azonlényeges pontoknak Lippa is, melyet 400 elszánt debreczeni veresszalagos őrzött; november 12-én azonban tizszerte nagyobb erő támadta meg őket, remélvén e maroknyi csapatot egy rohammal megsemmisíteni; de e számításában rettenetesen csalódott: a rettenthetlen csapat a neki irányzott rohamot bátran fogadta el, fegyvertüzeléssel válaszolt, szuronyt szegezve a támadóknak rohant, s futásra kényszeríté őket. Az aradi vezér *Máriássy János*, ki ez eseményről még elég korán értesült, 400 nemzetőrrel a helyszínére sietett s nov. 13-án reggel megújult a harcz, mely erőre nézve felette egyenetlen volt, minthogy a magyaroknak összesen 800 gyalogjok s öt ágyujok, míg a császáriaknak 2000 jól begyakorlott sorkatonájok s 11 ágyujok volt. A csata majd fél napon át tartott. Az oláh fölkelők holtteste elboriták a mezőt, s a még életben maradtak vad futásban menekültek. Azonban a magyaroknak a csatát megtartani lehetlen volt, mert míg az ellen részén 11 ágyu folyvást működött, addig a magyar tüzerek töltényei elfogytak, miért is hátrálni kényszerültek. *Máriássy János*, ki minden alkalommal rettenthetlen bátorságot tanusított, maroknyi csapatját a legnagyobb rendben s csekély veszteséggel vezette vissza Aradra, s a császáriak nem üldözték, valószínűleg azért, mert ők is kifáradtak. Aradra érkezvén, legfőbb gondja oda irányult, hogy honn nem létében csapatjai által vigyázatlanságból oda hagyott Uj-Aradot ismét elfoglalhassa, s azt nov. 16-ki éjjelén a legnagyobb csendben ujra megszállotta.

Vége az aradiak kimondhatlan vigasztalására az osztrómló bomba mozsarak megérkeztek, s a Maros partján telepek emelkedtek, melyek dec. 3-án a legelső bombákkal üdvözltek a várat, s valahára viszonzhatták a kölesönt. Ezen első magyar bombának óriás nagynéző közönsége volt, csaknem az egész város.

Az életkorra nézve még csak 26 éves vezér, *Máriássy János* alezredesnél határt nem ismerő elszánt bátorság, s a jó akarat, miként az utóbb mondottakból kitünik, nem hiányzott, habár a kivitelben elég szerencsétlen volt is, rendesen ifju tüze által elragadtatva, kivált pedig egyedül saját terve, akarata után járva, mely rendesen meghiúsult.

Máriássy ifjú, rajongó, vagy tán igazabban mondva, felmagasztosult lelkében nagyszerű terv fogamzott meg, melyet a kivitel perczéig a legnagyobb titokban tudott tartani. Ez a vár megrohanása terve volt, melynek végrehajtását a lengyel legio megérkezéseig halasztá.

Dec. 3-án este megérkeztek a lengyelek, s a nagy esőzés daczára is, a város főterére kellett telepedniök, hol tüzet rakván, szárítgatták átázott ruháikat; azonban még meg sem száradtak, s az út fáradalmától ki sem pihenték magokat, midőn parancs érkezik, hogy várrohamra induljanak, mire a harczvágyó lengyelek készeknek mutatkoztak, s lelkesedéssel indultak.

Máriássy János e vakmerő vállalatra, a már ekkor 12,000 főre szaporodott táborának a javát szemelte ki, u.m. a debreczeni vereş szalagosokat, a békési önkénteseket, a lengyel legiót, s a székely zászlóaljat. Az ostromhoz megkívántató készleteket : hidakat s falmászó hágesókat, valamint egy hadizenekart is vitt magával. Elindulás előtt a kellő intézkedéseket megtette a vezér, ő maga (Máriássy) a legbátrabbaktól s leg-hűbbjeitől, kik között Aradi (Arader) tábori törzsorvos is volt, követve, legelől ment, oldalán ezüst kürttel; egyszeri fuvás a kürtbe visszavonulás, kétszeri fuvás előnyomulás jele volt, mely esetre egyszersmind a hadi zenekar vezényletére kirendelt tisztnek meghagyta, hogy Rákóczy indulót fuvasson.

Ez előintézkedések megtétele után a lelkesedett sereg ostromra indult, senki sem kételkedvén a teljes sikerben.

Hajnali 5 órakor már az első sánczban voltak az ostromlók ; a sáncztetőn álló előörs „Ki vagy?” (wer da?) felhívására „jó barát” (gut Freund) s tábori hang s jelszó pontos felelete

után, háborítlanul előrenyomultak, s a vár előőreit zajtalanul elfogdosták, lefegyverzették.

Megjegyzendő, hogy Máriássy János ügyes kémjei által e napon a várban kiadott hang és jelszó birtokába jutott, s a sikerről annál kevésbbé kétkedett; sőt még az is tudva volt előtte : melyik helyen állnak őrt a lengyelek.

Ekként az előőröket a legnagyobb csenden elfogdosva, egész a harmadik sánczig szerencsésen nyomultak, midőn egyszerre nem remélt s számításból kihagyott akadályokra bukkantak; ugyan is ittegy hidat reméltek találni, mely hiányzott, s a hágcsök is rövidek voltak. Máriássy azonnal észrevette a legyőzhetlen akadályt s az oldalán levő kürtbe egyet fújt, mely visszavonulás jele volt; a zenekar mellé rendelt tisztt azonban félreértésből vagy fejét vesztett zavarában az adott jelre, Rákóczy indulót fuvatott, mire az egész ostromló sereg „éljen a magyar!“ rivalgásban tört ki, s a csapatok mindegyike a legelől haladt lengyel legiót megelőzni törekedett. Ez elhamarkodott sőtmondhatni elszelesedett vállalat igen balul ütött ki, mert a harsány zenére s „éljen a magyar“ rivalgásra először is a belső sáncz tetőn előőrsben felállított század általános tüzeléssel válaszolt, s ezt rögtön sűrű kartácsolás követé, a vár sánczai csakhamar az összes várőrséggel megteltek, valamennyi ágyütegeket hirtelen azon egy pontra összehívván, megfeszített erővel a vakmerő ostromlókra tüzeltek, kik most már csakugyan hátrálásra kényszerültek, még pedig, képzelhetni, mily zavarban. Hogy hányan estek el, bizton nem állithatom, a sebesültek száma bizonyynyal többre ment, s még sokkal nagyobb lett volna a veszteség, ha a visszavonuló csapatokat a téli hajnal sötét szürkülete nem védi. Három lengyel legionista foglyul esett, épen akkor, midőn a várbeli lengyel őrt lefegyverette, s a nagy zürzavar kiütésekor többé nem menekülhettek, és soha vissza sem jöttek, mert miként halatszott, más nap a várbeli haditörvényszék golyó halálra ítélte őket. A békési önkéntesek azonban, kik az előnyomulásban az elsők között voltak, a visszavonulásban pedig leghá-

hátról maradtak, a legbelsőbb sánczba szorultak, s más nap sötét éjelig ott kellett maradniok. Képzeltetni kinos helyzeteket : a vár falához szorosan kellett tapadniok, különben, mi helyt egy két lépést előbbre tettek, a sáncztetőről golyó zápor hullott reájok, a mellett térden felül vízben állottak, s az éhség és szomjuság gyötörtte őket, s azonfelül mind a várőrség, mind a Maroson túl levő szilaj kedvű honvédek folytonos tréfás élceinek voltak kitéve. Mindamellett a várbeliek tartották tőlök, mert a különben is vakmerő s a mellett elkeseredett békési önkéntesek, a várkapura rohantak, azt szuronyaikkal feszegetvén, tele torokkal kiabáltak : „ereszszetek be s adjatok kenyeret!“ A várkaput belől erősen eltorlaszolták. Végre az éj beálltával nagy csendben s szerencsésen kimászta a sánczokból s végképen kimerülve a táborba érkeztek.

Ezen szerencsétlenül végződött várroham nagy lehangoltságot idézett elő nem annyira a magyar seregben, mint inkább Arad város lakosságában, kik az iszonyu nyomortól ez éjjel megmenekülni reméltek, s mindenki zúgolódott Máriássy ellen, kitől a jó szándékot ezúttal elvitázni nem lehet, s hogy a megrohanás balul ütött ki, sok körülménynek róható fel, leginkább pedig a vezér birtokába jutott azon hiányos várterképnek, melynek alapján a rohamot tervezte, s hogy a különben is még oly fiatal Máriássy e hiányt föl nem fedezte, bünnül azért nem róható fel neki, mert a rohamot végső perczéig, nehogy eleve elárultasék, a legnagyobb titokban megőrzeni törekedett, miben nem is csalódott; továbbá, hogy a visszavonulás oly zavarral s veszteséggel ment véghez, miként a fennebb előadottakból kitünik, annak sem ő volt az oka, hanem leginkább a zenekart vezénylő fiatal tiszt; ezen választatása Máriássynak valóban balul ütött ki, e lényeges megbízásra általa jól ismert egyént kellett volna kiszemelnie.

Azonban egészen másként áll a dolog a deczember 14-ki csatával. A történelem, e részrehajlatlan bíró, e nap nagy veszteségét, Máriássy János bűnéül fogja felróni, ki az ellenfél erejéről, mely Temesvár felől nyomult, eleve jól értesült, s a

kellő intézkedéseket annak idejében megtehetette volna, Máriássy azonban, kinek, miként már fennebb is emlitém, rettenthetlen személyes bátorsága kétségbe vonhatlan volt, egyszerűsmind tulságosan elbizakodott, s a legfontosb ügyet elhamarkodó vezér volt. Midőn a dec. 14-én közelgő császári hadsereg hírért hozták neki, s annak erejét tán túl is becsülték, miként ez ily alkalommal rendesen történni szokott, könnyedén odavetve azt válaszolá : „bagatelle! 600 honvéddel mind visszaverem.“ Azonban környezete unszolására körülbelül mégis mintegy 6000 embert, de alig egy üteg ágyut vitt által Új-Aradra, lovassága 50 Reisz-Köszticz huszárból s mintegy szintén ily számú debreczeni önkéntes s leginkább ottani hentesekből s más békeszerető polgárokból álló, felette rosszul fölszerelt, gyakorlatlan, s még soha csata színét sem látó önkéntes lovasból állott.

A császári sereget *gr. Leiningen* altábornagy és *b. Blomberg* dzsidás ezredes vezérelte, s csak igen lassan haladván, délben Új-Araddal szemközt állottak. A két vezér távcsövön vizsgálván a felhányt sánczolat által valódi erőddé s fontos strategicus ponttá átalakított Új-Aradot, mindkettő odanyilatkozott, hogy ennek bevétele lehetlen, azonban rövid haditanács után elhatározták, hogy lödöztetését meg kell kísértetni, s a magukkal hozott 15 sikágyut a sánczoknak irányozván, a rögtönzött tüzelést megkezdték. De bámulatuk mily nagy, s örömük még nagyobb lett, midőn a sánczokból alig 5—6 ágyu viszonzá tüzüket, s mi több a magyarok golyói minél kevesebb kárt tettek az ellen soraiban, míg a császáriak jól irányzott lövései mindannyiszor ritkíták honvédeink sorait.

A császári vezérek ezt észrevevén, biztos sikerre számíthattak, s azonnal általános rohamot intéztek a sánczokra, és számos ágyuik fedezete alatt helyeikből csakhamar kiszorították a miéinket. Hogy ágyuink a császáriak soraiban kevés kárt tettek, onnan magyarázható meg, mert tűzéreink nagyobb része csehekből állván, a császáriak előnyomlásakor, a

magyarok szemeláttára, mintegy húszan ágyukkal együtt átszöktek. — E csatában a császáriak részéről az ágyúütegeken kívül tagadhatlan, hogy a tapasztalt bátorságu s jól begyakorlott dzsidások, b. *Blomberg* vezérlete alatt, tettek legnagyobb szolgálatot, kik legelőbb az ellenükbe kirendelt maroknyi s valóban harcziatlan debreczeni hentesekből álló önkéntes lovas csapatot vadfutásra kényszerítették, s most már a magyarok teljesen lovasság nélkül maradván, a nagy zavarban a fegyverben felnőtt székely zászlóaljat vezényelték a két osztály dzsidás ellen, de a székelyek sem jártak különben mint a debreczeni önkéntes lovas csapat (mely összesen 70 főből állott). Ezt látván a lengyel legio, önként ajánlkozott dzsidás testvéreik ismételt rohamait fenntartani s ellenükbe arczagot képezett. A császári dzsidások azonban, annak daczára, hogy az ellenük vezényelt zászlóalj fejében négyszögletes piros főveget láttak, vezérok parancs szavára szilajon nekik vágtattak, s midőn már elég közel odaértek, a lengyel legionisták anyai nyelvükön feléjük kiáltottak: „Lengyelek! nem irtódtok-e testvéreitek vérért ontani?” De ez mit sem használt, a dzsidások vezérok s tisztjeik által buzdítva, elkeseredett harczra készültek, s most az egyszer testvéreikben is ellenséget látván, s a katonai kötelességet mindennek előbbre téve, s mi legfőbb mindannyian kétszeres szerencsés roham eredményétől fellelkesülve, ugy szintén lovaik is felhevülve, a rajta! (hurrah!) vezényszóra vad robajjal rohantak saját véreiknek, mint a már hátrálásnak indult magyarok végső támaszfalának, melyet ha megdönteniök sikerül, 6000 testen robogtak volna keresztül. — A lengyel legio pár perczig felvont fegyverrel mozdulatlan maradt rettenthetlen hidegvérűséggel, s e rövid szünet alatt halálcsend uralgott soraiban, de midőn már a mindent elsodró áradathoz hasonló dzsidások rohanó csapata elég közel ért hozzájuk: vezérük tüzet vezényelt s a legio egy iszonyu durranással fogadta a merész rohamot, s lőn nagy zavar; a dzsidások rögtön megfordultak s testvéreikre többé nem rohantak.

Ezalatt a magyar részen általánossá lőn a hátrálás. A császáriak a magyarok hiányos intézkedésein, tűzéreinک át-szökésén, a lovasságunk megfutamodásán, s a dzsidások egy-párszor jól intézett rohamán vérszemet kapván, győzelmit-tasan előrenyomultak, s a magyarok csakhamar azon vették magokat észre, hogy minden oldalról körül vannak fogva. Egyetlen menekülési út a Maroson mesterségesen készült, de egyszersmind czölöpök nélkül s csak a vízszinén lebegő hid volt, melyen legelőbb is a megriadt debreczeni önkéntes lovas csapat roboghatott, utána pedig a székely zászlóalj futott át, s mely, midőn már az előrenyomuló csász. sereg közelgett, fölszedetett, s most már vagy utolsó csep vérig védni, vagy pedig a Maros hullámaiba vetni kellett a menekülőnek magát.

A vesztéség e csatában nagy volt, mely jobb, hogy föl-jegyzettlenül maradt. A csatatéren sok elhullott, a Maros medrében még több lelte sirját, minthogy a hid fölszedése után, a ki foglyul esni nem akart, a folyamba veté magát, s a ki uszni nem tudott, menthetlenül elveszett; azonban a leg-több foglyul esett, s az Uj-Aradra átvitt zászlóaljak ugyan-csak megritkulva tértek vissza. A lengyel legio legtovább helyt állt, s mondhatni sőt örök elismerésül följegyzendő, hogy az egész hátrálást páratlan kitartással, hősileg fedezte. E napon a lengyelek, miként más alkalommal is igen sok-szor, csalhatlan jeleit adák rettenthetlen hősi elszántságuk-nak, de épen azért, fájdalom, az ő soraik is igen meg voltak ritkulva. Azonban a csatavesztésnél sokkal nagyobb csapás volt a magyarokra, kivált pedig Arad városára nézve, hogy a császáriak élelemmel megrakott 300 szekeret s számos vá-gó marhát hozván magokkal, azt akadálytalanul a várba szállították, s így egy hosszab ostromzárlatot ismét nyugod-tan kiállhattak, míg ellenben az ó-aradiak hosszab szenvedést, nyomort s végpusztulást vártak.

E szerencsétlen csata alkalmával, méltán mondhatni, hogy a legnagyobb érdemet az aradipolgár s nemzetőri tűzér, Kún vivta ki; ágyujával Ó-Aradon a Maros partján állott, s

jól irányzott s rögtönzött lövéseivel a honvédeket üldöző sorkatonaságot feltartóztatta, s nagy kárt tett soraikban; érdemeinek elismeréseül köztűzéből azonnal hadnagynak nevezetett ki, s a háboru befejeztéig nagy sikerrel működött.

A magyar vezér, *Máriássy János* is azonban, kinek tulságos elbizakodottsága okozá e romlást, tagadhatlan, hogy e vészteljes pillanatokban, rendithetlen lélekéberségét, mint mindenkor, úgy most is bebizonyítá, s mondatni, hogy a hátrálók között csaknem az utolsó volt; igaz, hogy akkor is polgári ruhába volt öltözve, de a hátrálókat jelenlétével bátorságra buzdítá, s midőn a Marosra ladikba szállott, az üldöző csász. sorkatonaság nyomában volt s fegyvertűzet szórt reá.

Megemlítésre méltó, hogy midőn a vezér a csólnakba lépett, egy közellevő malomból liszttel befent fiatal ember ugrott be hozzá e megszólítással: „alezredes ur kérem, ne hagyjon itt;” s midőn *Máriássy* a molnár legénynek vagy inasnak vélt vakmerő tolakodót, ki akará a csólnakból utasítani, ez elmosolygván magát, mondá, hiszen ő a vezérlete alatt álló egyik zászlóalj hadnagya, ki az ellen üldözését s a halált ki akarván kerülni, molnár inasnak öltözködött. *Máriássy* csakugyan ráismert hadnagyára, de e gyávaságon annyira felingerült, hogy a nyulszívű tisztet rögtön főbe akarta lövetni, s csak többek könyörgésére s közbenjárására kegyelmezett meg neki, de tiszti rangjától megfosztva, azonnal kiűzte táborából.

A fentebbi eseménynyel s több ehez hasonlóval könnyen megczáfolhatni azon állítást, melylyel ezen különben jó akaratú, de túlheves s olykor elbizakodott s nem épen szerencsés vezért azok, kik őt személyesen nem ismerték, vádolni akarják, hogy t. i. „*táborában rendet nem tartott, fegyelemről szó sem volt, a honvédek romlottak, garázdák és részegesek voltak.*” E súlyos vádat megczáfolni kötelességemül ismerem, mely oly író tollából származott, ki e vádat *Máriássy* elfogult elleneitől jó pénz gyanánt vette át s hiteles okmányul

fogadta el, s ki aligha személyesen ismerte Máriássyt, s méltán feltehető, hogy ez események színhelyétől igen távol volt.

Én Máriássy János alatt szolgáltam, mint a század első őrmestere a napi parancs leírása végett naponként megjelentem a vezéri irodában, sokszor láttam őt, s intézkedéseket, parancsokat kiadni hallottam; tábornoki segédjével, Kiss Gyulával, ki még deák kori barátom volt, nemcsak a háboru befejeztéig mindig egy táborban voltam, de azután is egészen 1854-ik év végeig a legjobb baráti viszonyban állottam, miért is Máriássy jellemét tökéletesen ismertem.

Máriássy hadtestében épen oly rendet s fegyelmet tartott, mint bármely más erélyes hadvezér, a honvédek pedig egyáltalában garázdák és részegesek nem voltak; ha történt garázdaság, az legfőlebb fegyelmet ismerni nem akaró nemzetőri csapatoktól származott, kiknek kevés hasznát, vagyis inkább hátrányát csakhamar belátván, haza bocsátották; a mi pedig a részegeskedést illeti, az a háborn idejében kisebb-nagyobb mérvben, minden korban s minden nemzetnél mutatkozik, s olyankor a harczt az ivástól eltiltani nem lehet.

Volt eset reá, hogy egy éjjel a várból kitört katonaság által az ujaradi oldalon őrt álló báró Bornemisza századja tülerővel megnyomatva, helyét odahagyta, s a császáriak a felhányt sánczt betemették; de már másnap Máriássy oly tul-szigoru parancsot adott ki, hogy többé ilyesmi nem történt.

Szóval, Máriássy épen ugy fentartá a rendet és a fegyelmet, mint a többi őt követő hadparancsnokok.

A decemb. 14-ki szerencsétlen csata után Máriássy *Vetter* tábornok váltá fel, de mindössze is 24 órát töltött Aradon s már dec. 17-én eltávozott. Ezt követte *Gaál Miklós* ezredes (később tábornok), ki a vár ostromához erélyesen hozzáfogott. Legfőbb gondja odairányult, hogy Uj-Aradot visszafoglalja, s a vár és Temesvár közti közlekedést teljesen elzárja; miért is dec. 26-án az erősen befagyott Maros jegé-

re fenyőszálakból hidat rakatván, azt vastagon szalmával behintette, melyen ágyukat, gyalog s lovas csapatokat átszállítottatott. A várbeliek, úgy látszott, ezzel keveset gondoltak, mert már élelemmel s lőszerekkel jó időre el voltak látva.

Az Uj-Aradon állomásozó magyar csapatoknak, bár igen közel a várhoz, gyakran nyugtalaníttatván, igen jó dolguk volt szállás s élelemre nézve, ezen vagyonos helyen, hol mindennek bőségében usztak; a legtöbbet az akkori tél zordonsága miatt szenvedtünk, kezünk s lábunk az elfagyásnak volt kitéve.

Igaz, hogy az uj-aradi, különösen a németajku földmives osztály, nagyon különbözött az ó-aradi lakosságtól, mert az ujaradiak nagyobb részét a császáriakhoz szitottak, s a magyar bankjegyet nem örömet s nem egyszer csak erőszakolva vették el, miként ezt mint kezelő őrmester nagy boszuságomra tapasztaltam, midőn t. i. a százasokat hirtelen fel kellett váltanom, hogy a század 5 napi díját huszárjaink között kioszthassam; azonkívül, mikor csak alkalom nyílt, a magyarok iránti ellenszenvét tanusította a nép; így például, ámbár a városház udvarván éjjel-nappal 80—100 előfogat állott, mindamellett a kocsisokat kardlappal kellett arra kényszeríteni, hogy befogjanak; ezen kellemetlen eljárásnak minden harmadnap ki voltam téve, midőn Uj-Aradról az ó-aradi éléstárba a század számára kenyeret, szénát és zabot mentem átvenni, mely alkalommal 16 szekérre volt szükségem, s ha mindannyiszor erélyesen föl nem lépek, századunk lovastól élelem nélkül marad; ezen előfogatba kirendelt kocsisok ugyan nem mind uj-aradiak voltak, a környék több helységeiből valának odarendelve, de mindnyájan németek és oláhok.

Az uj-aradi köznép azonban máskor is tanusítá irántunk ellenszenvét; így például, midőn 1849. évi ápril 9-én a dzsidások Temesvár felől Uj-Arad felé közeledtek, s huszárjaink e tudósításra, s a riadó fuvására a főtéren sorakoztak, a városi köznép örömtől sugárzó arczczal csoportosult, s mi-

dőn már a csatába indultunk, ujjongva s gúnyolódva kiáltottak utánunk: „csak fussatok Kossuth betyárok, mert itt jönnek a dzsidások, majd megpaskolnak benneteket!” E vakmerő kifakadásra, néhány huszár a tilalom ellenére is kiugrott a sorból, s a gúnyolódó tömegnek rohant, mely kétségbeesetten, miként a megriadt birkanyáj futott szét, s a tér egy percz alatt megtisztult. A miveltebb iparos osztály azonban ilyenekben részes egyáltalában nem volt, s nyugodtan viselte magát.

Gaál Miklós a parancsnokság átvételével, az elődje Máriássy János által tett botlásokat jóvá akarván tenni, telepeket hányatott nemcsak Ó-, hanem Uj-Aradon is, komolyan készült az ostromhoz, a várat ágyu telepekkel egészen bekerítette s azt rohammal szándékozott bevenni.

Végre megérkeztek az ostromágyuk, bombák és gránátok, a vár körül volt véve ütegekkel s 1849. január 24-én hajnalban elkezdődött a magyarok részéről a várnak általános ágyuztatása; mire a várbeliek jó eleve készen levén, összes (68) ágyuikkal kezdték viszonzni az ostromot, de még ugyanazon nap délelőtti 3 órakor ütegeik nagyobb része tűzéreink által tetemesen megrongáltatott, s a sáncztetőről mindinkább gyérebben kezdtek tüzelni, s már délután 3 óra tájban minden ágyuik elnémultak, egyedül bomba mozsaraikat a vár terén levő fasorok közé helyezvén; 60 fontosaikat gondolomra onnan vetegették, hol az ostromtelepekre, hol pedig a városra.

Ágyuink ezen erős tüzelése egészen jan. 28-ig tartott, s miként a következés tanusítá, Ó-Aradnak eddig szorongatott helyzetén nagyot könnyített, mert azontul a várbeliek jobban kimélték lőporukat, s a város sűrű ágyuztatása elmaradozott.

Gaál Miklós csakhamar átlátta, hogy, habár éjjel nappal ágyuztatja is ez erődöt, azért még sem adja meg magát, miért is általános rohammal akará azt bevenni, még pedig (miként már mindenütt nyíltan rebesgették) úgy, hogy a tá-

bor összes tiszteit, jó példaadás végett, első sorokban előre akará küldeni.

Épen akkor, midőn a vár ágyuztatása javában folyt, *Damjanics* és *Nagy Sándor* táborra vonult át Aradon a tomasovaczi sánczoktól fel Szolnok alá, s az aradi vár ostromára nézve, mindakét tábornok odanyilatkozott, hogy itt ember vért ontani sikeretlen törekvés volna, s ha csak előbb a vár sánczai az ostromlók hulláival meg nem telnek, más-ként be nem vehető, miért is, ha a várat rohammal be akar-nók venni, a sánczok megtöltésére épen az egész aradi tábor létszáma menne fel. Ennek valóságát a magyar kormány is belátta, s ily vakmerő s koczkáztató kísérlettől csakhamar elállott; a vár bevétele kiéheztetés által határozottatott el, s ez teljes sikert látszott ígérni, mert a vár minden oldalról el volt zárva, s midőn ostromágyuink erélyesen működtek, a dzsidások vakmerősége sem volt oly veszélyeztető többé.

A vár tökéletes elzárolása azonban nem tartott sokáig, melynek szorult helyzete nagy aggodalmat gerjesztett Temesváron, hol a tevékeny császári hadparancsnokok buzgalommal hozzáláttak tekintélyes haderő összevonásához, s nem csak az ottani rendelkezésük alatti sorkatonaságot, hanem azonfelül a most már ostromzárlat alól felszabadult római sánczokban táborozó ráczságot, (minthogy az azokat körül táborozó *Damjanis* és *Nagy Sándor* hadtestei a Tisza felsőbb vidékeire felhúzódtak), valamint oláh pórfelkelő csapatokat vevén magokhoz, s azokat Temesvár alatt öszpon-tositván, az aradi tábor ellen indultak.

E nagy előkészületek hírére, Uj-Aradról egy szakasz Lehel huszár *Endrődi* hadnagy vezérlete alatt a császáriak mozgalmainak kikémelésére küldetett, s feladatának hiven megfelelvén, egész Temesvár alá hatolt, s midőn már a városhoz csaknem félórányi távlatra ért, egy század dzsidás, mely a kémektől jó eleve értesülve volt, több oldalról üzőbe vette, ez azonban a kelepczéből szerencsésen kisiklott s az aradi táborba febr. 5-én visszatért.

Más nap febr. 6-án még Uj-Aradon maradtunk, s csak késő este, mintegy 10 óra tájban vettük a vezér parancsát, hogy még ez éj folytán a legnagyobb csendben vonuljunk át Ó-Aradra. Az ágyuk elől mentek, azután a gyalogság, végre a lovasság. Ez alkalommal az ujaradi földmives osztály irántunk ellenszenvét keserűen érezteté velünk, mert midőn a császári sereg közeledéséről értesült, csaknem minden lovas gazda elhagyta a várost, s mi késő éjjel házról házra voltunk kénytelenek járni, de gazdát sehol, s lovat alig tudtunk találni, s végre is, a hol ló és kocsi volt, azokat gazdája hon nem léteben, saját embereink fogták be, podgyászainkat felrakták, s Ó-Aradra szállították.

A császáriak csak más nap délután vonultak be Uj-Aradra, még pedig tekintélyes erővel, mely a fölkelő rác és oláh csapatokkal 24,000 főnek híreszteltetett; bizonyos létszámát azonban azután sem tudhattuk meg, s ha a fentebbi szám túlozva van is, de hogy a császáriak ez alkalommal nagy erőt fejtettek itt ki, kétségbevonhatlan, miként az ó-aradi partról az uj-aradi mezőn felállított ellenséges táboron végig tekintve, kivehettük: igen nagy néptömeg hemzsegett ott.

Február 7-ke kölcsönös ágyuzással telt el, a várból folytonosan lödöztek Ó-Aradra, mit tűzéreink szorgalmasan visszazonztak.

8-án korán reggel elkezddődött a csatározás. A csataláncz Ó-Aradon alul fekvő erdőtől egészen Glogováczig terjedt, két mértföld hosszában. A Maros folyó erősen be volt fagyva, s a császáriaknak a vár nagy előnyül szolgált; tűzéreink a Maros partjáról szünet nélkül, hevesen működtek a folyam balpartján csatavonalban mindinkább előre nyomuló császáriakra, s honvédeink nagy kitartást tanusítottak egészen déli 12 óráig, midőn egyszerre a császáriak a várból kitört őrséggel megerősödvé, általános támadást intéztek Ó-Arad ellen, s a Maros jegét elborították. *Gaál Miklós* e fenyegető mozgalmak láttára egyszerre minden reményről le-

mondott, a csatát teljesen elveszettnek tartván, a tért az ellenfélnek átengedni elhatározá, s általános hátrálást parancsolt; a honvédek a városból kivonultak, a tűzerek, a nagy ostrom-lövegeket mind odahagyták, s Ó-Arad lakosságának nagy része nem annyira a csász. sorkatonaság, mint a szerb s román felkelő csapatoktóló rémültében vad futásnak eredt, házaikat s összes ingóságaikat azoknak zsákmányul hagyván.

A várórség, mely a legközelebbi úton, az elégett hid helyén hatolt át a jégen, a városba, semmi ellentállásra sem találván, csakhamar enni s inni kényelmesen letelepedett; a rác s oláh fölkelő nép ellenben, azt vélvén, hogy az ő feladatuk egyedül a rablás, s kik szintén nem igen válogatták az utat, hanem a merre közelebb érték a várost, ott törtek át a jégen, csak a legdiszesb épületeknek tartván, s mihelyt a városba értek, azonnal elszéledtek, s a legvagyonosb polgárok lakait irgalmatlanul rabolni s dúlni kezdték.

A hires szerbfőnök; *Joannovics Mihály* őrnagy, Ó-Arad alsó részén ment át a Maroson egy zászlóalj határőrrel, erős dobpergés mellett, nagy lelkesedéssel haladva, de egyszersmind a legnagyobb rendben, ő maga legelül lovagolván, vezette diadalmittas csapatját, s már az ugynevezett Tököli ház közelébe ért, hol akkor a magyarok éléstára volt, midőn egy ház kerítés mellől lövés történt s Joannovics őrnagy homlokát golyó furván át, a bátor vezér halva rogyott le lováról. A vezérvesztett csapat egy perczre megdőbbsent, kivált midőn még ezután két lövés is történt; de csakhamar meggyőződtek, hogy az ellentálló erő igen jelentéktelen, s mindössze is három elrejtődött vakmerő, elszánt honvédből állt, kik annak daczára, hogy élethalálra üldözőbe vétettek, egyik kerítést a másik után átugrálván, szerencsésen megmenekültek.

A Joannovicsot lelőtt egyén 29-ik zászlóalj közvitéze *Bombiák János* makói születésű volt, ki csapatjától harmad magával azon szándékkal elmaradt, hogy a császáriak bevo-

nulását bátran bevárja, feltevéen magában, hogy vezérüket el-
ejti, mit valóban végre is hajtott; a csata után azonnal had-
nagygyá neveztetett, s harmadrendü érdemjelet kapott.

Az Ó-Aradra benyomult császári sereg az egész várost
elborította, s azonnal a magyarok által helyeiken hagyott os-
tromágyuk tovaszállításáról intézkedett, de már az első kísér-
letnél bebizonyult, hogy az nem oly könnyen megy, mert az
első üteg szállítmány alatt az azon nap kissé meglágyultidő
folytán a jég tetemesen meggyengült, a nagy súly alatt le-
szakadt s az ágyuk a víz fenekére merültek.

Azonban, midőn a császáriak a diadalt már teljesen ki-
vivottnak hitték, akkor fordult meg a harc kockája. A 29-ik
zászlóalj négy százada, *Asztalos Sándor* vezérlete alatt, Arad
végén, a Simánd felé vezető országút melletti vámháznál ál-
lott, a magyar tábor hátrálását fedezte, s nyugodtan nézte a
sánczokkal s hatalmas ostromütegekkel megerősített város-
nak, s a magyar országgyűlés védbástyájának nyakra főre
odahagyását. De ezen nyugalom csak látszólagos volt, *Aszta-
los S.*, miként a következő fényesen tanusítá, készebb volt
a dicső halálra, mint a gyáva hátrálásra.

Ezalatt folyvást s feltartóztatlanul haladt a győzelmittas
sereg s már a megyeházához ért, melyhez igen közel erős redout-
tal el volt zárva az utcza, de az ott felállított sikágyukat
szerencsére, magokkal vitték a hátráló magyarok, különben
azokat a császáriak ellenük irányozhatták volna.

A császáriak azt hívék, hogy a megfutamodottak már jó
távol vannak, de csakhamar meg voltak lepetve, midőn a vá-
ros szélén honvéd csapatot vettek észre, s minthogy sikágyúit
a Maros ropogó jegén kockáztatni nem merték, egyedül
röppentyüket hozván magokkal, azokat közel a megyeházához
felállítván, *Asztalos* csapatjára röpiték.

A magyarok minden sikágyúikat elvitték, egyedül a ne-
héz ostromlövegeket hagyván helyeiken, a rögtönzött hátrá-
lás miatt, melyeket a császáriak azon módon itt hagytak egy

üteget kivéve, azt vélvén : hiszen ez ugy is sajátjuk, s a magyarok visszatértére nem is gondoltak.

Úgy látszik, hogy Asztalos kiszámított tervét előbb jól átgondolta, s csak érett megfontolás után ohajtá azt sikeresíteni; a magyar vezért, a csapatokat s a lakosságot mind ki engedte vonulni, hogy senki útjába ne álljon, s az oly sokáig, annyi kárral s oly nagy véráldozattal védett várost pár óráig dúlni, rabolni engedte. S midőn már a várost minden irányban előzőnlőtt fölkelő rác és oláh csoportok zsákmánynyal terhelten zablátlan dorbélyozásnak engedték át magokat, s a császári sorkatonaság is, mely azonban rablással nem vádolható, szintén biztonságban hívén magát, az egész várost elfoglalta, s már körülbelül három óra hosszáig birtokában volt: ekkor *Asztalos Sándor* az általa vezénylett négy század elébe lépett e szavakkal: „Fiaim, honvédek! akartok-e követni, s Arad városát megmenteni, vagy a hazáért dicső halállal kimulni?“ E szónoklat felette rövid volt, de ép azért nem tévesztette el hatását, mert e felszólításra a csapat egy szóval s ajakkal „mindnyájan, mind halálig“ szóval válaszolt. E kívánt feleletre *Asztalos* a zászlótartó kezéből kiragadá a nemzeti lóbogót, s azt jobbába, széles fringia kardját pedig baljába véve, s hős csapatját egyedül arra figyelmezteté, hogy kiki vezényszavához tartsa magát és senki addig lőni nem merjen, míg ő tüzet nem parancsol.

E rögtönzött, de az elhatározottság hangján kiejtett intézkedés után a még alig 28 éves *Asztalos* a négy század élére állott, s a csapatvidám dobpergés mellett indult a számra nézve tizszerte nagyobb ellenféllel szemközt.

E kised, de elszánt csapat, mely a dobszó után egyszerre lépdelt, a veszély eme nagy pillanatában nem csak egy testté, hanem egy lélekké is forradt. Minden honvéd tekintete s figyelme az ifjú, de oroszlán bátorságu, s a melletteszélyes s kitünő testi erejű vezérre volt függesztve, kinek arczán a felmagasztosult lelkesültség, de egyszersmind vérfogyaló nyugaltság honolt.

A császáriak, kik már akkor a város főterén öszpontosíták erejüket, ezen bár nem várt eseményt könnyen meghiusítandónak vélték, a magokkal hozott háromröppentyű telepüteget a közalgó, s miként igen jól ki lehetett venni, számra nem nagy csapatot visszavonulásra kényszeríteni remélték. Azonban csalódtak, mert a honvédek rettenthetlenül s mérsékelt léptekkel mindinkább közeledtek feléjük, mit a sorkatonaság sűrű fegyvertűzével akadályozni akart, de ezzel sem ért cél, mert midőn már a magyarok biztos lövonalig értek, vezérok „állj“-t s rögtön reá „tűzet“ vezénylett. A négy század összes löfegyvere egyszerre durrant el, s a füst felleg, mely a két ellenfél közötti térközt a földre nehezedő ködként elborítá, még el sem oszlott, midőn *Asztalos* „szuronyt szegezzen rohanj“-t vezényelve, az elszánt honvéd csapat a magas bérczről alárohanó áradatként az ellenfélre veté magát s iszonyu vérfürdőt idézett elő.

A császári sorkatonaság tisztjei a csatatér s a már meghódítottnak vélt város hatalmukban való megtartásáért mindent véghez vittek, különösen a határőr zászlóalj példásan harczolt, s a magyaroknak minden talpalatnyi tért csak macacs ellenszegülés s elszánt küzdelem után engedték át; azonban vitéz önfeláldozásuk siker nélkül maradt, mert *Asztalos* a honvédek vezére, ki a rohamban mindig legelő volt s a legelső ellenszegülő sorkatonát sajátkezüleg vágta le, rettenthetlen példájával annyira föllelkesíté a nélkül is harczvágó honvédeit, hogy ezek az ellenfél sokkal nagyobb számával nem gondolva, annaksoraira oly pusztító dühvel vetették magokat, hogy többé mi sem állhatott ellene hősi elszántságuknak, s ki szuronyaik elől nem menekülhetett: menthetlenül veszve volt.

A császáriak látván, hogy vagy a halál, vagy a hátrálás között kell választaniok, az utóbbira határozták el magokat, s az általános visszavonulás megkezdődött, de némely csapatokra nézve az is késő volt, mert *Villám* (*Blitzner*) őrnagy, ki zászlóaljával Ó-Aradon alól nem messze a magyarok mes-

terségesen fölállított hidjához, az erdőszélére azon okból rendeltetett, hogy a császáriak Maroson átjövetelét akadályozza, látván annak lehetlenségét, az erdőbe vonult, s ott észrevétlenül maradt mindaddig, míg a császáriak a városba vonultak; a helyett, hogy Gaál Miklós hátravonulási parancsának engedelmeskedett volna, visszatért a városba, s míg *Asztalos* elülről, ő azalatt hátulról támadta meg őket. Ugyanakkor érkezett meg *Szentiványi Kázmér* százados is egy honvéd csapattal, s ekkor a császáriak három tűz közé szorultak, s csak egyetlen út maradt nyitva számukra — a Maros jege.

Az utcai harc, mely körülbelül egy óra hosszáig tartott, elkeseredett s vérengző volt; Arad főtere holttestekkel volt elborítva, melyeket a temetőbe hordták, kazlakba rakták, s más nap a győzelmes magyarok a legnagyobb ünnepélylyel, hősökhöz illő díszszertartással takarították el, számra nézve mintegy 600-at.

*Asztalos Sándor*t, mint e nevezetes csata győzőjét, az aradi kormánybiztos *Boczkó Dániel*, a harctéren azonnal őrnagygyá nevezte ki, mit a kormány is megerősített. Megjegyzendő azonban, hogy az erélyes kormánybiztos Boczkó e győzelem kivívására szintén nagyban közreműködött: a csatátéren személyesen megjelenván, s a honvédeket a haza iránti kötelességükre s elszánt harczra buzdította.

Asztaloson kívül a csata kivívásánál leginkább közreműködtek *Villám* őrnagy, ki alezredessé, *Szentiványi Kázmér* százados őrnagygyá és *Földváry Ferencz* főhadnagy századoszá neveztetett. Ezeken kívül különös megemlítést érdemel egy szegedi származásu őrmester, ki, midőn a császáriak Asztalos, Villám és Szentiványi rohamai folytán hátravonulni akarván, egy csapat az ugynevezett Bánffi házba szorult, ezt észrevevén, mintegy 7—8-ad magával a Bánffi ház kapuján berohant; az udvaron felállított század reájok tüzelt, s az őrmester köpenye merő lyuk lett, ő azonban csodaszerűen sérületlen maradt; az udvarra érvén, a csapat parancsnokát megadásra szólítá föl, ki azon hiedelemben volt, hogy kün legalább

is egy zászlóalj honvéd áll, „lábhoz“ vezényelt, s a fegyvereket gúlába rakatta. Az őrmester 7-ed vagy 8-ad magával az egész csapatot fogolylyá tévé, s midőn foglyait az utczára kivezette, már ekkor a honvédek minden oldalról előnyomultak. Felette sajnálom, hogy e hős (szegedi őrmester) nevét emlékül ide nem jegyezhetem — mert annyi évek óta elfeledém.

A csata folyama alatt Rukawina gyalog ezredbeli magyar fiak közül többen átszöktek hozzánk. A lefegyverzett császári sorkatonaság, mely becsületes ellenséghez illőn s vítézüln harczott, hadi foglyokhoz méltó bánásmódban részesült: nem úgy azonban a rác és oláh fölkelők, kik Ó-Aradot minden irányban előzönlötték, s dulva, rabolva, zablátlanul garázdálkodtak: ezeket a honvédek szuronyai nem kimélték; a csata kivivása után, a neki hevült s elkeseredett honvédek, vendégszerető aradi gazdáikat megboszulandók, a polgárok házaiba rohantak; jól tudván azt, hogy a rablónép csőcselék ijedtében elrejtőzködött; búvhelyeiket mindenütt fölfedezték, ú. m. padlásokon s pinczékben, s irgalom nélkül szuronyra hányták a szerencsétleneket.

Egy aradi rác fiu, P . . . , ki több polgár által azzal vádoltatott, hogy a rablókat házról házra vezette, s a vagyonosb polgárok házait dulatta föl legelőször, még azon nap elfogatott, börtönbe hurczoltatott s a hadi törvényszék elébe került, mely őt kötéthalálra ítélte. Az elítéltnak azonban kitűnő szépségű nővére L . . . , addig ostromolta könyörgéseivel gr. Vécsey tábornokot s annak környezetét, míg, a különben igen jó szívű Vécsey az elítéltnak megkegyelmezett s szabadon bocsátotta őt, pedig miként alább ki fog tünni, a vádlott sokkal nagyobb bűnös volt, mint sem hitték volna.

A császáriak által a Maros jegén átszállítani szándékolt s a jég alá süllyedt ágyuütegeket is sikerült a magyaroknak kivonatni, s ujra helyükre állítani.

Február 8-ka vért izzasztó nap volt, s a jövő napot mindenki nyugalomban remélte tölthetni, azonban csalódtak, mert

a császáriak más nap reggel az ujaradi parton megújították a csatát, s bár Gaál Miklós vezérünk által szigorun meg volt tiltva, hogy a jégen Uj-Aradra senki ne merészeljen átmenni, mindamellett az ó-aradi parton felállított zászlóaljok a hosszas csatározást s egy helyben veszteglést megunván, a tilalom ellenére is áttörtek a jégen minden lovasság s ágyu nélkül, s Uj-Aradra nyomultak.

Az első honvéd, ki a jégre rohant, *Szabó Kálmán* (Heves megyei besenyői fiu) őrmester volt; ezt elébb néhány köz-honvéd, s csakhamar az egész zászlóalj, végre más zászlóaljok is követték, s a császáriakat nem csak Uj-Aradról kiszorították, hanem még a sikon is messzire űzték, s csak késő éjjel tértek vissza Uj-Aradra.

E lefolyt három nap alatt sokat szenvedett Ó-Arad, mert a várból folyvást ágyuztatott, s azon felül ujaradi oldalról is lődözték, s e csata után a rombolás nyomai iszonyuan megújultak felette; azonban Uj-Arad sem maradt sértetlen a magyar ágyu golyóktól, mert a császáriak bent levén, ágyuink folytonos tüzet szórtak oda és sok házat tetemesen megrongáltak.

A csata sorsa ugyan a magyarok részére kedvezőleg dőlt el, de az aradi vár ismét annyi élelemmel lőn ellátva, hogy hosszú ostromot nyugodtan nézhetett.

Február 13-ig mély csend honolt Ó-Aradon, a megfutamodott lakosok lassanként vissza kezdtek térni azon reményben, hogy egy ideig háborithatlanul maradhatnak tűzhelyeiknél, azonban 13-án reggeli 9 órakor, midőn épen mint őrmester Gaál ezredes irodájában a napi parancsot irtam volna, a vezér belépett, s a tábori irodát gyorsan Simánd felé szállítani parancsolá, mert ugymond: „a császári sereg közelg.”

Midőn e hír vétele után a Bánffi házból, hol Gaál Miklós lakása volt, az utcára kisettem, rémitő néptolongást, futást láttam, s ugyanakkor a Maros partján felállított ágyuink is megdördültek.

A Maros hosszában czirkáló lovas előőrseink a Temes-

várról Uj-Aradra vezető országúton végtelen hosszú vonalban nyúló tömeget láttak közeledni, s e hírrel rögtön a városba vágattak, mely villámgyorsan elterjedt, s az alig pár nap előtti rémületéből még magához sem tért lakosságot páni borzalommal tölté el. Az e hírre rögtön megszólalt magyar ágyuk igazolni látszottak a gyanított közelgő veszélyt, s általános zavart idéztek elé, mert mindenki azt hitte, hogy a császáriak a 8-ki s 9-ki vereséget megboszulandók, szaporodott uj, vagy tán összes erővel Ó-Aradra vetik magokat, s most már kiki futásnak eredt, a szó teljes értelmében, s bátran állithatom, hogy egy polgár sem maradt lakában, s legfelebb ágy- s ruhanemjüét kapván fel, a simándi országút felé rohant; a kinek apró gyermekei valának, legszükségesebb ingóságait is odahagyá, egyedül gyámoltalan kisdedeit ragadván karjára, vadfutással igyekezett saját s családja életét megmenteni.

E futás a febr. 8-kit is sokkal felülmulta, s ily rohanó néparadról fogalmam sem volt, melyhez hasonlót sem azelőtt, sem azután nem láttam. A menekülő ezernyi nép jajveszeklése s kétségbe esett kiáltásának borzasztó disharmoniája a leghiggadtabb s legvérszomjúhozóbb vadharczos kedélyét is megrázkódtatta, s szánalomra, könyörületre indította volna.

Azonban e rettenetes zavarban a legaggasztóbb az volt, hogy a szállásokon elszórt honvédek is a néptömeggel együtt futásnak eredtek, s ha némely tisztek erélyességének nem sikerül a szaladásnak iramodott honvédeket visszatérésre kényszeríteni, a császáriak csakugyan minden vérontás nélkül elfoglalhatták volna Ó-Aradot. A tisztek legbátrabbjai azonban még elég jókor az utcák szegleteire kisietvén, a menekülni akaró honvédeket vagy egyszerű parancsszavukkal, vagy pedig kardlappal térítették vissza. Ez alkalommal *Földváry Ferencz* százados (ezelőtt ungvári uradalomban gazdatiszt), miként 8-án, úgy ma is újra kitüntette magát, s csakhamar sorakoztatván századát, melyet leginkább az utcán

a futó néptömeg közül személyesen összefogdosott, azonnal a harczterre sietett, valamint a többi csapatok és zászlóaljok is a még folyvást szilárd Maros jegén átkeltek, s a már Uj-Aradra benyomuló császáriakat fegyvertűzzel kiszorították.

A császáriak nagyszámu szekereket hozván magokkal, ebből azt lehetett következtetni, hogy az aradi várba ujonnan hozott élelmet, vagy pedig lőkészletet akarnak szállítani; azonban nem épen egészen úgy volt, mert a szekerek, miként csakhamar értesültünk, magyar foglyokkal is meg voltak rakva, kiket a febr. 8-ki csatában elfogott császáriakért kicserélés végett hoztak magokkal.

Az ó-aradiak rémülése is csakhamar lecsillapodott, s a szaladók visszatértek lakaikba.

A császáriaknak azonban a foglyok kicserélésén kívül komolyabb szándékuk is lehetett, mert csatárlánczukat a Maros bal partján egészen az ó-aradi erdő irányában kiterjesztették, hol magam is egy 3 síkágyuból álló üteget egy szakasz huszárral fedeztem, s a sorkatonák fegyver-golyói fejünk fölött süvitettek; s így aligha a pár százra menő szekeren nemcsak magyar foglyok, kik Temesváron nem voltak oly nagy számmal, hanem eleség, vagy lőszerkészlet is lehetett, miként ezt a császáriaknak ellenünk intézett megtámadásából következtetni lehetett.

Most azonban tervük megghiúsult, s ismét hátrálni kényszerültek. Ez volt az utolsó csata Arad ostromzárlata alatt.

A császáriak még egyszer, husvét első napján, dzsidáisaik fedezete alatt, Temesvárról az aradi várba nagyszámu eleséget akartak beszállítani, azonban békési önkéntes lovasaink merész, jól sikerült rohama által 3 ember és ló vesztességgel, visszaűzettek.

Ugy látszik, hogy a magyar kormány *Gaál Miklós* parancsnokságával sem volt megelégedve, s e nevezetes s fellette lényeges pont megtartására nem eléggé képesnek tartá őt; mert a fentebb előadott körülmények után csakhamar *Kis Pál* alezredest nevezte ki; ez azonban rövid itteni parancs-

noksága alatt semmi megemlítésre méltót sem tett, s helyébe *gróf Vécsey Károly* tábornokot nevezte ki aradi tábor parancsnokául, azonban oly megszorítással, hogy ez az akkor Erdélyben parancsnokoló *Bem* alábornagytól függjön, mely intézkedésnek Vécsey szóval ugyan alávetette magát, tetteleg azonban soha sem teljesíté, sőt ennek gondolatától is ir-
tódzott.

Gr. Vécsey az aradi tábor vezényelét 1849. évi ápril 7-én vette át. Ezen magyar tábornoknak elvitázhatlan érdemei valának, melyeket e háboru folyama alatt szerzett, s melyek népszerűségét a két magyar hazában megállapíták. A még akkor élő édesatyja a bécsi udvarnál testőrkapitányi magas állást viselt, ő maga mint huszár őrnagy jött át a magyarokhoz, s a márczius 15-ki alkotmány iránti rokonszenvét minden alkalommal tanusítá. 1848-ik évi szeptember havában a szenttamási táborban, midőn több magyarellenesez érzelmű tisztek az ottani csapatokat a szerbeknek elárulni szándékoztak, *gr. Vécsey Károly* erélyes fellépésének köszönhető e veszélyes terv meghiusulása, ugy szintén a szegedi lázongás lecsillapítása, végre az 1849. évi márczius 5-ki emlékezetes szolnoki csata győzelme is egy részben, a hol *Damjanics*csal együtt mint idősebb tábornok vezényelt.

Vécsey az aradi tábor átvételével erélyesen hozzálátott a célravezető intézkedésekhez; a hadászatban kiképzett egyéneket vevén maga mellé, a vár mihamarabbi bevételére törekedett. Eleinte egypárszor heves ágyuztatást intézett a vár ellen, mely alkalommal személyesen vezényelte az ütegeket, sőt a faltörőket maga irányozta; azonban csakhamar meggyőződött, hogy ez úton nem boldogul, mert a várban bőségesen el voltak látva ágyukkal s löszerekkel, s a földdel jól megtömött vesszőkosarak mögül ágyuink tüzelését daczosan viszonyozták; tehát félben hagyta a lödöztetést, s más sikeresb módhoz nyult: a várat egy széles árokkal vé-
teté körül, abba Maros vizét eresztvén, a császáriak kitöréseit végképen meghiusítá.

Ezen futósáncz (tranché), mely 400 öl hosszúságra terjedt, sok ember életébe került. A munkálatok ugyan éjjel s a legnagyobb csendben folytak, a várbeliek előtt azonban, természetesen, hogy e mozgalmak titokban nem maradhattak, s bár a legalkalmasb időt, a legsötétebb holdvilágtalan éjecket választották is ki annak végrehajtására, de az éj beálltával a várból világító golyókat vetegettek ki, melyek a láthatárt e tág síkságon két mérföld távolságra megvilágították, s ekkor a vár sánczairól minden egyes egyént tisztán ki lehetett venni. Egy ily világító golyó kilövése után minden munkás, s az azokat fedező honvéd a földön végig nyult ugyan, de a golyó jó öt perczig világítván, ez időköz alatt a már sorjában fölállított s előregranát és kartácsesal megtöltött lövegeket egész kényelemmel a kitűzött áldozatokra irányozták, s a sűrű tömeg közé tüzeltek; ezen világító golyó melletti ágyuzást, mondhatni, minden öt perczben ismételték a sánczokról, s mindig biztos sikerrel, a honvédek s munkások egyiránt hullottak, még pedig meglehetősen számmal, míg a futósáncz teljesen elkészült. De a háboru áldozatot kíván, s a cél el volt érve.

Mig e futósáncz munkálatai folytak, april közepén futár érkezett *Bem* erdélyországi fővezértől azon meghagyással, hogy gr. Vécsey egy honvéd zászlóaljat Aradvár zárolására hagyván, összes erejével a bánáti Vaskapu felé siessen, s az előtte hátravonuló s Temesvárhoz siető gr. *Leiningen* vezérlete alatti császári sereg útját zárja el.

Bem ezen rendeletével nagyszerű hadi tervét ohajtá érvényesíteni, t. i. a császáriakat Temesvártól, hová visszavonulni szándékoztak, végképen elzárni, s azáltal azon fontos erőd őrségét minél csekélyebbre olvasztani, mely úton Temesvárt könnyen bevenni remélte; ennek kivitelében nem kételkedett, de csalódott, mert gróf Vécsey fővezére parancsát félrevetvén, helyéből meg sem mozdult, s midőn ez engedelmességért a kormány által kérdőre vonatott, azzal menté magát, hogy a várat mindaddig ott nem hagyhatta, míg a futó-

sáncz teljesen el nem készül, s nehogy addigi fáradozásai meghiúsuljanak, a bizonyost bizonytalanért el nem hagyhatta.

Vajjon gr. Vécseynek ezen mentsége helyeslésre vagy rosszalásra talált-e a kormánynál, megvitatni nem merem, elég az hozzá, hogy *Bem* magára hagyatott, s *Vécsey* azután is ugyanazon hadtest vezére maradt.

A futóárok végre teljesen elkészült s az aradi tábor ápril 20-án Temesvár zárolása s ostromlására indult. Az aradi vár körülszárolására egy zászlóalj honvéd s egy század Reisz-Köstritz huszár maradt, ostromágyukkal együtt.

Berger tábornok, illetőleg *Siliak* ezredes Aradvárát a végsőig védni elhatározá, s annak daczára, hogy a hosszas ostromzárlat következtében a várőrség között a ragály is kiütött, s a fogyatékán levő élelmi szerekkel nagyon gazdálkodva kellett bánni, azokat minél szűkebb adagokban beosztván, feladásra még sem volt hajlandó.

A tranché teljes elkészülte után Vécsey a várparancsnokságot feltétlen feladásra szólította fel, de sikertelen; végre alkudozásba ereszkedett s az összes őrségnek szabad kimenetelt ígért. Ezen kedvező föltételek Bergernél és Silaiknál viszhangra találtak, mindamellett a feladást minél továbbra húzni, halasztani akarván, azt kívánták, hogy a várbeli tisztek közül némelyek a temesvári, mások ismét a felső táborba mehessenek, az ügyek mikénti állásáról meggyőződést szerzendők.

A szétküldött császári tisztek távolléte alatt fegyverszünet kötöttet, s a magyar tiszti kar lakomákat rendezett, melyekre a várbeli tiszteket meghívta s magyar szivélyességgel megvendégelte.

Végre az elküldött cs. tisztek visszaérkezvén, az alkudozás befejeztetett, a feladás feltételei mindkét részről aláíratlak, s a várőrség tulajdonukot képező összes ingóságaival kivonult; az ágyukat, mintegy 68 darabot, 1500 fegyvert és 2000 mázsa lőport a magyaroknak adván át. Élelmi szerekben

azonban alig egy pár itcze lisztet s pár kanálnyi zsirt, kenyérnek pedig hire sem volt már.

A várőrség, alig hogy a fegyvert letette, mohón neki esett a falatozásnak, miből azt lehetett következtetni, hogy már jó darab idő óta nagy nélkülözésnek volt kitéve; s mely tény mind a parancsnokok, mind az összes őrség példás kitartását tanusítja.

A fegyvert lerakott várőrséget a magyarok *Lovasy* százados parancsnoksága alatti fedezet mellett a legközelebbi csász. sereghez, Székesfehérvárra kísérték s átadták.

Ezekután Aradvár parancsnokául *Damjanics* tábornok neveztetett, ki nem rég lábát törte s a háboru befejeztéig, illetőleg haláláig oda sem hagyá azt.

Azonban némely csász. tiszt másfelé vette irányát, így például maga *Siliak* ezredes családjával együtt, különösen kitünő szép két leánya levén, Temesváron át Pancsovára utazott, minthogy a vár feladási föltételek szerint félévig a magyarok ellen fegyvert fognia nem volt szabad; Temesvárt a gyárvárosi török szultánhoz czimzett vendéglőbe szállott s pár napig ott időzött közöttünk s az ostromot szemlélte; az alatt a temesvári magyar tisztikar a hősie kitartást tanusított ellenében a kitünő katonai tulajdonok elismerésül, *Siliak* ezredest fáklyás zenével s tiszteletére rendezett lakomával lepte meg. *Siliak* valóban meg volt lepette, bár mire másra, de erre épen nem számolt.

Az aradvári tisztek közül némelyek a temesvári táborba jöttek, közöttünk a legmegelégedettebben éltek, s az aug. 9-ki végzettelmes csatáig osztrák egyenruhájok megtartásával ott is maradtak.

Aradvár birtokunkba jutásában legnagyobb nyereség volt az ostromágyu készlet, mire Temesvár alatt égető szükség volt; s attól fogva erélyesen hozzáláttunk a lődöztetéshez.

III. TEMESVÁR VIVÁSA.

A midőn *Bem* 1849. évi ápril közepén Erdélyből Temesvár felé nyomult, s az ellene harczoló császári sereget a várba menekülni kényszeríté, a temesvári parancsnokság közhirré tévé a magyar sereg közeledését, egyszersmind a várban lakó polgárságot felszólítá, határozná el magát mindenki három hónapi benmaradás, vagy a várbóli kivonulásra, s minden benmaradandó polgár úgy intézkedjék, hogy három óra terjedő zárlat alatt mind magát, mind családját élelemmel elláthassa.

Ezen hirdetmény azonban legkisebb zavart, lehangolt-ságot, s rémülést annál kevésbbé okozott a benlevőknél, mint-hogy a temesváriak e napig egyáltalában mind úgy voltak értesülve, hogy a magyaroknak egyedül faágyuik vannak, s hol vennének ők oly ostromágyukat, melyek ezen első osztályu erődvény falait megtörhetnék, magas, tömör földsáncza-in áthatolnának; hát még bombákat, melyekkel e diszes város szilárd, pompás épületeit bezúzhatnák s megkárosítani képesek volnának? Ily okoskodás után 6 egyént kivéve, kik a parancsnokság előtt a nélkül is comprommittált gyanús egyének voltak, mind bent maradtak, s hogy a császáriak *Bem* előtt meghátráltak, a várba vonultak, a kapukat torlaszolni, s a sácztetőn felállított útegeket védkosarakkal éjjelnappal ellátni kezdték, közömbösen vették.

Mig egyrésről Erdélyből *Bem* serege Temesvár felé közeledett, másrésről *Vécsey* hadteste Aradról megindult, s naponkénti csatározások után egyik pontot a másik után elfoglalván, a császáriakat mindinkább szűkebb térre szorította.

Temesvár körülzárolása sokkal nagyobb feladat mint

Arad váré, bár az is elég nehéz, sok veszélylyel és veszteséggel járó volt. Temesvárnak Gyár-, József-város és Mehá-la külvárosai mind megannyi megerősített előbástyái voltak, s így előbb azokat kellett megvívni, ha az ostromló sereg biztos állást foglalni, a várat körülfoglalni s vivni akará.

Ezen előnyök kivivását nagyban előmozdítá a május elején történt freidorfi csata.

Midőn *Bem* Erdélyből Puchner csász. tábornok hadtestét kiszorította, s az ellene szegülő temesvári haderő előtte a várba vonult, a győztes magyar sereg a császáriak nyomában egészen Temesvár falai alá nyomult. Bent az erődben azon általános vélemény terjedt el, hogy *Bem* 40,000 főből álló haddal közeledik.

Ezen álhir azonban csakhamar meg lön czáfolva. Először, midőn *Bem* alig 6000 emberből álló hadteste a vár közelében Freidorfra vonult, Temesvársánczairól ágyuztak reá, mire a harcztábor vezér 3 és 6 fontos kis számú ütegeivel a várba visszaágyuztatott, s a József külváros közelében, Freidorfon foglalt állást, hol fáradt serege még ki sem pihente magát, a számra nézve sokkal nagyobb várórség által megtámadtatott.

Bem még azon nap, midőn seregét freidorfi táborban megtelepíté, a hadtest nagy részét Puchner üldözésére küldé, ő maga pedig Péterváradra sietett, s helyetteséül *Perecz*i (*Pretzl*) ezredest hagyta. Este felé egy lengyel dzsidás szökött ki a várból, s a magyar zászló alá kívánt felesküdni, mely ajánlatát a magyarok készséggel fogadták; éjjel tájban azonban észrevették, hogy a dzsidásnak hűlt helye, miből azon gyanu támadt, hogy a dzsidás valószínűleg sőt kétségtelenül a várba visszaszökött, s az egészben hadicselt vétek lappangani, s valóban nem ok nélkül. Az összes magyar tábor rögtön csatarendbe állott, s a megtámadás esetére kellő intézkedések tétettek.

Már néhány nap óta esős idő járt, azon éjjel különösen

megegyedtek az ég csatornái, s a csatarendben felállított magyar tábor reggeli három óráig át- meg átázott.

Hajnali szürkületkor a már az éj folytán Józsefvárosban harcckészen tartott császári sorkatonaság, 2 osztály dzsidás és 18 ágyu a sánczokból kibontakozott, s a csatát összes ütegeivel megkezdé.

A magyaroknak mindössze 12 ágyujok volt, melyekből 3-at az ujpécsi országút fedezésére, egyet a Béga csatorna partjára állítottak fel, s így összesen 8 ágyuval viszonyozhattak a császáriak 18 ágyujának sűrű tüzelését. A legnagyobb veszélylyel azonban a jól begyakorlott lengyel dzsidások fenyegették a magyarokat, kik mindjárt a harc kezdetén egy oszlopban a középpontnak iramodtak, hol az egykori Máriássy zászlóalj állott, régi edzett s tapasztalt harczosok, kik a lovasság rohamát bátran várták be, s midőn az elég közel ért hozzájuk, a zászlóalj parancsnoka tüzet vezényelt; de a már több nap óta, különösen pedig az éj folytán átázott fegyverek egyike sem sült el, s a mostmármég inkább vérszemet kapott vadúl rohanó, különben is kitünő ügyességű s bátorságu lengyel dzsidások összes tömege a kétségbeesett, de azért szilárdul helyt állott Máriássy zászlóaljra veté magát.

Ez első rohamnál rögtön 70 ember esett áldozatul, a ki még sértetlenül maradt, a hosszú dzsida döfései ellen pusztaszuronynyal védte magát.

A dzsidások parancsnoka *b. Blomberg*, az első roham után hirtelen kanyarodással kissé távolabbra vezérelte lovasságát, hogy így nagyobb térközön átrobogtatva, annál erőteljesb legyen a roham, melyet ismételni szándékozott, hogy a löni képtelen magyar gyalogságot teljesen megsemmisítse.

A magyarok vezére *Perecz* ezredes, látván a középpontnak ily hirtelen való tönkretevését, a dzsidások megtámadására a Kossuth huszárokat vezénylél, mit a dzsidások csakhamar észrevevén, gyorsan egész arczaggal a magyar lovasságnak fordultak, kik, a nélkül, hogy megütközni mertek volna, futásnak eredtek. E zavarón *Perecz* segitni akarván, a

császáriak ellen új rohamot székely huszárokkal kísérté meg; ennek is azonban a Kossuth huszárokhoz hasonló kimenetele lett, s a székely lovasság szintén megszaladt a nálánál négyszerre nagyobb győzelmittas dzsidások előtt, kik újra a már tetemes veszteséget szenvedett magyar gyalogság megtámadására készültek.

A magyar seregben rendkívüli zavar támadt, az ellenfél az egész tábort túlszárnyalni, teljesen bekeríteni, s végképen tönkre tenni akará; szándékában többésemmi kétség sem lehetett, s már mindenki nemcsak a csatát veszve hitte lenni, hanem a visszavonulás reményéről is lemondani látszott.

A csataügy ily szerencsétlen bonyodalma folytán *Perecz* ezredes általános hátrálást parancsolt, s nyargonczeit mindenfelé szétküldözgeté. E rendeletnek minden egyes csapat parancsnoka készséggel engedelmeskedett, kivéve *Dézs* *Zsigmond* századost, ki 75 Lehel huszárral mindeddig tétlenül állott.

Midőn *Perecz* nyargoncza *Dézsi*hez hátravonulási parancscsal érkezett, *Dézs* röviden azt válaszolá: „nem hátrálok“ — s e szavak után csapatja elébe vágatott, mondván: „Huszárok! ti jászkún hősnép fiai, érkezett végre a percz, hogy apátoktól öröklött vitézségteket bebizonyítsátok; ám mutassátok meg a világnak, hogy nem csak hön, pusztai sivatagaitokon, hanem a harctéren is bátrak vagytok, s elleinetek rémületesnek elhírhedt hosszú dzsidái előtt meg nem hátráltok.“ E rövid buzdító szónoklat után rohamra kezdé indítani maroknyi csapatját. *Dézsi* huszárai égtek a harczágytól, bár mindnyájan újonczok voltak. *Perecz* ezredes épen azon perczben érkezett oda, látván *Dézsi*nek e vakmerőségét, azt vezéri hatalmával tekintélyével megakadályozandó, monda: „kapitány ur! azonnal hátráljon csapatjával, ön vállalata hiu merénylet volna. Azonban *Dézsi* nem jött zavarba, s még harsányabb hangon mint az ezredes „nem fogok s nem akarok hátrálni“ szavakkal válaszolt. Végre *Perecz* *Dézsi* elébe vágatott s újra „hátrálni“ szó dörgött ajkairól. „Semmiféle

erőnek s hatalomnak nem fogok engedelmeskedni“ lőn Dézsi válasza, s hozzá tévé : „a csata nincs elveszve, nekünk győznünk kell ma; előre huszárok.“

Hogy Dézsi csapatjával a dzsidásokat megkerülje s hátuk mögé essék, előbb az ellenfél ütegei előtt egyenként kellett huszárjait defilieroztatni, mialatt 3 közhuszár, *Székely* nevű főhadnagy s 5 ló esett áldozatul, s így csapatja ismét kisebb számra olvadt, de ez sem őt, sem harcyszomjas huszárjait meg nem zavará. Természetes, hogy a dzsidások vezére emozdulatot csakhamar észrevette, s a vakmerő maroknyi ellenségre öszszes erejével reá akará magát vetni s azt egy rohammal megsemmisíteni, a két osztály dzsidással hirtelen kanyarulatot akarván tenni s a huszárokat arczaggal fogadni szándékozott; mielőtt azonban e nagy tömeg megfordulhatott volna, Dézsi kis csapatja rajta termett, s azt szerencsésen oldalba támadta meg, még pedig oly erőteljes, szerencsésen kiszámitott rohammal, hogy a dzsidások általános zavarán többé mi sem segíthetett; a nagy tömeg megnyomatott s hátrálni volt kénytelen, a neki bőszült huszároktól folytonosan üldözötve.

Látván e nem remélt jóra fordulatot a többi magyar lovas századok, előbbeni rémületüket feledvén, minden oldalról rohammal támadták meg a dzsidásokat; a lovasság példáját a honvéd zászlóaljok is követték, egyszerre lelkesedő „rajta“ rivalgásba törtek ki, egy szívvvel s lélekkel a zavarba hozott császáriakra veték magokat, s általános visszavonulásra kényszeríték őket.

E legnagyobb zavart a dzsidás csapat megnyomása idézte elő, mely végre futásra kényszerülvén, a gyalogságot elgázolta, s csakhamar a magyaroknak engedte át a csatatért, kik azzal meg nem elégedvén, a szaladókat nyomban követték, s egy rohammal József külváros uraivá lettek, hol az ellenük felállított ütegek s többféle készlet birtokukba esett.

E győzelem kivívása után a temesvári tábor fővezére gr. *Vécsey Károly* a csatatéren megjelenvén, a harc folyamáról körülményes tudomást szerzendő, annak érdekesb moz-

zanrtairól a csatát vezénylő *Perecz*i ezredes jelentését kívánta, ki midőn részletesen mindent előadott volna, *Dézs*i *Zsigmond* eljárását sem lehetett elhallgatnia, hogy t. i. makacs engedetlensége folytán e győzelem kizárólagosan neki köszönhető, mit kétségbe vonni egyáltalában nem lehetett; tanusítá ezt nem csak az egész tábor, hanem *Dézs*i és csapatjának véres kardjai, de leginkább a harczban elesett emberei és a rohamban megsebzett *Rózsa Ede* hadnagy, valamint több közvitéz is.

Vécsey a jelentéstétel végig hallgatása után *Dézs*it harmadrendű érdemjellel diszité (ámbar mintesatagyőzöt másodrendű érdemjel illette volna meg) de egyszersmind ezredese iránt tanusított engedetlenségeért kardját elvéteté, s azonnal a tábori proföszhoz két heti börtönre küldte őt.

*Dézs*i, *Vécsey* tábornoknak ezen bár a hadi törvények értelme szerint igazságos, de reá nézve felette méltatlan bánásmódjára oly dühbe jött, hogy *Perecz*it *Vécsey* jelenlétében gyávának nevezte, s mihelyt fogsága ideje letelik, azonnal párbajra hívta ki.

*Dézs*i csakugyan kiállotta a két heti profösz börtönt, mely helyiség *Vécsey* tábori sátrától csak néhány lépésre volt, s *Dézs*i, kit mint a freidorfi naphősét a hadtest csaknem valamennyi tiszte folytonosan üdvözlő látogatásával terhelte, minduntalan fenhangon rebesgeté, hogy mihelyt kiszabadul, *Perecz*i-vel meg fog vívni, s összeapritja a gyáva vezért. — Ámbar miként a fentebb elősoroltakból kitünik, *Perecz*it gyávasággal vádolni nem lehet, ki különben is nem csak személyes bátorságának, hanem magasabb hadi kiképzettségének is már ezelőtt több ízben jeleit adá, tanusítja ezt *Bemnek* benne helyezett bizalma leginkább.

*Dézs*inek ezen gyakoris nyílt kifakadásaira nem egyszer személyesen ment gr. *Vécsey* a fogoly sátrához, s szelid intésével dühét le akará csillapítani, azonban sikertelen, mert *Dézs*i nem tréfált adott szavával, s végre is *Perecz*i odahagyá a temesvári tábort, mit igen helyesen tett, mert azzal a haszontalan vérontást kikerülte, jól ismervén *Dézs*i *Zsigmond*ot, ki külön-

ben nagy katona, de egyszersmind mindenütt veszélyt kereső, elkeseredett férfi volt; az akkor oláh lázadók által Erdélyországban Zalatnán végképen kiirtott szerencsétlen *Brádi* család végső sarjadéka volt.

Temesvárnak egyik előbástyája, a Béga csatorna által is erősen védett Józsefváros tehát már a magyarok birtokába került, de hátra volt még Mehála, s különösen a természetes fekvésénél fogva is erőddé könnyen átalakítható Gyárváros. E két helyet csak kemény harcz után rohammal lehetett bevenni.

Gr. Vécsey a Gyárváros bevételére először Villám (Blitzner) erredest rendelte, ki egy ágyu golyó által életét veszten, ezuttal a magyarok visszavonultak, másod izben azonban *Asztalos Sándor* alezredest, a febr. 8-ki aradi hőst vezényelte, kinek jelszava : „győzni vagy halni“ volt, s kivészélyt nem ismert.

A császáriak a Gyárvárosban erősen be voltak sánczolva, a fő bejárásoknál ágyuütegek állottak, s a magyarokat kemény tüzeléssel fogadták, de a rettenthetlen s győzelémhez szokott 29. zászlóalj egyenesen a sánczoknak rohant, s bár azokban térden felül s néhutt övig is bele sülyedt, mindamellett szerencsésen átgázolta, s a honvédek egy része a Gyárváros kertjeinek kerítéseit átmászva, csakhamar a városban, a császáriak háta mögött termett, s a várba vonulásra kényszeríté őket.

Ez alkalommal a császáriaktól a magyarokhoz többen átszöktek, köztük a lengyel származásu gróf *Dembinszky* is.

Mehála bevétele, habár ez is meglehetősen be volt sánczolva, nem került verontásba, minthogy azt a császáriak, a Gyár- és Józsefváros bevétele után, önként ott hagyták.

Május elején Temesvár minden külvárosának birtokában voltak a magyarok, s a vár teljesen körül volt zárolva, ostromához azonban mindaddig fogni nem lehetett, mig Budavár be nem vétetett, s Pétevár ad ostromzárolás alól fel nem szabadított. — Néhány ágyuütegünk ugyan, s köztük 18 és

24 fontos, melyeket Aradnál nélkülözni lehetett, fel volt állítva az általunk elfoglalt, s a vár oldaláról elsánczolt József- és Gyárvárosban; ezekkel azonban még ostromot kezdeni nem lehetett, hanem legfeljebb a császáriak várbéli kirohanásait gátolni, kik a külvárosokat megfeszített erővel visszafoglalni törekedtek.

A Gyárváros ellen egy ily visszafoglalást a körülzárás kezdetén megkíséreltek; igen kedvező alkalom kínálkozott arra, midőn t. i. a várbeliek egy éjjel sánczaikon kívül előőrson állottak, egy ittas honvéd átment hozzájuk pipára gyújtani, mire nem kevésbbé bámultak a császáriak, azonban beszédbe eredvén vele, azonnal meggyőződtek, hogy a szerencsétlen honvéd annyira el van a bortól ázva, hogy a lábán is alig bír állani, s azt sem tudja, bajtársaival-e vagy pedig elleneivel beszél, a helyett tehát, hogy elfogták volna, a magyarok tábori hangját s a jelszót ki tudván tőle, borral, egy pipa dohánynyal megkinálták, s sértetlenül útjára bocsátották.

Ez esemény után, az éj áthatlan sötéte isfelette kedvezvén, a császáriak szürke köpenyeiket, melyek a magyar honvédekével egyszínűek voltak, gondosan begombolták, hogy fehér kard- s tölténytáska szijaikról meg ne ismertessenek; a Gyárvárosba minden oldalról kezdtek beözönlenni, minthogy az előőrsöknek a tábori hangot s a jelszót pontosan meg tudták mondani, a főtéren csoportosulván, csakhamar tekintélyes erőre szaporodtak. Természetes hogy ez sokáig titokban nem maradhatott; riadó veretett s elkeseredett utczai harcz fejlődött ki, mely mindkét részről meglehetősen áldozatba került, míg *Asztalos Sándor* a 29-ik zászlóalj elére állván, a császáriakat szuronyt szegezve a várba visszaszorítá. — Ezek után a vigyázat megkettőztetett.

Látván a várba szorult polgárság, hogy a magyarok Temesvár külvárosait, sokkal hamarabb elfoglalták, mint semben hitték volna, valamint most már arról is meggyőződván, hogy ércz ágyuk is vannak, még pedig meglehetősen számmal, miként eza a gyakori kölcsönös csátározásokból kitűnt; komo-

lyan kezdtek gondolkodni, aggodalommal s rémülettel várták a jövő eseményeket, s számra nézve mintegy 2000-en kérelmet nyújtottak be a várparancsnoksághoz, s szabad kimenettelért esedeztek, mi örömmel megadatott, mert 2000 kenyér fogyasztótól ily körülmények között menekülni, kik a nélkül sem tesznek hasznót, nagy nyereséget leendett. Könnyű kebellet s boldogsággal elteltten siettek ezek kifelé, kocsikon és gyalog, s a mit csak vihettek, magokkal hozván, egyenesen a magyarok táborának tartottak; azonban mily nagy volt meglepetésük, midőn a magyar előőrsek visszatérésre kényszeríték őket., s az erővel előrenyomulókat fegyver lövésekkel űzték vissza.

A várból kijöttek csakhamar átgondolván rettenetes helyzetüket, újra meg újra megkísérlették a magyar előőrsekön áthatolni, s olyankor a kiköltözködtek legifjabb s legszebb hölgyeit küldték előre, remélvén, hogy ezek szivreható könyörgése a honvédek s huszárok keblében szánalmat költ fel; a szépek esdeklései is azonban sikereltenek maradtak, mert az előőrseknek a kiadott parancs ellen vétetni nem volt szabad.

S így e szerencsétlenek ismét visszatérni kényszerültek, de a várkapukat zárva, eltorlaszolva találták már, oda őket többé bebocsátni vonakodtak; a kétezer számkivetett a sánczokon kívüli gyepen tábort ütött, s ezen nagyobb részt nők-ből és gyermekekből álló néptömeg mind a császáriak, mind a magyarok által el volt taszítva, sem enni, sem inni valójuk nem volt, s a sáncztetőkön egybegyűlt sokaság élczes tréfaikkal árasztá el őket kinos helyzetök közepett.

A magyar sereg parancsnoka *gr. Vécsey* e tekintetben szívtelenséggel épen nem vádolható, minthogy ezen eljárás által a kormány rendeletét teljesíté, s a várból menekülteket kibocsátnia nem állott hatalmában.

Végre a 2000 hajléktalan éhező és szomjazó három napi szenvedései meglágyítván *gr. Leiningen* és *Rukavina* cs. parancsnokok sziveit, azokat újra bebocsátották, s július 2-áig

ben maradtak, mindaddig tudniillik, míg a várva várt szabadság óráját a gondviselés kihirdetteté számukra.

A munkálatok azonban nemcsak a várban, hanem részünkről is nagyban folytak; az ágyutorlaszokhoz megkívánható vesszőkosarak nagy mennyiségben készültek, az ostromtelepek sánczait s a futóárkokat egész éjeken át 5—6000 napszámos ásta; ezen életveszélylyel járó munka azonban, épen úgy miként Aradvár alatt tetemes pénz-, s még sokkal nagyobb véráldozatban került, minthogy e nagyszerű mozgalmak, bár erre a legsötétebb éjjeli időt választották, az igen éber várórség előtt titokban nem maradhatott, s így, midőn már besötétedett, a várból folytonosan világító golyókat röpítettek ki, midőn egyszersmind a munkásokra legalább is 100 ágyut irányoztak, s granát és kartács tüzet szórtak a szerencsétlenekre. Mindezen hasztalan vérontás azonban a munkálat menetét meg nem akadályozhatta: az ostromútegek sánczai és torlaszai, valamint az egy millió pengő forint költségbe került futóárok végre elkészült, s a várórség kirohanásainak hatalmas gátul szolgált.

A legnagyobb csapás volt a várbeliekre az, hogy a magyarok a várat vízzel ellátott Béga csatornát elzárták, s így bent nagy vizszükiben voltak.

Vécsey azonban mindenek előtt a Temesvárt körülzároló sereg számára való táborok felállításáról gondoskodott, melyeket több ponton, a külvárosokon kívül állíttatott fel.

A tábor középpontja, hol a hadtest vezére *gr. Vécsey* úté föl szállását, az aradi s lippai országút között, az ugynevezett temesvári erdő közepén állott, hol egy pár holdnyi erdőt kiirtottak, kutakat ástak, s minden irányban utakat vágtak ki, s a sűrű erdő közepén csakhamar zsibongó élettel telt s mondhatni kellemes, hosszú utcza-sorokból álló gyarmat emelkedett. A tábornok ideiglenes laka, valamint törzs-kara, a közös vendéglő, étterem, s a tér közepén álló rondella, hol a zenekar majd egész napon át működött, faépületekből állott, a többi csapatok sátrai pedig lombos fagallyakból,

melyek azonban, midőn egyszer vigyázatlanságból tűz ütött ki, pár percz alatt mind porrá égtek, s attól fogva a tábor középpontja csupa fa sátrakból állott.

A többi táborhelyek, melyek mind lombos fagallyakból font sátrakból alkotvák, a Gyárváros alatt két helyen, a lip-pai s az aradi országút mellett, Mehála és József külvárosokon kívül voltak felállítva; azonkívül minden külvárosban honvéd s huszár csapatok őrködtek, s a vártól 800 lépés távolságra fölállított ostromágyu telepeket földözték.

Az élelmi szereket éjjel nappal fuvarozták a táborba, s valóban *gr. Vécsey* tábornok atyai gondoskodása tapintat-teljes volt e tekintetben, mert a temesvári tábor az ételnek, s itálnak bőségében úszott; a rendes és pontos pénzüllétéken felül minden altiszt s közlegény 1 font húst, 1 részlet kenyere-t, 1 itcze bort, azonfelül főzeléket, lisztet, zsirt és dohányt kapott, s pénzének nagyobb részét megtakaríthatta; a tisztek kétszeres járulékban részesültek; s így az anyagi jóllét-ről a szó szoros értelmében gondoskodva volt.

Egyébiránt a várbeliek sem szenvedtek egyhamar szük-séget, egész télen át elég idejük volt eleséget beszerezni, sőt azért messzire sem kellett fáradozni, hiszen Temesvár Ma-gyarország Kánahánja közepén fekszik, a dúsan termő Bán-ság kellő középpontján, mely több hónapon át kizárólag a császáriak birtokában volt, a mellett magyarellenes érzelmű népfajkkal körülvéve, kik a legnagyobb készséggel segéd-kezet nyújtottak ellenünk. Bizonyosak voltunk tehát benne, hogy a vár éléstárai tömve vannak minden szükségesekkel, s annak daczára, hogy bent körülbelül 14—15,000 lélek (ka-tonasággal együtt) szorult, három havi zárlatot kiállani képe-sek; mindamellett is, midőn 18 és 24 fontos faltörő ütegeink, valamint bomba mozsaraink megérkeztek, s az ostrom meg-kezdődvén, erélyesen kezdtek működni: a várban az élelmi készlettel, különösen a hús adagokkal gazdálkodva kezdtek bánni, nem tudván, vajjon meddig tarthat a körülzárolás. Os-tromágyuinkat ugyan olykor-olykor a várőrség megtámadta,

a torlaszokat szétrombolta s a lövegeket beszegezte; ezen érzékeny károkat azonban mindannyiszor másnap helyreállítottuk, s az ütegek rendes működésüket újra folytatták.

A legelső ostromüteget a Gyárváros alatti szőlőben állítottuk fel; mely június 11-én déli 12 órakor vetette be az első bombát Temesváriba, mire a vár sánczairól pár száz lövéssel feleltek.

Én épen azon nap voltam ugyanazon ostrom-telep fedezetére lovas szakaszommal kirendelve, s az első ostromnak szemtanúja voltam. — Különösen mulattató látványul szolgált pedig, mint fogdossák össze a még gördülő 18 és 24 fontos golyókat a huszárok és a honvédek déltől kezdve egész napalkonyatig, számra mitegy 280-at, melyeket gúlába rakták a telep háta mögött, s melyeket tűzéseink ismét visszaküldték a várba, a honnan azokat reánk lődözték.

Ily látványok, mondhatni, mindennapiak voltak, s a temesvári hadtest jó kedélyében páratlan volt; a lelkesedés sem hiányzott abban, mert a császáriak három hó lefolyása alatt csak nem minden éjjel kitörvén, mindannyiszor meglehetősen veszteséggel tértek vissza. A harez előtt, valamint utána egyre hangzott a honvédek vig danája, ámbár a hadi szolgálat eléggé terhes volt, mert egész éjen át ébren s harezkészen kellett állanunk; egy 24 órát a táborban tölténk, a másik 24 órát az ágyutelepek mögött, mindig résen állva, s az alatt aludni, leheveredni sem volt szabad, s az ágyu golyók fejünk fölött zúgtak; s így talán más körülmények között türelmét vesztette volna a sereg, de miként fentebb emlitém, *gr. Vécsey* anyagi jóllétünkről oly buzgón gondoskodott, hogy egy világváros közepett sem kívánhattunk volna többet, annál inkább pedig a háború folyama alatt. Voltak tág lombos sátraink, hová, midőn időnkéből telt, nyugalomra heveredtünk; továbbá, minden táborban vendéglőnk, izletes étkekkel s hűsite italokkal tele, sőt a középpontban fagyfalda sem hiányzott; s végre a közel- sőt a távol-vidék minden rangu höl-

gyei eláraszták táborunkat, s így a kedélyes táncz vigalmak sem hiányzottak, s napi renden voltak.

S midőn végre május 21-én Budavár a magyarok által rohammal bevétetett, s Pétervárad is a körülzárolás alól fölmentetett; mindkét helyről elegendő ostrom- s vetágyuink érkezvén meg, Temesvár telepeink által körülvétetett, ütegeink minden irányban működhetek, s már több izben gyujtottak is a várban.

A parlamentirozás szakadatlanul tartott, részünkről a vár feladását, a császáriak részéről pedig a várba szorult polgárok szabad kivonulását követelvén.

Junius 30-án szakaszommal a gyárvárosi ostromtelepek fedezetére voltam vezényelve, a midőn délután 5 órakor egy futár azon üzenettel jött hozzám : vennék magam mellé egy trombitást, s *Boros Jenő* alezredes dandárparancsnok szállására siessek.

Az alezredes egy nyílt dépéchet azon meghagyással adá kezembe : menjek azzal rögtön a temesvári, ugynevezett erdélyi kapu felé, s azt a legelső előörsi parancsnok eszközlésével *Rukawina* és *gr. Leiningen* császári tábornokoknak szolgáltatassam át, s azon esetben, ha tán elutasitni akarnának, mutassam fel az iratot, hogy nincs lepecsételve; s annak tartalmával azon okból megismertetett, hogy az iratot elfogadni nemakarás esetében, küldetésem okát élőszóval tudassam a császári tisztekkel, annál is inkább, minthogy e mai napig valamennyi parlamentaire-ünket elutasították, egyiktől sem fogadván el a dépéchet s szóba sem állottak velök, röviden azt mondván : „jobbra át! indulj! különben rá kartácsolunk önre!“ Így járt őrnagyom *Niszner Antal*, *Dézi Zsigmond* százados, s mások is, kik a várfeladás ügyében jártak, miről a császáriak hallani sem akartak, „Egyébiránt — hozzá tévé az alezredes — ha rá találunk önre kartácsolni, sebes vagtatva térjen vissza.“ Ezt azonban tréfásan ejté, mitől nem is tartottam.

Ezen utasítás vétele után rögtön útnak indultam s a

Gyárváros utcáin összegyűlt néptömeg között, kiket a kíváncsiság a városból a várhoz csak-pár száz lépésre csalt, alig birtam áthatolni.

A Gyárváros végén trombitásom megfújta az indulót, melynek harsogására egy pár percz mulva megteltek a vár sánczai, s azokra ezrek sokasága tódult, egyszersmind valamennyi ágyu elhallgatott mindkét részről. A Gyárvárosban állomásozó hős *Asztalos Sándor* vezérlete alatt álló 29-ik zászlóaljat a kíváncsiság utánam csalta, s a semmi veszélytől nem rettegő honvédek minden fegyver nélkül bokrok között bujkálva, nyomban követtek.

Megindultunk ugyan, de sem én, sem trombitásom nem tudtuk merre menjünk, minthogy a vár s a külvárosok közötti glacis annyi sokféle tekervényes árkokkal volt felhányva, hogy ide s oda kerülgetni voltunk kénytelenek, míg végre a legelső őrcsapat közelébe érve, egy ott szolgált magyar őrmester „erre jöjjön az ur“ felszólítással útba igazított, s csakhamar egy levágott nagy tölgyfákkal eltorlaszolt mély sánczban tanyázó Zsivkovich-ezredbeli egy század katonával 5 lépésre szemközt megállapodtam, s „jó napot uraim!“ megszólítással üdvözöltem a jelen volt tiszteket — német nyelven.

E század parancsnoka *Reiner* kapitány volt, s arczán nagy sebhelyt viselt. „Mit kíván ön uram?“ kérdé tőlem hidegen, miután üdvözetemet viszonzotta. „Dépéche-t hozok,“ feleltem „Mi semmiféle dépéche-t el nem fogadunk“ válaszóla, s a midőn megmondám, hogy nincs lepecsételve, még akkor sem vette azt által, s csak a midőn annak kedvező tartalmát megfejtém, határozta el magát, hogy megérkezésemet egy futár által a vár- és katonai parancsnokságnak jelenteni fogja.

Lovon veszteg ülve várni addig, míg a várba beküldött visszatér, unalmas volt részemről, s minthogy nagyon szomjaztam, innivalót kértem; mire egy fiatal szőke hadnagy tréfásan megjegyzé, hogy vízzel szolgálhatnak, én pedig vála-

szul adám, hogy a magyar huszár borral él; erre Reiner kapitány a hozzá legközelebb álló katonának intett, ki a sáncztetőn álló fabódéból egy pintes üveggel fehér bort hozott, s abból pohárba töltvén, nekem nyújtotta; de a kapitány a pohár bort kikapta kezemből, s mosolygva mondá: „előbb nekem kell innom, nehogy önben azon kétség támadjon, hogy ez italban méreg van.“ Mely habár nemes gondolkodása a kapitánynak, sértőleg hatott reám, s azt adám válaszul: „kisl elkü nem vagyok, s a cs. austriai tisztek iránti véleményemmel össze nem férhet ily gyanusítás.“ Ezt azonban tréfára fordítottuk, én a pohár bort kiürítém, s csakhamar mintegy 30-ra összesereglett cs. tisztek egyre kínálgattak a felette jó borral, de sokat inni óvakodtam.

Lovamról leszállítottak mind engem, mind trombitásomat, s gyöngéd udvariasággal a mély sánczba, melyben ők alulról fölfelé hozzám beszéltek, levezettek, hol egy jó óra hosszáig vártam a válaszra. Azalatt kedélyesen társalogtunk, s a tréfás élcezeskedésből ki nem fogytunk. Így például a császári tisztek arra kértek fel: küldenék be nekik magyar hírlapokat, minthogy ők jelenleg minden közlekedéstől elzárt helyzetben élnek, hozzá tették azonban: „csakhogy ugy is kevés igazságot fedezhetnénk fel azokban, miután minden magyar lap tele van azon hirekkel, hogy a magyarok itt és ott megverték a császári hadserget.“ Továbbá, arra kértek: küldenék be nekik gyümölesöt, majd ők azért sóval szolgálnak nekünk cserébe. „Hogyan, nekünk söt?“ kérdém „szállitnak hozzánk bőséggel söt Erdélyből.“ „Igen — válaszolának — ha Erdély a tiétek volna.“ Pedig már akkor régen egész Erdélyország a magyarok hatalmában volt, s ők csakugyan mit sem tudtak arról. Azt is kérdezték tőlem: mennyire hatoltak be az oroszok Magyarországba? Erről azonban jól voltak értesülve, mert már akkor a mieénk csatáztak is az oroszokkal, Paniutin hadtestével a Csalóközben. „Az oroszokról mit sem hallottunk“ — mondám; pedig hallottunk bizony, s nem örömet vártuk őket. „Majd meg fogjátok őket rövid

időn látni Temesvár falai alatt,“ felelének, s szavuk beteljesedett.

A többi közt szememre lobbantották, hogy bombáink kórházokat sem kimélik meg, s épen előtte való nap egy pár bombánk szétpattanása nagy rombolást tett a betegek között, a hol a mi (fogoly) honvédeink is fekszenek. Mire én tüzeinket azzal mentém, hogy bombáink korántsem a betegek menhelyét, a kórházat, hanem ahhoz néhány lépésre, a sáncztetőn elrejtett löporkamrát (mely tényről nekünk biztos tudomásunk volt) keresik, a melybe mintegy 10—15 lövés után egy bombánk zuhant, s az abban pár száz mázsára menő löport, földetrázó robajjal a légbe röpitette, következésképen a mellette fekvő kórház legtöbbet szenvedett ezáltal, melyet az arról lelógó fekete zászló sem menthette meg a veszélytől.

Kedélyes társalgásunkat a sáncztetőn álló őr „fegyverre!“ (Gewehr aus) rivalgása félbeszakítá; a tiszték azonnal helyükre siettek, a katonaságot a Gyárvaros felé levő sánczokra vezényelték. Az őr jelenté, hogy a honvédek nagy számmal bokorról bokorra bujkálva a vár felé közelednek, s ide alig 50 lépésre vannak már. — A körültem álló tiszték, s az eddig oly jól hangolt *Reiner* kapitány meglepetve, kérdőleg néztek reám, egyszerre nagy zavar támadt, mondván: „mi ez? hadi csel! a parlementaire itt van, s minket megtámadnak?“ „Uram — folytató *Reiner* — megengedjen ön, szemeit bekötjük, s a várba vezetjük.“ S ezzel elvevé parlementaire-i fehér kendőmet, melyet béke jeléül egy nádpálcza végére kötve magammal hoztam, s melyet egy gyárvárosi hölgytől, ki azt idejövetelem alatt az ablakról lenyujtá, vettem át, szemeimet gyöngéden s minden illedelemmel lekötötték.

Valóban nem tudtam mit véljek, szólni annál kevésbbé voltam képes, mert az egészből mit sem értettem, de abban bizonyos, s így egészen nyugodt voltam, hogy a magyarok részéről ily ocsmány árulás nem történhet; arról pedig, hogy a 29-ik zászlóalj rettenthetlen orozlánai mindenütt nyomban

követtek, a tisztekkel eredt mély beszélgetés alatt végképen megfeledeztem.

Reiner kapitány és *Markovich* főhadnagy a legudvariasabban két karomon fogtak, s most mint vakot vezetve, minden kiálló fagyökérre, kőre s legkisebb gödröcskére figyelmeztettek, nehogy abban megbotoljak, s ily szemmelbekötött helyzetben a várban leendő szállásomra, illetőleg fogságomba vezettek.

A kapuhoz azonban még nem értünk; a midőn *Sztankovich* *) és *b. Blomberg* ezredek mintegy 50—60 tiszt kíséretében a várból kijöttek, s alig hogy engem bekötött szemmel vezetve megpillantottak, *Sztankovich* ezredes jó messziről erős parancshangon kiáltá: „mi ez uraim?! a parlamentaire ur szeméről azonnal vegyék le a köteléket!” Rögtön visszanyertem szemem világát s megállottam; azonban *Reiner* kapitány ohajtása folytán, a várbeli küldöttségnek néhány lépést előre mentem, s miután kölcsönösen üdvözöltük volna egymást, *Sztankovich* ezredes küldetésem okát tudakolá tőlem; melyet én szóval előadám, s ő átvette tőlem a nyílt dépéche-t, s egy órai türelmet s várakozást kérve, a várba viszatért.

Most ismét elég időm volt a beszélgetésre, s nekem legelső gondom oda irányult, hogy a „fegyverre!” kiáltás okát kipuhatoljam, melyről azonnal meggyőződtem, a midőn a sánctetőre felmentem s láttam, hogy a 29-ik zászlóalj majd nem egészen a vár sáncaihoz jött, a hol t. i. én a császári tisztekkel beszélgettem, s őket csupán a kíváncsiság csalta oda, miről a várbeliek igen könnyen meggyőződtek, látván, hogy honvédeink fegyvertelenül vannak, s most ismét nyugodt helyzetbe tették magokat.

Majd besötétedett már, s mondhatom, az éj is beállott, a midőn *Sztankovich* és *Blomberg* ezredek újra kijöttek

*) *Sztankovich* ezredes tehát nem esett el az 1849. évi febr. 8-ki aradi csatában, miként az egy legujabban megjelent kiadásban olvastam.

előbbeni kíséretökkel, s ismét Sztankovich szólott ekként hozzám : „Parlementaireur! örömmel üdvözlöm önt, nem csupán részemről hanem gr. *Leiningen* s *Rukawina* altábornagy urak nevében is, kik ön tábornoka iránti szíves köszönetöket nyilvánítják, valamint elismerésüket azon szép és nemes tettért, melynek örömhírnökéül ön jelöltetett ki. Valóban nem csak méltányos, de nagylelkű tett is egyszersmind, a midőn ennyi sok ártatlan polgár ily kínos helyzet alól, a milyenben jelenleg tengeti életét, ezen súlyos s valódi várfogságból kibocsátatik. Ezáltal újra van alkalmunk a magyar nemzet nagylelkűségéről meggyőződni. Holnap részünkről parlementaire fog önök táborába küldetni, a kibocsátandó polgárok kivonulási idejének kitűzése felől értekezendő. Kérem mindnyájunk forró üdvözlését s köszönetünket átadni gr. *Vécsey* tábornok urnak. Most isten önnel! Különben, a midőn ön a Gyárvárosba lép, attól a perctől fogva ismét ellenségek vagyunk.“ S ezzel egy udvarias meghajtás után visszatért a várba.

Mig én a császári tisztekkel társalogtam s Sztankovich ezredessel beszéltem, azalatt egypár magyar sorkatona trombitásomat egyre kínálhatta borral, kin, kün fiu létére nem egykönnyen fogott ki egypár pintes palaczk bor, s hijába intéztek *Tóth Jancsi*hoz furfangos kérdéseket, mert ő mindenre talpra esetten válaszolt, s valahányszor azt kérdezték tőle : „bajtárs! hát sokan vagytok-e oda kint?“ mindannyiszor azt felelte : „mindössze hárman, a tábornok ur, a hadnagyomkivel ide jöttem, és én; én mást nem ismerek, és így meg nem mondhatam, kik és hányan vannak még.“ Trombitásom köztetszésre talált a várbelieknél, egyre nevettek huszárelceinek, s midőn tréfából arra szólították fel, hogy maradjon náluk, azt adá válaszul : „jobb oda kint, mert ott a tág síkon kedvére lovagolhat a huszár, ő pedig gyalogkatona nem akar lenni, ha lovas lehet.“

A jelen volt császári tisztek mindnyájan kézzsorítás mellett érzékeny búcsut vettek tőlem, különösen *Reiner*,

Markovich és *Makray* gyalog, s gr. *Kocsubiczky* dzsidás főtiszt, ki másnap mint parlamentaire ki is jött hozzánk. Többek neveire már nem igen emlékszem, pedig soknak megkérdeztem a nevét, minthogy ők is vágytak az enyémet tudni, ámbár nagyobbrészt azt hitték, hogy álnévvel ámitám el őket, s kételkedtek orosz nevem hitelességében.

Visszatértemkor nagy örömmel fogadott az ezrekre menő, s nem csupán honvédek, hanem még sokkal nagyobb számu polgárok sokasága, s a Gyárváros egyik végétől a másik végéig, t. i. *Boros Jenő* alezredes lakáig valódi diadalmenetben részesültem; valamint menet-ugyjövetközben is örömkifejezéssel üdvözölt a néptömeg.

Ez éltémnek legszebb s eddig a legboldogabb napja volt.

Az alezredesnél jelentéstétele s az események elbeszélése után százfelé ragadtak mind bajtársaim, mind a polgárság; mindenki égett a vágytól hallani az általam hallottakat, s megtudni hosszas ottmulatásom okát, minthogy én voltam az egyetlen szerencsés parlamentaire, kivel a temesvári őrsereg ily hosszas beszélgetésbe ereszkedett. Minek ugyan igen természetes s egyszerű oka az, hogy az előttem beküldött parlamentairek mindegyike a vár feladását sürgette s követelte, én pedig a várőrség nagy örömére, azon ohajtva várt boldog hirt vittem be, hogy a várnak terhére szolgáló polgárságnak szabad kivonulást enged vezérünk. Szives fogadtatásom s hosszas ott mulatásom tehát korántsem érdememnek róható fel.

A polgárok kivonulása julius 2-kán déli 12 órára határozottatott, mely napra mindkét részről fegyverszünet kötöttetett. A kitűzött órában megnyitlakt Temesvár kapui. A magyar tisztek, kivéve, a szolgálatban levőket, mind a vár sánczai alá lovagoltunk, a hosszú, kínos zárt helyzetből kiszabadultak elébe, kik számra mintegy 4—5000-en lehettek, az uri s polgári osztályhoz tartozó magyar s német ajku lakosok közül, s kik, a midőn hozzájuk lovagoltunk, örömtől könybe lábbadt sze-

mekkel üdvözöltek s szívélyes készorításukat alig győztük viszonzni.

Örömmel, de egyszersmind fájdalommal is szemléltük a kibocsátottakat, s valóban szivreható látvány volt e kivonulási menet; soknak kocsija s abba befogott lovai is, s a kocsik annyira zsúfolva voltak házi ingóságokkal, hogy a benlevők mint a sajtóba szorítva, úgy ültek. De ez még hagyján volt; a gyalog kijötteken sajnálkozni, de molyogni is kellett, a midőn urak, sőt még urhölgyek is, hátukra kötött nehéz batyukkal, melyek leginkább ágybelivel voltak megpakva, a várból egész táborunkig, tehát jó 5000 lépésre gyalogoltak, s még is mindegyike örömmel s boldogsággal volt telve, mert egyszer valahára megláthatta a kék eget s beszívhatta a tiszta éltető leget.

Sokkal fájóbb volt azonban a több sebesülteket látni, kik magyarok voltak, s a magyar bombák s granátok által sérültek meg. A sebesültek között egy uri hintón egy 6—7 éves fiúcskát is láttam bekötött fejjel, kinek mivel urhölgy anyja azt vallá, hogy bár az egyik templom sirboltjában volt beszállásolva családjával, minthogy házában, mely bombáink által tetemesen megrongáltatott, biztos mendéket nem talált többé, — de a gyilkoló bomba a sirboltba is behatolt, s kedves fiacskája egy 60 fontos szépattanása alkalmával megsebesítettet. Mindezen kiállott veszélyeket s a halálremegést azonban teljesen feledni látszék ez urhölgy, s szemei folyvást örömkönynyel telvék, sebesült gyermekét lelkesedéssel szorítá keblére, s égre emelt tekintettel hálát rebegtek ajkai, hogy végre kimenekült a rettenetes helyzetből, melyről úgy mond, fogalma sem lehet annak, kit a végzet hasonlóval nem sujtott. A szabad légtől elzárt sötét helyen, s a holtak társágában lakni azért, hogy a bizonyos halált kikerülje a nyugalomhoz s békés élethez szokott család.

Ehez hasonló eset több is fordult elé, s mi, kik a kimenekültek elébe lovagoltunk, nem győztük kiállott szenvedéseik hosszú elbeszélését végig hallgatni, s ki kétkednék ab-

ban, hogy szívünk vérzett saját vérrokonink eme sanyaru sorsa felett? kikre, habár akaratumk ellen, éj s napontu ezer-nyi halált kellett szórunk. De a háboru ilyen véráldozattal szokott járn.

A kimenekültek közül, kik a várban vagy pinczékben vagy pedig sirboltokban laktak, — minthogy a tömör föld-sánczok alatti kazamáták leginkább csak a katonaság, a szerb ajku lakosság biztos tartózkodása s az élelmi-, valamint más fontos hadieszközök rakhelyéül hagyatott fen, — nem gondolva bizonytalan jövővel, igen sok czél nélkül továbbmenetelre vette útját, de azért boldognak érezte magát mindegyik, mert szabaddá lett.

Voltak azonban ezen kiköltözöttek között magyar ellenes érzelműek is, de mintsem tovább is folytonos remegésnek legyenek kitéve, s éjjelnappal élet s halál közt lebegjenek, készebbek voltak a magyarok üldözésének kitenni magokat.

A Temesvárból kijöttek elébe *gr. Vécsey* is kilovagolt, s szívélyesen üdvözlé a sokat szenvedteket, kik szünni nem akaró éljenzésben törtek ki, életökkel megajándékozott félistenként tekintvén a magyar vezért, s miként a hosszas távollét után hazaérkezett atyát örömtől szökdécselő gyermekek, ekként fogták körül a bár halvány komoly, de sok szívjóságot tolmácsoló arczu grófot, számos keserű panaszszal, de egyszersmind vádoskodással töltvén be füleit.

Az eddig bent a várban oly sok szenvedésnek kitett, s most egyszerre ily hirtelen a szenvedésen túl, szabaddá lett német polgárok némelyike ujjal mutatott több gyanúsra, de különösen egy, hátán batyut vivő, magas tetejü kalapos egyénre, állitván, hogy ez Temesvárbán császári hadbíró lévén, sok magyar érzelmű polgárt elítéltetett.

Gr. Vécsey az őt számosan ostromló, elfogult vádolók kívánalmainak eleget tenni ígért, s nehogy ő maga is gyanúra szolgáltatasson alkalmat, néhány egyént, különösen pedig a volt csász. hadbíró őrizet alá helyezni rendelé; törvényes

vizsgálat s kihallgatás után azonban kitűnt, hogy e vádoskodás egyáltalában semmi politikai okokon nem alapult, egyedül személyes gyűlölségből eredt, s a vádlottakat párnapmulva szabadon bocsátatá.

Mindezeket, ha tán kissé hosszasan is, de czélszerűnek véltem ezen történelmi adatokhoz szőni, minthogy e jegyzetek a szöveggel szoros összeköttetésben vannak, s közbevetőleg röviden annyit kell még fölemlítnem, hogy az ostrom ideje alatt ártatlanul szenvedő ⁸⁻²⁰⁰⁰ ~~4-5000~~ polgárnak Temesvárból szabadon kibocsátásával a nemzeti kormány nagy-lelkű nemestettet tanusított ugyan; s ha ezt nem teszi: a világ s a szigorú bíró a történelem előtt örök vád alá helyezettett volna; de ezzel egyszersmind nagyban megkönnyíté a temesvári őrség helyzetét; mert a mit 4—5000 ember naponként elfogyasztott volna, azon élelmi szerek most a katonaság számára maradtak fenn, s így a kiszámított ostrom idején túl, egy hónapnál tovább tarthatá magát, minthogy Temesvár csupán éhséggel, de rohammal egyáltalában be nem vehető erődvény. Ezen nagylelkű eljárás következtében a várat a kiszámított időnél még egy hónappal tovább kellett őriznünk, mindaddig t. i. míg az osztrák főhadserég egy orosz hadtesttől támogatva nyakunkon nem termett, akkor, midőn már a várbeliek a végsőn voltak, élelmők végfogyatékán állott, különösen a zsiradék és a hús, a dzsidások lovaira került már a sor, ahhoz járult még a ragály, mely a népet tizedelte. Ha ezen 4—5000 ember ki nem jön, a vár régen hatalmunkba esett volna.

Hogy mily nagy örömmel fogadták Temesvárbán a nagyszámu polgárság kiköltözködése engedélyének hírért, melyet június 30-án volt szerencsém bevinni, annak szemmellátott tanuja voltam, és soha nem feledem, mily öröm sugárzott minden császári tiszttárczáról, s mily szívélyesen fogadott Sztankovich ezredes, s még érzékenyebben búcsút vett tőlem, s a magyarok nagylelkűségét nem győzte magasztalni, ígervén, hogy ez mélyen leendő szívekbe vésve, s adandó alka-

lommal hasonlóval fogják viszonzni nemes gondolkodásunkat. Kivéve b. Blomberg ezredet, ki mind odaérkeztemkor, mind távozásomkor szótlanul nézett reám.

Ezek után az ostrom rendszeresen folyt, a várórség mint azelőtt, úgy azután is csaknem minden éjjel hol egyik, hol másik ponton kitört, nem annyira csapatainkra, mint ágyutelepeinkre, s ütegeinket olykor be is szegeztek. Így különösen julius utólja felé egy éjjel egy erős császári csapat tört ki a várból, s a gyárvárosi szőlő alatti faltörő ütegeinket nagy csendben, az éj sötétének fedezete alatt, észrevetlenül megtámadta, alvó tüzeireinket lekaszabolták, hat ágyunkat beszegeztek, s a torlaszokat széthányták, de midőn egy pár tüzer véres fővel a telep mögött tartalékban levő 2 század honvéd parancsnokához, *Moncskó Ferencz* századoshoz a hirt megvitte, ez csapatjával rögtön a helyszínére érkezvén, heves harc fejlődött ki, s ember ember ellen szuronyt szegezve rohant. A császáriak közül különösen kitüntette magát *Schwarzmann* kapitány, ki midőn *Moncskó* századosunkkal szálkard vivásra kelt, egy honvéd által jobb karesontján át lövést kapott, mire baljába ragadván kardját, tovább védte magát, de a bár még igen ifju, azonban rendkívüli erejű s bátorságú *Moncskó*, ellenfele kardját kivágta kezéből s mellén ragadva, kérde őt: „megadja-e magát?“ „igen, a magyar nagylelkűségre“ válaszolt *Schwarzmann* s megadta magát. *Moncskó* a szerencsétlent a honvédek őrizetére bizván, a középpontba kocsin szállítani rendelé, s egyszersmind vele a legkiméletesben bánni parancsolá, a harcot azonban elkeseredetten tovább folytatá, még egy más főtitstet, *Kelványa* (erdélyi szász) hadnagyot sajátkezüleg tevő fogolylyá, és súlyos fringijával több tüzerünk életét megmenté, szóval vad arszlánként harczolt s a honvédeket hős példájával lelkesítette.

Schwarzmann kapitányt s *Kelványa* hadnagyot gr. Vécsyhez kísérték. Az elsőnek sebe veszélyes volt, de izzó fájdalmát szeliden tűrte, oly férfias megadással viselte magát, hogy mindnyájunk részvétét megnyerte; csakhamar a Szent-

Andráson felállított kórházba vitték; karját azonban megmenteni nem lehetett, s hogy életben maradjon, azt le kellett vágni (amputálni) mely műtetét tábori főorvosunk Kunevalder Albert (jelenleg pesti gyakorló orvos) hajtotta végre.

Kelványa hadnagy, midőn gr. Vécsey táborába hozták, nagyon meg volt döbbenve, s arczáról a legnagyobb bizalmatlanságot olvastunk le, azonfelül igen átalotta, hogy nem feszes tiszti, hanem poros harczi öltözékben volt. Azonban csakhamar bizalmat ébresztettünk fel benne, a mivel csak lehetett mindennel szolgáltunk neki, s minden jóval biztattuk. A fogoly hadnagy végre bevallotta, s bizalmatlanságáért meglegetvén magát, mondá: „előtte a magyar hadserget zablátlan, vérengző s fejetlen népnek jellemezték;“ nem sokára azonban kibékült sorsával, s meglegedve élt köztünk egészen a háboru befejeztéig.

Miként fentebb emlitém, gr. Vécsey atyailag gondoskodott a parancsnoksága alatti seregről, s a jóllét meghonosított táborunkban; ez azonban sok rosszat szült; mert ámbár a napiparancsban, még pedig többször ismételve meghagyattott, hogy egy századnál négy markotányosnénál, kik egyzsersmind mosónék is legyenek, többnek tartózkodni nem szabad; a nők mégis tulságos számmal hemzsegték táborunkban, s bár több izben kikisértettük őket, másnap azonban mindnyájan visszatértek. Sőt a tiszteknek majd egy harmada vagy legalább is egy negyede nős életet élt, s valódi háztartást vitt a táborban, mi, a tapasztalás szerint, az úgynek nagy hátrányára szolgált egyrészt, másrészt azonban igen természetesnek mondható, minthogy az ifjuság virága a táborokba vonult, s nem csoda, ha ily varázserővel annyi sok szép nőt vonzott oda.

Egyébiránt e baj orvoslásán, ugylátszott, tábornokunk sem igen akart segíteni, sőt tán némileg elő is mozdítá, mint-hogy gr. *Vécsey* maga is felette lovagias férfi levén, a szép-

nemnek nagy tisztelője volt, azt nem hogy ellávolította volna táborából, sőt inkább annak ott megjelenését, letelepedését nagyon is szívesen fogadta, s asztalát mindig válogatott szép hölgyek koszoruja díszíté. De nem is igen borzadtak az ur-hölgyek a temesvári tábortól, s távol vidéken is elterjedt volt híre annak, mily előzékenyen s udvariasan szokták fogadni a vendégül érkezett szépnemet táborunkban, illetőleg a középpontban, gróf Vécsey székhelyén, hol mindennap este tánczvigalom tartatott.

Én gróf Vécseynél csaknem minden harmadik 24 órában napostiszti szolgálatot tévén, a tábornoktól nem egyszer vettem azon utasítást, hogy a táborba érkező látogató vendégek elébe menjek, a hölgyeket karon fogva vezessem szerteszélyel, s mindent mi csak érdekes, mutassak meg nekik, s ha lehet a bálra tartóztassam le őket. Szóval, Vécsey a szó teljes értelmében, finom, mivelte mágnás volt.

E naponkénti tánczvigalmakat azoonban rendesen, az ágyu ugyan nem, de a fegyvertűz ropogása szakítá félbe, s én mint gyakori napostiszt nem egyszer odahagyni kénytettem a kedélyes tánczvigalmat, lóra kaptam, s a csata színhelyére kisérttem, az eseményekről jelentést teendő.

Oly szép élete tán egy táborozó hadseregnek sem volt, mióta a világ fennáll, mert bár ágyudörgésnél ébredtünk s a mellett aludtunk el, mely már oly szokott s nélkülözhetlenné vált, hogy azt harczeneként hallgattuk, de másként a temesvári tábor egy vig gyüldéhez hasonlított, melyben a jó kedv kifogyhatlan, s a naponkénti csatározáshoz szokott sereg lelkesedésben páratlan volt; s mindez gr. *Vécsey* tábornok intézkedésének tulajdonítható, ki egyszersmind a hadi fegyelmet s a rendet szigoruan fel tudta tartani, s minden parancsnoksága alatti tisztnek s közlegénynek szeretetét egyiránt teljes mértékben birta; mi tán szinte az ügy hátrányául szolgált; így a többek között egy esetet hozok fel.

Egy napon *Guyon* tábornok a temesvári táborba a magyar kormány meghagyása folytán érkezett; a parancsnoksá-

got átveendő; jól emlékszem reá, este felé volt, épen akkor napostiszti szolgálatot tettem a középpontban; alig hogy érkezése okát gr. Vécseyvel tudatá, a midőn ez az étteremben összegyűlt tisztek közé lépett, könnyes szemekkel panaszkodván, mily hálátlanul bánik vele a kormány, őt a temesvári hadtest vezéri méltóságától meg akarja fosztani.

Másnap reggel a jelenlevő, s még a szomszéd táborokból is egybehívott törzs- és főtisztekből álló testület *Guyon*hoz ment, őt ünnepélyesen a visszatérésre felszólítá azon nyilatkozattal, hogy a temesvári hadtest egyhangu akarata: csupán *Vécsey* tábornok vezérlete alatt harcolni. Ily határozott nyilatkozat a rettenthetlen *Guyonra* megdöbbenőleg hatott, s a tiszti kart megnyugtatólag elbocsátva, másnap visszatért, s a diadalt gr. *Vécseynek* engedte át.

Nem mellőzhetem még *Kossuth Lajos*nak a temesvári táborban julius hó végén való személyes megjelenését.

A kormányzó minden egyes tábornokot megvizsgált, a zászlóaljokat kiállították tiszteletére, a zászlók földig meghajoltak előtte, s „éljen“ rivalgással fogadtatott.

A meháiai táborban, hol jelen voltam, végig tekintte a sorokon, következő beszédet intézett a csapatokhoz: „Miként személyesen meggyőződtem, lelkesítő szónoklatom felesleges volna itt, a hol ily rend s hadi fegyelem uralkodik, s a hol minden egyes vitéznek arczáról a megelégedést s szeméből lelkesedést olvasok le. — Legyenek önök türelemmel és kitartással, szenvedésök mindössze egy pár hétig fog tartani, s aztán hosszas békének s nyugalomnak nézünk elébe.“ — A kormányzó szavai beteljesedtek, egy pár hét alatt mindenek vége lett, — a hadsereg feloszlott s a fegyvert letették.

Ezután a kiállított zászlóaljból több altisztet s közhonvédet megszólított, születésök helyét, valamint szolgálatuk idejét kérdezé, s a tábornok és zászlóalj-parancsnok által

megdicsért hősöket harmadrendű érdemjellel sajátkezűleg földiszíté, a többek között egy román származású közhonvédet is, ki örömeiben magán kívül volt, s e magas kitüntetését elragadtatva beszélé mindenkinek.

S tény, hogy e percztől fogva a honvédek közé besorozott román származásuak közül egy sem szökött el, miként ez eddig napi renden volt, sőt a legközelebbi éjjel történt csata alkalmával, ugyanazon század, melyben az említett harmadrendű érdemjellel földiszített románajku honvéd is szolgált, a várórség által megtámadtatván, mely század csaknem egészen románokból állott, hős rohammal verte vissza a megtámadást.

Ki volt boldogobb és büszkébb, mint azon honvéd, kivel Kossuth beszélt?

A többekkel való beszélgetés után az egész csapathoz fordult s kérde: „Kikapják-e rendesen fizetésöket s minden-napi élelmöket?” s az egész zászlóalj egyszerre s egyhangulag igennel válaszolt. — Ekkor szélyelnézett, vajjon nem vesz-e észre elégiületlenséget valamely arczon, s néhány percznyi szünet után újra szólott: „ha van önök között valaki, kinek nehézsége volna, szóljon nyíltan és bátran, mitől se féljen, én, mint Magyarország kormányzója, mindenki panaszát hallani ohajtom.”

Beszédjét néma csend követte. — Ezek után a csapat háta mögé kerülve, a közhonvédek töltenytáskáiba nyult, azokból a töltéseket ki-kiszedegette, s azokban a lőport vizsgálgalta, és ezen műtétet több honvédnél és sokáig folytatta. Továbbá kérdé, mily távolságra hullanak ide az ellen golyói, s midőn mondtuk, hogy igen gyakran a táborban is elpattannak az ellen granátjai, a felett csudálkozását fejezé ki.

Ekként járt össze valamennyi pontot a Temesvár alatti táborban, s végre a várat körülövedző futóárok mélyében gr. Vécsey tábornok, s több törzstiszt kíséretében körülkocsikázta az erődvényt. Hogy mily harczedzett és bátor a temesvári hadtest, arról igen könnyen meggyőződhetett a kor-

mányzó, midőn látta, hogy az őt környező tisztok e körutat valódi kéjsétának tekintik, mi őt, úgy látszott, szinte meglepte s Vécseytől, valamint azt környező dandárparancsnokoktól s főtisztoktól kérdé: „hány lépésre van a tranchée a vártól?“ „Öt-hatszáz lépésre válaszolá a tábornok: „Hiszen akkor a lövonalban esünk,“ jegyzé meg a kormányzó. „Mit sem tesz“ mondá a tábornok „az árok oly mély, hogy abból a legmagasb huszár forgója sem látszik ki.“ E felelet után megnyugodott Kossuth s beleereszkedett a tranchée-ba. Mi felett mi, kik bár az ágyudörgést napontai zeneként, s a 18—24 fontos golyókat dongó legyekként megszoktuk, épen nem csudálkoztunk, s fel tudtuk fogni, hogy Kossuth élete, kivált e válságos időben sokkal drágább volt mint a miénk, következésképp, azt kiemélnie kellett.

Ezekután Kossuth rögtön visszatért Aradra, a hová már akkor az összes országgyűlési képviselők s a kormány Szegedről lassanként szivárgott.

A lehangoló hírek napról napra mindinkább szállingóztak, kivált az oroszokról; kik előtt Dembinszky, a magyar hadsereg fővezére, Lengyelországtól egész Szegedig folytonosan hátrált. Az oroszokról a legelső körülményes leírást a táborunkba érkezett *Csernovics Péter* temesi gróftól hallám, kivel, mint gr. Vécsey napostisztje, a középpontban találkozni s mintegy óra hosszáig tartó sétát tenni volt szerencsém. Ő tőle hallám először a muszkák, különösen pedig az eddig csak papíron ismert rémületes kozákok ügyességét s hősiségét, de egyszersmind élelmességét is jellemzeni. Nagy figyelemmel hallgattuk a nemes grófot s még nagyobb eseményeket vártunk.

Azonban nemcsak *Csernovics Péter*, hanem utána *Perczel Mór*, a seregétől s vezérségétől megfosztott tábornok, ki nekétlenségre kárhoztatása az egész temesvári hadtestre nagyon rosszul hatott, miután Perczel az egész hazában a legvitézebb tábornoknak ismertetett; azonfelül még számos or-

szágygyülési képviselő keresett táborunkban menedéket, s párnap alatt igen megnépesedtek sátraink.

Mindezek baljóslatu előjelek valának, s mi, kik alárendelt főtisztek voltunk, semmi jót sem gyanítottunk, de bizonyost nem tudtunk, mert minden a legnagyobb titokban tartott, hogy ügyeink hanyatlásnak indulnak, s miként sejtettük: hatalmunk mindinkább szűkebb határok közé szorítottatott.

Voltak ugyan, némely nálunkmenedéket kereső országgyülési képviselők közül olyanok is, kik minden tartózkodás nélkül jellemezték szorult helyzetünket, de ezek gr. Vécseytől csakhamar intést kapván, elhallgattak.

A Temesvár alatti tábor tisztikara igen is fel tudta fogni a haza súlyos helyzetét, de azért, miként azt e catastropha végső perczéig tanusítá, nem csüggedt, s a csapatokat kitartásra s a rövid időn bekövetkezendő nagy harcra buzdítá.

Azonban, az egész táborra felette kellemetlenül hatott a népszerű hazafi, Perczel Mórnak közöttünk tétlenül veszteglése. Általánosán tudva volt, hogy Perczel, habár egy pár csatában szerencsétlen is, mindamellet a legmerészebb s vállalkozóbb tábornokaink egyike volt, s Szent-Tamásnak általa végrehajtott hősie megrohanása s bevétele óta, az összes nemzet előtt nagy tiszteletben s népszerűségben állott. Ő ugyan nem panaszkodott s nem izgatott táborunkban, de komoly halvány arcza elárulta lelkének mély sebet, s többé nem maradhatott titokban, hogy őt a kormány a vezérségről elmozdította.

A vész emez előnapjaiban gr. Vécsey, ki Temesvár ostroma egész ideje alatt, mint a magyarügy mellett buzgó feddhetlen, tiszta jellemű vezérnek volt elismerve, látva, hogy az ostromzárlat napjai megszámitvák, valamint igen jól tudta, hogy a magyar kormány eddig tett működéseivel egyáltalában nincs megelégedve, sőt az egész haza zúgolódik lassan haladó várviási működései ellen, szemére hányván különösen az egy millió

pengő forint költséget, a mennyiben t. i. a várat gyűrüként körülövedző futóárok (tranchée) került, s végre tudva volt, hogy Temesvár minden háza összerombolva, egyrésze leégve, lakatlanná vált, s az élelmiszerek végfogyatékán vannak.

Mindezen fentebb elősorolt körülmények közreműködése gr. Vécsejt arra határozta, hogy Temesvárat egy ügyesen tervezett rohammal a magyarok hatalmába kerítse. Be akarván egyszersmind azzal bizonyítani a nemzetnek, hogy e várat bevenni komoly szándéka, s ő a nemzet általános óhajtajának kész hódolni.

A megrohanási terv kiszámításában az őt mindig környező lengyel származásu *Prziemszky* alezredes és *Végh* Bertalan őrnagy, s talán még a tábornok különös kegyében álló szinte lengyel származásu s még csak 26 éves gróf *Dembinszky* tüzér őrnagy működtek közre. Azonban ez sem volt sikerdúsabb a Máriássy János-féle Aradvár megrohanásánál, sőt még sokkal nagyobb áldozatba került az igen éber és az aradinál sokkal erősebb várórség ellenében.

Augustus 4-én az éj beálltával a dandárparancsnokok rendeletet vettek, hogy zászlóaljaikkal s ütegeikkel rögtön a Józsefvárosba (Temesvár egyik külvárosába) a legnagyobb csendben vonuljanak.

A helyszínén mindenkinek értésére adták, hogy az egybevonott csapatokat a vár megrohanására vezetik; mitől a harcvágyó honvédek korántsem rettentek vissza, parancsnokaik eme rendeletét általános lelkesedéssel fogadták, égtek a vágtól mihamarább az oly régóta vivott várat megrohanni s a dicőség babérába egy-egy levelet tűzhetni; mert az ellenük gördülő nehézségeket egyik sem birta felfogni.

A sereggel közlött várrohanási terv mint könnyen kivethetőnek látszó, méltán vérmes reményre jogosíthatá fel a tűzteli ifju harczosokat, — de a ki ezen erőd alkotását s az abban felállított védműveket ismeri, másként gondolkodik.

Általánosan tudva volt, hogy a temesvári józsefvárosi kapun kívül a vársánczoktól alig 50—60 lépés távlatra egy

betorlasztolt mély árokban éjelenként rendszeren egy zászlóalj császári katonaság szokott tanyázni. — Ezeket hirtelen s váratlanul megtámadni, s a várba visszavonulásukat hadicselnek felhasználni, azaz, a bevonulókkal együtt az erődvénybe, illetőleg a városba nyomulni, volt gr. Vécseynek kiszámított terve.

Az éj sötétében csakugyan sikerült az említett torlasztolt árokban elhelyezett császári zászlóaljat váratlanul meglepni, s zavarodott visszavonulásra kényszeríteni.

A támadó 38. (ezelőtt Woroneczky nevet viselő) zászlóalj a várba visszavonuló csász. zászlóaljnak mindenütt sarkában lévén, már-már azt hitte, hogy a császáriakkal együtt a nyitott várkapun benyomul, annál is biztosabban, minthogy a sánctetőről sem fegyver, sem ágyutűzzel nem gátolták előnyomulásukat. Azonban, midőn már az utolsó császári katoná a kapun bevonult, a felvonó hidat hirtelen felhúzták, a sánctetőről vezényszó hangzott, s a tullelkesedéstől elragadt 38. zászlóaljat egy percz alatt pokoli tűzzel árasztották el.

E zászlóaljnak előharczosai azonban egészen a falak aláérve, a vár legbelsőbb sánzába ereszkedtek, s néhányan egy fiatal hadnagy, *Sikor József**) vezetése alatt a kapu felvonó hidját szuronyaikkal fessegették, de a nevezett hadnagy vakmerőségeért meglakolt, fejét fegyver golyó súrolta, s eszméletlenül rogyott össze; az oldalánál levő honvédek fegyvereikre tevén bátor tisztjüket, életveszélylyel bár, de mégis szerencsésen kivítették a csatazajából.

A többi zászlóaljak, melyek az utócsapatokat képezték, szerencsésen vagy csak kevés veszteséggel visszavonulhattak; de a tűztorkába rohant 38. zászlóalj honvédei a dicsőség vágyától elragadtatva, csak akkor vonultak vissza, midőn a rohamterv megghiúsulását s számos bajtársaik vesztét érezték. Egészen a józsefvárosi táborba visszavonulniok azonban már

*) *Sikor József* Győr városi származásu s későbbb 1862—1867-ben e megye főorvosa lett.

lehetlen volt, miután a sáncztetőket elborított sorkatonaság s az azon pontra összevont ágyuk oly hevesen működtek ellenök, hogy a megsemmítéstől kellett tartaniok; minden hátravonuló léptök számos áldozatba került, s a szűktér, melyen mozoghattak, holtakkal s vérrel volt elborítva. E válságos helyzetben, nem volt egyebet mit tenniök, mint ugyanazon sánczba huzódni, melyből csak imént a császáriakat felzavarták, hol másnap sötét éjelig éhen s szomjan maradni kényszerültek.

E szenvedésekhez hozzájárult még a tétlenség keserű öntudata, mert ha valamelyik honvéd csákójának csúcsát is észrevették a vár sánczairól, azonnal golyózáporral áraszták el. A lödőzésnek a honvédek részéről azonban úgy. is kevés sikere lett volna a tömör sánczoktól védett császáriak ellen, miért is ártalmatlanná tett helyzetöket csakhamar belátván, a löport nem vesztegették; de ennél még sokkal bosszantóbb s az egész zászlóaljat végpusztulással fenyegető állásuk mindinkább aggasztóbbá lett; mert midőn megvirradt s a császáriak meggyőződtek benne, hogy a vársánczaitól 50 lépsre levő mély árokban tekintélyes csapat vonult, a netaláni komolyabb következményektől tartva, a honvédekre reggeltől sötét éjszakáig szakadatlanul congrév röppentyűket szórtak; melyek épen fejük fölébe eregetve, s egy-egy röppentyű 70 lövést téve, iszonyuan ritkítá soraikat.

Másnap, azaz aug. 5-én az éj beálltával végre elhagyá a végzeteljes sánczot a hős zászlóalj, nem megtizedelve, hanem megharmadolva, miután mintegy 400 honvédet veszített holtakban és sebesültekben.

Mindezekből kitünik, hogy gr. Vécsey tábornok minden tehetségében álló eszközhöz nyult, hogy Temesvárat bevegye, sőt még a rohamot is megkísérté, habár, miként fentebb láttuk, elég szerencsétlen sikerrel; azonban ez nem róható fel az ő hibájának, mert e vár nagy erősség, továbbá több nem ismert akadályokra találtak még ott a rohanó honvéd csapa-

tok, s a várórség folytonos ébersége s elszánt védelme meg-
hiúsítá a terv kivitelét.

Mellőzöm a számtalan, bár nem jelentéktelen minden-
napi eseményeket, melyek, tán nem volnának érdektelenek,
ha nem is történelmi, de tanulság szempontjából véve; czé-
lom csupán az 184⁸/₉-diki ügy szétromboló okait s okozóit
napfényre deríteni.

1849. évi aug. 7-én napostiszti szolgálatot tettem gr.
Vécsey tábornoknál, a midőn este 7 órakor parancsot vettem
Új-Pécs, Csákova s még más 8 községből 400 előfogatot a te-
mesvári táborba rendelni. 8 honvédet magamhoz véve, még
azon éjjel s más nap délig a megbízást végrehajtottam s este-
li 8 órakor visszatértem a táborba, hová a 400 szekér már
jó eleve megérkezett, s azokra táborunk összes podgyásza
fel volt rakva.

Még azon nap Új-Pécsen dél után 4 órakor Kemety tá-
bornok hadtestével találkoztam, ki mintegy 12—14,000 em-
berrel Bácskából átkelvén a Tiszán, Temesvár alá sietett, s
így a jövő napra nagy csatát vártunk, melyre ugyan már pár
hét óta volt kilátásunk, de mindeddig titokban tartatott.

Haza érkeztemkor a táborban mély csend honolt, vagyis
inkább a közel jövő iránti feszült figyelem, mély lehangolt-
ság s elkeseredés; a honvédek eddigi vig danái elnémulának,
s a még párnap előtt oly derült arczokon kétes aggodalom
ült. A mély csendet a 16—24 ökrös fogatok béreseinek
súlyos ostorpattogásai szakíták félbe, melyek a vészt szóró
bombák mozsarait kényelmes telepeikből kiemelve, Aradvár
felé vonszolták, de ezek, az épen azon napokban gyakori
esőzés miatt nehéz felázott útban elkésvén, Vingánál a csá-
szári csapatok hatalmába estek.

A bomba mozsaraknak helyükből kimozdítása volt azon
aggasztó körülmény, mely a temesvári tábor annyira le-
hangolá s jó kedélyétől megfosztá.

Az ostrom végső éjele mély csendben folyt le, a várból

ki nem törtek s nyugodtan hagytak bennünket aludni, mint-hogy a pár nap előtt történt sőregi csata ágyuzását tisztán ki lehetett venni. A császáriak nagy feszültséggel várták augusztus 9-két, nem kételkedvén benne, hogy Haynau az egyesült orosz seregekkel Temesvár falai alá siet.

Ez volt utolsó nyugodt éjelünk — ha ugyan annak nevezhetni, a nagy catastropha befejezéseig.

IV. AZ AUGUSTUS 9-KI TEMESVÁR ALATTI CSATA.

Augustus 9-kén reggeli 6—7 óra között megszólalt az első ágyu, s a csata megkezdődött.

8 órakor a középponti táborba lovagoltam, megbízásomról jelentést teendő, s épen a midőn a táborba érkeztem, vágatott be egy 4 lovas hintón gr. *Vécsey* tábornok *Bem* altábornagy oldala mellett ülve.

Bem rögtöni s véletlen megjelenése mindnyájunk előtt talány volt; honnan s miért jött ide, egyikünk sem tudta bizonyosan, kérdezni pedig nem volt szabad; így tehát csak gyanítottuk, hogy Erdélyből jó, s minthogy minden kíséret nélkül érkezett, azon következtetést vontuk ki az ügy állásából, hogy serege az ellene harczolt túlnyomó orosz erő által vagy szétszórattott, vagy tán meg is semmisítettett.

A dolog körülbelül így állott, *Bem* az aug. 6-ki nagycsüri szerencsétlen csatavesztése utána a Bánságba jött, a magyarországi hadsereg feletti fővezerséget átveendő, melyre Kossuth által meghivatott.

Alig hogy jelentésemet tettem, parancsot vettem, *Bem* altábornagyot a középpontban levő huszárajainkkal a csata színhelyére kísérni; melyet *Mészáros*, szinte huszár hadnagy bajtársommal azonnal teljesítém.

Bem mintegy 9—10 óra tájban a csatatéren termett, a fővezerséget *Dembinszky* altábornagytól átvevé, s reggeli 10 órától délutáni 3-ig egyik pontot a másik után bár nagy erőmegfeszítéssel elfoglolv, némileg előrenyomult; mert *Bem* nevének hallattára, a Lengyelország határától egészen Temesvár faláig folytonosan hátráló, kiéhezett s kifárasztott magyar zászlóaljok is miként egy varázsütés által felvilla-

nyozva, harczlánggra gyultak, s a merre csak e bátor vezér elhaladt, örömrivalgással fogadtatott, s a csapatok neki lelkesedve rohantak a csata veszélyébe.

Délutáni 4 óráig tehát részünkre látszott hajolni a harci szerencse, — 3 óra tájban Temesvár sánczairól nagyon jól észre vették, hogy gr. Vécsey hadteste, melynek eddigi feladata a vár ostromzárlata volt, nagyobb részt a sikra, a nagy csatatérre húzódott ki, s a vár alatt felette jelentéktelen erő hagyatott; miért is a kedvező alkalmat felhasználni, s azzal egyszersmind a csata sorsán a szövetséges seregnek könnyíteni akarván, egyszerre, a még ép s rendelkezésök alatt álló összes erővel törtek ki a várból.

Én ekkor a Mehála külvárosban felállított ostromüteg fedezetére voltam buszár szakaszommal vezényelve, a midőn az üteg parancsnoka *Hegyi* tűzér hadnagy futárt küldött hozzám, s a 6 darab 18 és 24 fontos ágyuinak megmentésére szólított fel, minthogy azt a várból ellene nyomuló erő ellen tovább fentartani képtelen, az üteg védelmére hagyott egy század honvéddel. Az ágyukat tehát telepeikből kivonszoltattuk, s azokat védelmem alá vettem, azaz tovább húzódtam velök az erdő felé.

Azonban még ezzel készen sem valánk, a Mehála alatti táborban hagyott lovas öröm lóhalálában vágatva azon jelentéssel érkezett, hogy a mehálai románajku összes lakosság, férfi, nő, apraja, nagyja egyiránt, vasvilla,-kasza,-kapas dorongokkal fölfegyverkezve, csaknem védtelenül hagyott táborunkat dühösen megtámadta; az ott hátrahagyott podgyászt zsákmányolja, a betegeket és nőket embertelenül bántalmazza, iszonyu dúlást visz véghez. — E nem várt méltatlanságon felingerülve, szakaszom vezényletét Nagy Antal (egy tapasztalt vén huszár) tizedes vezényletére bízam, magam pedig 6 huszár kíséretében a tett helyszínére siettem, hol, az eddig oly szelíd népnek ismert mehálai oláhság ugyan csak rakoneczátlanul gazdálkodott, s a párszázramenő tömeg zsákmánynyal rakododtan hazaindulóra készült. Felszólításomra,

hogy a rablott holmit tegyék le, kihívólag válaszolt a tömeg, s midőn 6 huszárommal rohamra indultam, védelmi állapotba helyezte magát s fenyegetődzött; melyek után, minden habozás nélkül, heted magammal megrohantam a tömeget, azonban mészárlásra nem került a dolog, mert a zsákmánylók annyira megrémültek, hogy azonnal térdre hullottak, fegyvereiket letették, s mindenben engedelmeskedni ajánlkoztak. Egyik része azonban még a roham kezdetén futásnak eredt. Az el nem futottakat az elrablott holmival együtt magam előtt hajtottam s a Mehálában felállított szakaszomhoz vittem.

A mehálai oláhságnak ez ocsmány tettén huszárjaim annyira felbőszültek, hogy Mehálát lángba borítani akarták, mit én azonban szigorún megtiltottam; de a község papjának meghagytam, hogy a népet szelid magatartásra intse, a legszigorúbb felelőség terhe alatt.

A zsákmánylók főczinkosait, azonban számra mintegy ötöt megfenyittem, s az elrablott holmit kutakba hányattam.

Mehálát többé nem tarthattuk meg hatalmunkban, onnan ki kellett vonulnunk a sikra, mert a várbeli dzsidások összes ereje, a kiknek még t. i. lovuk volt, kinyomult, s ugyancsak komoly szándékkal az e pontokon felállított maroknyi erőnknek rugaszkodott.

Midőn Mehálából kivonultam, *Goth Vilmos* huszár hadnagy is szakaszával hozzám csatlakozott, s most már félszázadot vezényeltem. De a zavar minden lépten mindinkább fejlődött. Ekkor *Eib Károly* alszázados hirtelen előjött, s nagy szájaskodva félszázadom élére akart állani, s engem a sorban helyt foglalni parancsolt; azonban huszárjaim igen jól ismerván *Eibot*, egyhangulag azt kívánták, hogy én vezényeljem őket a kitünő bátorságú *Goth Vilmos* hadnagygyal együtt, s *Eib* alszázadost a ki különben alattvalóihoz szívtelen s kegyetlen volt, az egész félszázad fenhangon a sorok háta mögé vonulni kényszeríté.

Ezredünkben, melynek legénysége, annak daczára, hogy nagyobb részt a legszilajabb jász-kún síkföldi csikósok s

pusztán szabadon nevelt elvadult ifjakból állott, mindeddig hű odaengedéssel ragaszkodott tiszteihez, — ez volt a legelső demonstratio, mely ezután mindinkább nyilvánult, mig nem végre veszélyessé fajult át. Miért is e tényt előlegesen fölemlíteni szükségesnek véltem.

Hosszas vitatkozásra nem igen volt időnk, s mind ez a leggyorsabb ügetés között történt; *Eib Károly* századosomat hátravonulásra igazítottam s előre rohantunk, mert a várból kitört dzsidások egyszerre több ponton mutatkoztak, a szét-szórt egyes csapatainkat tüzesen megtámadták, s midőn mi az aradi országotra kiértünk, már akkor a *Vezényi János* parancsnoksága alatti 2-ik Leel huszárszázadot készületlenül meglepték, néhány közvitézt, valamint *Andrásfi Károly* századost és *Dallos (Voloscsek) János* főhadnagyot ledőfték lovairól, mire azonban a huszárok elkeseredetten a dzsidások közé vágván, futásra kényszeríték őket:

Alig hogy az országotra kiértünk, s az ostromüteget felállítottuk, a császáriak azonnal észrevették, hogy ágyúink nem sikra alkotvák, azokkal nekik mitsem árthatunk, egy század dzsidás rögtön rohamra indult ellenünk. *Tóth Endre* alzeredes látván ezen pont veszélyeztetését, hozzám lovagolt, s meghagyá, hogy *Bem* altábornagyhoz siessek és legalább egy honvéd zászlóalj s egy gyalog üteg segélyt kérjek tőle; mialatt társam *Goth Vilmos* hadnagy huszárjainkkal az előrenyomuló dzsidások ellen rohamra indulván, a varig visszanyomta őket, s csapatunk sokkal előbbre foglalt helyet.

Tóth Endre alezredes rendeletét teljesítendő, egy huszárt vettem magam mellé, s Ó-Besenyő (Besenova) a csataláncz középpontja felé, hol a fővezért fellelni reméltem, sebes vágatva siettem, s mintegy 4 órakor délután végig lovagoltam a csatatéren; több ágyu üteggel találkoztam, melyeknek parancsnokai személyes barátim voltak, s kik, midőn hátravonulásuk okát kérdezém, egyhangulag azt felelték, hogy minden tőlényeik elfogytak, s az ily hanyag intézkedés ellen elkeseredetten kifakadtak.

A hátráló tűzéreink közül különösen *Jubál* főhadnaggyal, ki jó barátom volt, a csatatéren találkoztam, ő tetőtől talpig véres volt; minthogy az ellen golyói ütegében nagy pusztítást okoztak, 26 embert és 24 lovat veszített; ő annak daczára is, ily megtört erővel maga, saját tevékenységével igyekezhén pótolni a veszteséget, délutáni 4 óráig hősieleg védte a számára kijelölt pontot, hol egyik, hol másik ágyu-nak segítvén, de végre töltényei elfogytak, kénytelen volt hátravonulni, s már akkor oly nagyon meggyengítve, hogy ő maga egy szekereszt pótolva, hajtotta a lovat. Felette elbámultam ezen, s akkor hallám a fennevezett tűzértisztől, hogy egyetlen töltésök sincs, holott ő, mint ki a bomba-gyár s löporraktárnál nem egyszer tett naposztiszi szolgálatot, bizton állithatja, hogy a temesvári táborban ezer meg ezernyi ké-szen fölszerelt töltények hevernek, s ő küldött is a közép-pontba gr. Vécseyhez futárt, de egyetlen-egy töltést sem ka-pott, mely vallomást több tűzértisztől is hallottam.

Minden elfogultságtól, de leginkább a rágalalmazástól óva-kodom, s jelen leírásomban nem követem saját nézeteimet, azoknak nem hódolok, s az imitt- amott hallottakat felhasználni egyáltalában mellőzöm; csupán az általam szemmel lá-tottakat vagy pedig legfelebb hiteles tanúk által, kik a hely-színén voltak, előadottakat ohajtom közzé tenni, s mindazt, mi e nagyszerű bonyodalomra lényeges befolyással van, a nemzettel megismertetni; ezen czélt szemem előtt tartva, kényszerülve érzem magam a tiszta valót részrehajlatlanul előadni.

Egyik ágyuütegünk a másik után a töltények hiánya miatt hátrálni kényszerült, nem csupán *gr. Vécsey*, hanem más tábornokok hadtestéből is, holott, miként a csatatéren saját szemeimmel meggyőződtem, e csatában épen a szövetségesek ágyuinak tulnyomó sokasága dönté el a csatasorsát, mert a midőn részünkről egy, addig az ellenfél részéről 12 ágyulö-vés is történt.

Minél belebb haladtam a csata zajába, annál rémitőbb

zavaroknak voltam szemtanúja. Láttam egész zászlóaljokat szótszórtan vezénylő nélkül hátrálni, sőt egynémelyiknél alig volt egyetlen-egy hadnagy. A szétszórt vagyis a szélyel huladozott zászlóaljak lassu léptekkel, tikkadtan ballagtak hátrafelé, senkire nem hallgatva és semmivel nem gondolva, s midőn a magánosan kullogó tiszteiket felszólítám, miért nem tartják fen a rendet? azt adák válaszul: „az éhség bontá azt fel.“ S vérző szívvvel kellett szemlélnem, miként söpri el s szaggatja szét a hátrálókat a nélkül, hogy saját védelmökre egy lövést tennének, az ágyúgolyó és a granát.

Egyik volt az ilyen szétbomlott zászlóaljaknak, a zempléni is, melynek midőn egyik magánosan ballagó tisztét korholám, azt kérdé tőlem, melyik hadtestben szolgálók, s midőn mondtam, hogy Vécsey hadtestében, elkeseredetten azt veté szememre: könnyű neked, mert jól vagy lakva, de mi Lengyelország hatráratól idáig mindig koplaltunk. S valóban ez tény, hogy *Dembinszky* hadteste nagyon ki volt éhezve. Hogy hol rejtett a hiba, kutatni, fürkészní nem akarom — de ugy volt; — szegény honvéd, ki vérével áztatta hazája földjét, annak terményeivel éhségét sem csillapithatá.

Bem altábornagyot nem egykönnyen lehetett föllelni, de jól tudtam, hogy ő szenvedélyes tűzér, minden csatában az útegek körül szeret forgolódní, miért is egyik ágyuteleptől a másikhoz lovagoltam, s ekként, a legkedvezőbb alkalmam nyílt e nevezetes csata nagyszerű mozgalmait több ponton szemlélhetní.

Olykor a csatatér egy-egy magasabb pontján meg-megállapodtam egykissé, s végig hordoztam szemeimet a két mérföld hosszára terjedő csatalánczon, hogy ha Isten e borzasztó golyózáporból szerencsésen megmenekülní enged, elmondhassam, miként néz ki egy nagy csatatér, s fogalmam legyen annak borzasztó képéről.

A látvány valóban borzasztó és nagyszerű volt; a mindkét részről füstölgő és bömbölő ágyúk halált szóró golyói nagy pusztitást tettek, s a forró nap hevétől nyommasztó lé-

get a sűrű lőporfüst fojtóva tévé; a gyalog, de leginkább a lovas csapatok rohamai porfellegeket vertek, s a folytonos ágyudörgéseken s fegyverek ropogásain áthatott az ezrek rivalgása, a sebesültek jajgatása, s a haldoklók végső hörgése. Borzasztó volt szemlélni a csatatért sűrűen elborított csonka hullákat, a rongált ágyukat, s a sok elesett szép lovat; de még szivrepesztőbb volt a segélyért esdő sebesülteket hallani, s kinos vonaglásaikat látni. A tagcsonkitott lovak, e hű bajtársai a harczosnak, mint többé haszonvehetetlenek, a csatatéren elhagyattak, s hörögve vonszolák vérző testöket az őket hűtlenül elhagyott gazdáik után, s a hátrálók után kullogtak. A dúsgazdag bánsági mezőkön magasra rakott búzakarzatokat lángba borították s elhamvasztották a két ellenfél tüzet szóró golyói, s az amyi ezer éhezőnek éltet nyújtó táplálék a harcz vad dühének áldozata lön.

Délután 4—5 óra között a szövetségesek egy új hadtesttel herczeg Lichtenstein vezérlete alatt megerősödtek, mely váratlan eset s a töltenyek fogyta végképen lehangolá a magyar hadsereget a győzelemről többé nem, csupán csak menekülésről lehetett szó. A lovasság, mely eddig példásan jól harczolt, szintén megnyomatott, a honvédet új harczra buzdítani már lehetlen volt, mivel az teljesen elveszté kedvét s bizalmát. Végre maga Bem is belátta az ügy szerencsétlen kimenételét — a győzelemről végképen lemondott.

Esteli 6 és 7 óra között a középpont s a jobb szárny minden pontjain hátrálásnak indult a magyar hadsereg. Honvédeink többé nem győzhettek szuronyt szegezve, mert az éhség elcsigázta s a folytonos hátrálás demoralisálta őket; tűzereink kifogytak a töltenyekből, s lovasságunk a két előbbi támogatása nélkül képtelen volt a csatatért megtartani, s mindannyia egyszerre rendetlen futásnak eredt. *Kmetty* hadteste azonban, mely a sereg balszárnyát képezte, sötétéjelig mindig előre nyomult, s ágyúi egyre dörögtek, még akkor is, midőn hadsergünk többi része az ellenfélnek teljesen átengedé a csatatért; s már-már veszélyben, sőt veszve hittük

Kmety hadtestét, midőn az éj sötete beálltával ágyui egyszerre elnémulának; de bizonynyal körülvéttetett s egész hadtestével elfogatott volna, ha egy ügyes kanyarulatot nem tesz s a temesvári erődvényt, az ugynevezett majorok felé meg nem kerüli; s hogy veszteségünk e csatában nem kétannyi volt, csupán *Kmety* vitézségének s hadvezéri eszélyességének köszönhető. Ezen nagyszerű s egyszersmind emlékeztetes 1849-ik évi augusztus 9-ki temesvári csatát 18 év múlva részletesen leírnom lehetetlen, mindamellett annak jelentékenyebb eseményeit híven előadhatni reménylem.

Bem reggeli 9 órakor *Dembinszky*től átvette a fővezérséget, villámgyorsan lovagolta át a csata vonalát, s bár a természet e bátor vezérnek túlkomoly arczot adott, s az ékeszolás legkevésbbé volt sajátja, s épen azért lelkésítő szónoklattal a harczi szellemet felbuzditni nem volt szokása, de a magyar hadsereg *Bem* iránt oly nagy bizalommal viseltetett, hogy annak pusztja megjelenése is elegendő volt a lehángolt sereg szellemére felvillanyzólag hatni, s így reggeli 6-tól 9 óráig a már Lengyelország határaitól folyvást s most újlag hátráló sereg, egyszerre feszült erővel az ellentől egyik pontot a másik után elfoglalta, s délutáni 3 óráig több ponton előre nyomult.

A csataláncz a kies temesvári sikon Csernegyházától ~~Új Pécs~~ felé terjedt mintegy két mértföld hoszában. A középponton reggeli 9 óráig *Guyon* tábornok a jobbszárnynon *Dessewfi Aristid* számos gyakorlott lovasságával, bal-szárnynon pedig *Kmety* vezényelt, ki, miként a következés tanusítá, előre intézkedett s gondoskodott a töltnyekekről ép úgy, mint az eleségről, a háború e két főtenyezőjéről, mely nélkül győzni nem lehet; s ha a középpont s a jobbszárnny is *Kmety*vel egyaránt működik, az augusztus 9-ki temesvári csata egészen más fordulatot veendett, s a háború aligha még jó ideig nem huzódott s mást eredményezett volna.

A mint *Bem* a fővezérséget átvette, első parancsa volt, hogy gróf *Vécsey* mintegy 12000 emberből álló hadteste, te-

hát az eddig Temesvár körülfalolására rendelt összes erő a középpont erősítésére siessen; ezen hadtest 9 hó óta Arad s Temesvár alatt táborozván, hol folytonos élelmi bőségben élt, így a szó szoros értelmében pihent s az összes temesvári hadseregben legharczképesebb erőnek mondható volt; *Dembinszky* hadteste anélkül is türelmet és bizalmat vesztett csapatokból állott, mindamellett *Vécsey* hadtestével megerősödvén, megújult erővel harczolt.

Rágalom volna azt állítani, hogy e esatában az osztrák hadsereg s az azt támogató orosz hadtest vitézül nem harczolt volna. Különös dicséretet érdemel a szövetségesek tüzésége, melynek csaknem kizárólag tulajdonithatni a győzelem kivívását; szemmellátott tanujavalék, s mondhatom bámulattal szemléltem a császáriak ágyuinak gyors működését s előnyomulását, különösen délutáni 3 órától fogva; azonban a császári gyalogság is lelkesen harczolt, s láttam két ponton is sorkatonaságot honvédeink ellen szuronyt szegezve rohanni és győzni; a császári lovas-ezredek parancsnokai szinte eszélyesebben intézték a rohamokat mint a mieink s hazánk területét is sokkal jobban ismerték. Mindezekből azon csalhatlan következtetést s tanulságot vonhatni, hogy vezéreink hanyag intézkedése folytán veszett el a temesvári nagy csata; a fő hiba és bűn azonban mindenesetre Dembinszkyre hármlik.

S ha azt merem állítani, hogy vezéreink intézkedése hanyag volt, ezzel csupán a tiszta valót s a tények el nem ferdített állását ohajtom a nemzettel megismertetni. Vezéreink nagyobb része már akkor többé nem a győzelemre, hanem saját menekülésére gondolt, azoknak egyike, még pedig feje Dembinszky volt, ki a helyett, hogy Aradnál Görgeyvel egyesült volna, Temesvár alá vitte a hadserget. *Kmety* és *Vécsey* hadtestét kivéve, tehát nem is egészen a felét a Temesvár alatti aug. 9-ki csatában résztvett hadseregnek, annyira ki volt éhezve s elrongyosodva, hogy a pár órai lelkesedést csupán *Bem* nevének varázs hatalma volt képes felkölteni a

lehangolt és elcsüggedt, különösen az éhségtől elgyötrött honvédekben.

Továbbá, mily hanyag volt vezéreink intézkedése, kitűnik abból, hogy midőn, daczára a szövetségesek különösen túlnyomó ágyuüteg erejének, a győzelmet már-már kivivottnak hittük, éppen akkor ágyutöltényeink hiánya miatt legelőször is ütegeink kezdték a hátrálást, ezeket pedig a fedezeten levő gyalog és lovas csapatok követték, míg végre az egész sereg hátrálásnak, illetőleg rémült futásnak eredt, s ekként veszett el a reggeli 9 órától délutáni 3-ig oly szép sikert ígérő augusztus 9-ki temesvári nagy csata.

A csatatéren *Bem* mint fővezér, *Kmetty Guyon* és *Desseffy Aristid* mint hadosztály parancsnokok lelkesen működtek, a volt hadügyminiszter *Mészáros Lázár* pedig személyesen vezette a lovas-ezredeket rohamra, s ezen csatában mind a négy vezér fényes tanuságát adá mind hő buzgalmának, mind pedig személyes bátorságának, s élte kockáztatásával lelkesíté a sereg lankadó szellemét. A többi ideszorult s egy-némelyike alkalmazás nélküli tábornok is tett, mi csak erejétől telt, csupán gróf *Vécsey*ről, habár mint volt s különösen jó parancsnokomról ellenkezőleg kell nyilatkoznom s őszintén bevallanom, hogy ő e nagy napon, e válságos perczekben minél kevesebbet, illetőleg semmit sem tett, mert a legrémítőbb ágyudörgések között midőn az összes hadsereg vérével áldozni kész volt, s a legutolsó közhonvéd is hűn teljesíté kötelességét, az eddig hadtestétől ünnepeelt, imádott *Vécsey* a temesvári erdő lombos hűs árnyaiban a legkényelmesb nyughelyet kiválasztva s a zöld gyepre heveredve, ölnyi hosszú csibukjából megelégedetten bocsátá a füstfelleget, s hogy ágyutöltényeink elfogytak, azzal mit sem törődött, sőt miként tüzértiszteink vallották, a már kész töltényeket a csatatérre kiküldeni, szándékosan mulasztá el.

S mily hiányos volt vezéreinknek hazánk területéről való ismerete, szolgáljon bizonyságul azon tény, melyet itt felhozok.

Ugyanazon nap délutáni 2—3 óra között egyik vezérünk (?) körülbelül egy lovas-ezredet az azzal szemközt előre nyomuló osztrák-orosz nagyszámu lovasai ellen rohamra vezényelt. Huszárjaink égtek a vágytól összeütközni, a tapasztalt lovas vezérben nagy bizalmat helyeztek, s biztos győzelmet reméltek. Ezredünk mind lépést, mind ügetve, sőt vágatva is a legnagyobb rendben haladt, s végre a *rajta!* rivalgással bősziúltan rohant a már alig pár száz lépésnyi távolban s még mindig csak lassu ügetéssel szemközt nyomuló végtelen hosszú vértés, könnyü lovas (*chevaux-légers*) és orosz dzsidásokból álló csapatra. De mily nagy bámulás s még nagyobb boszuság lepte meg a harc-szomjas huszárokat, a midőn az ellen vezére egyszerre álljt (halt) parancsolván, sorai megnyitak, s a törbe csalt magyar lovasság, a midőn már ellenét kardja hegyével elérni hitte, egyszerre az ellen csapatjától csekély távolságra, végtelen posványba dült, s minden ütegeit elsülyedni látta, maga a csapat is nagyrészt egy feneketlen zátonyba süppedt, s e vesztég s zavart helyzetben az ellen kartácstüzének prédául adatott. *) Az ágyuk mind oda veszték és sok virágzó élet esett e hibás, s leginkább a terület nem ismeréséből eredt hadművelet alkalmával áldozatul. E tény szolgáljon minden vezérnek intő például, mely arra mutat, hogy a Magyarországon kívül született császári és orosz tisztek jobban ismerték hazánk földjét, mint mi magunk. Igaz, hogy a császári tábornokok közül többen, sőt maga a fővezér *Hajnau*, Temesvár területén nagyon is otthonos volt.

A csata folyamát felette nehezítette, a csatatéren több ezerre menő szekér, mely leginkább a mivelt osatályhoz tartozó menekültekkel rakva volt. Ki jelölte ki azon sok szerencsétlen számára ama veszélyes helyet? holott a csatatér és a

*) Ezen szerencsétlen roham alkalmával őrnagyom Niszner Antal, egy elsülyedt ágyut a posványból kiemelni segítvén, huszár mentéjét elvesztette.

vár között egy hosszú mérföldnyi szabad tér volt, s azon szekerek akár ott, akár az ugynevezett temesvári erdőben kényelmesen elfértek volna, ezek azonban a csatérieni fel s alájásra voltak kárhóztatva, még pedig koronként meg-megállva s csak igen lassu léptekkel volt szabad ide-oda mozogniok, s őket a tétlen s védtelen népet, aggokat, nőket s gyermekeket épen úgy sodorta az ágyugolyó és kartács, mint a harczolókat. Ha a csata vad dühében emberéletet nem kimélni elv is, de a csata mozgalmait minél inkább könnyítnikellene. A csatatér kellő közepére szorított, vagyis inkább hajtott szekerek sokasága egy másik sereget képezett, a hadi mozgalmakat hatalmasan akadályozta, s a fegyvertelen nép, mely azokon ült, összetett kezekkel nézte veszedelmét; hát még a szegény földész, ki egy állomásnyira előfogatba menendés ürügye alatt messzeföldre hajtatott, s csak hetek, hónapok mulva került vissza, s azok közül hány lova, szekere nélkül, vagy egynémelyike soha sem tért vissza többé, mert a golyó őt is épen úgy találta, mint a legelső sorokban küzdő honvédet.

De mindezen előre kiszámítható bajok, károk s vészterasztó intézkedések tekintetbe nem vétettek, hanem minden hadtest-, osztály-, század- és csapat-parancsnok úgy intézkedett miként jónak látta, vagy pedig miként hamarjában eszébe jutott.

S különösen e válság-napján, ezen nagy csatában misem vétetett tekintetbe, mert miként a következés tanusítá, a győzelemre legkevésbbé, de annál inkább a menekülésre számított Dembinszky; való, hogy midőnmár *Bem* átvette a fővezérséget, lelke összes megfeszített erejével odaműködött, hogy a diadalt a magyarok részére biztosíthatná, de már akkor késő volt.

Az ezen szerencsétlen csata után nemsokára bekövetkezett anarchia első jelei e napon merültek fel.

Napalkonyatkor általános lőn a hátrálási zavar, még pedig olyan, a milyenről fogalmam addig nem volt; az összes sereg hátrálása a középponton kezdődött, a jobbszárnynon folytatott s leginkább a Szent-Andrásra vezető országuton

fejlődött ki, s oly romboló tolongássá fajult, hogy azt többé emberi erő fentartani nem volt képes.

E hátrálás zavarát élethűn le nem írhatom, csupán annak fogalmatszerző vázlatát adhatom. A tüzéség „helyet az ágyuknak“ kiáltással s földetrázó robajjal sietett hátrafelé, s a gyalogságot páni borzalommal eltölté. A nagy zavart még rémületesebbé tette a lovasság rendetlen visszavonulása, mely a gyalog hátrálókat agyongázolással fenyegette.

S ezen, az összes hadsereget megsemmisítéssel fenyegető hátrálás fő oka az ágyutöltények hiánya volt, mert a csapatok ágyúütegeiktől elhagyatva, vezényszó nélkül is hátrálásra voltak kényszerülve.

Esteli 8 órakor tömve volt a középpont (gr. Vécsey tábor) s a Gyárváros alatti tér tikkadt, kiéhezets elkeseredett harczosokkal, a csatatér pedig számos holtakkal, sebesültekkel, elhullott lovakkal s rongált ágyukkal volt elborítva.

A várostromló 18 és 24 fontos ágyúinkat sikerült ugyan megmentenünk, de a vár alatti tranchéban maradt honvéd század, sokkal nagyobb erő által bekerítetvén, foglyul esett.

Egy 18 fontos üteget lovas szakasszommal én fedeztem, azt szerencsésen a Gyárvárosba szállítottam, s esteli 9 órakor *Rákóczy* (Parcsetics) *Zsigmond* ezredes urnak jelentém, egyszersmind az ágyúüteg hova elhelyezésére további rendeletét kikértem.

Rákóczy Zs. ki egyszersmind ezred parancsnokom volt, a csata napjána Gyárvárosban tartalék-dandár vezényletére volt kirendelve, a csatatéren történteokról oly kevés tudomása volt, hogy midőn jelentésemet elmondám s a szakaszom által fedezett ostromágyukkal mi tevő legyenek kérdém: „tehát győztünk ugy-e mondá: „fájdalom, a csatarészünkről elveszett“ valaszolám.

Ezen őszinte feleletemre, ezredesem haragra lobbant s azzal fenyegett, hogy a profószhoz küld, ha szavamat vissza nem vonom; mit tennem épen nem lehetett, s miről ő maga csakhamar meggyőződött.

Miből látható, mily hiányosak s összefüggés nélküliek

voltak az aug. 9-ki csatában az intézkedések. A csatatértől alig egy mérföld távolságra, sőt mi több a vár alatt, a lövő-
nalban mit sem tudtak a történetekről.

Ezekután ezredesem kérdé, hogyan viselték magokat huszárjai? s midőn elmondám, hogy többszöri rohamban hősie-
sen helyt álltak s többen megsebesültek s elestek, meghagyta: sies-
sek az élelmezési tiszthez, s vitéz huszárjaink számára vigyek
enni s inni valót bőséggel. Az élelmezési tisztnek, *Novák Ödön*
bajtársunknak azonban hűlt helyét találtam, s az élés-kamrát
tárva-nyitva, melyet a léghuzam kényelmesen szellőztetett,
miután abban az egér is alig talált volna rágni-valót, habár
előtte való nap még tömve volt élelmiszerekkel.

Kisiettem tehát a Gyárvárosból szakaszommal s 18 fon-
tosaimmal együtt, s a város alatti gyepre letelepedtünk.
Mindnyájan az ájulásig ki voltunk éhezve, mert már 24 óra
elmúlt utolsó falatozásunk óta, s mindnyájan zúgolódás nélkül
tűrtük a nélkülözést, de szegény lovainkat-e hű, kedves álla-
tainkat, melyeket hajnaltól késő éjelig folyvást zaklatva,
annyira kifárasztottunk, — nagyon féltettük, nehogy az erőt-
lenség miatt a szolgálatot megtagadják. *halkálhaza!!*

Az éj sötétének beálltával az ~~Új~~ *Recs* felé folyvást előre
nyomuló balszárny — *Kmety* tábornok vezérlete alatt —
ágyui is elnémultak, akkor t. i., midőn az áthatlan sötétség
minden iránypontot befátyolozott az e csatában leginkább
helyt állt *Kmety* seregének szemei előtt. S midőn egyszerre
a nagy csatatéren általános csend lön, keblünk elszorult;
„szegény *Kmety*, veszve van, s 14 órai hősie kitartása gyá-
szosan végződött“ mondtuk egymásnak, mert azt hittük, s
annál is inkább, minthogy a rendetlenül hátráló sereget a
szövetségesek nem üldözték, hogy annak összes ereje *Kmety*
hadteste ellen fordult, tőlünk végképen elvágva, bekeríté s
elfogta; ez azonban nem történt, mit *Kmety* ügyes hadfordula-
tainak lehet köszönni. S *Kmety* nagy ámulatunkra, aug. 10-ki
hajnalán már Lugos felé haladt összes hadtestével, a nélkül,
hogy csak egy ágyuját vagy társzekerét is elhagyta volna.

A rövid éj néma csendben folyt le, a szövetségesek szint-
ugy kifáradtak mint mi, csakhogya őket a nagy munka után
kész estebéd várta, míg mi az éhség kínaitól gyötörtetve, a
maihoz hasonló hónapi napot vártunk, minthogy egyszerre
minden éléstár, s azokkal együtt ételmezési tisztjeink nagyobb
része is eltűnt, kik jónak látták a sereg előcsapataihoz csat-
lakozni, s a tábor ételmezési gondjaival rögtön felhagyni, a
nélkül, hogy őket ez embertelen tettért bárki is kérdőre vonta
volna. S ez tett legtöbbet a sereg általános demoralisatiójára.

Hajnali 3 órakor minden riadó nélkül lóra ültünk, s Er-
dély felé indultunk. A sereg többi része, bármily fáradt volt
is, egész éjen át vonult, s fedezetül vagyis utócsapatul *Vé-*
csey hadtestét rendelte *Bem*. Mi tehát leghátul maradtunk,
utánunk csak a gyárvárosi kórházban hátramaradt sebesültek
voltak még, kiket elszállítani, a nagy zavarban, senkinek sem
jutott eszébe; s alig voltunk még a Gyárvárostól pár száz
lépésnyire, midőn a császáriak a várból vig zene mellett ki s
a Gyárvárosba vonultak, ott maradt sebesülteinket s az el-
maradott honvédeket foglyul ejtették, sőt még azon hirt is
vettük, hogy a gyárvárosbóli kivonulásunk után, a szerb la-
kosság sebesülteinket megrohanta s agyonverte, minek való-
diságáról azonban később bővebb tudomást nem vettem, kö-
vetkezésképen, alaptalan mende mondaként iktatom ide.

Az aug. 9-ki Temesvár alatti csatában a szövetséges se-
reg veszteségét sebesültekben holtakban 208-ra teszik, mi
valóban bámulatosan kevés volna, arranézve, hogy tűzereink
reggeli 7-től délutáni 4-ig, a bálszárnyon pedig, *Kmety* had-
teste, sötét éjelig hevesen működtek. Hogy részünkről, sok-
kal nagyobb volt a veszteség, kétségbevonhatlan, erről azon-
ban ki tudna számotadni? s azt följegyezni, bizonyynyal sen-
kinek sem jutott eszébe. Az elesettek száma azonban koránt-
sem volt oly nagy mint az elfogottaké. A rendetlen hátrálás
zavarában az egyes eltévedt csapatok még aug. 9—10-ki
éjen a császáriak kezére kerültek, valamint a kórházakban
levő betegek és sebesültek, összes táborhelyeinkkel együtt.

V. TEMESVÁRTÓL BOROS-JENŐIG AUG. 10-től 19-ig.

Augustus 10-én reggel, tehát mindjárt a csata után való napon, Erdély felé való utunkban, az első faluban, Remetén máris veszélyesnek tünt fel demoralisált honvédeink zablát-lansága; azok, kik zászlóaljaiktól a csatatéren elszakadoztak, tiszteik nélkül, egyes csapatokban s egyenként a legnagyobb rendetlenségben bolyongtak, a földnépét pusztítani s rabolni kezdték, a szalma s nádfedeles házakat egy pár helyen felgyújtották, s a különben igen csinos falu csakhamar hamuvá égett. A tettest lehetlen volt felfedezni.

Rékas községet is hasonló sors érte volna, ha *Mészöly Farkas* Leel huszáralezredes emberszeretetéből s nemes gondolkodásából származott elővigyázata meg nem óvja az a nélkül is eleget sanyargatott földnépét; mert a midőn hírül hozák neki az elkeseredett s kiéhezett honvédek vandal viselkedését, azonnal parancsot adott egy csapat huszárnak, a rablók a faluból kardlappal kiverni, s az ellenszegülőket hozzá fogva vinni; melynek végrehajtását reám bízta; de az elkeseredett, illetőleg az éhségtől gyötrött zsákmányló honvédekkel alig bírtam boldogulni, s többen, azon felszólításomra, hogy a faluból kitakarodjanak, nemcsak szóval, sőt szuronyt szegezve is ellenszegültek, s midőn végre ily makacs csoportokat szétugratnom sikerült, a házak udvaraiba s onnan a par-ton fekvő kertekbemenekülvén, reánk tüzeltek. A falut azonban a pusztitástól s felgyújtástól sikerült megmentenem: ámbár odaérkeztemkor, már egypár lakost agyonlőttek honvédeink.

Délben közel Kiszetóhoz egy magaslaton tábornok ültünk s egy vagy két órai utánjárás után, tudja Isten hanya-

dik faluból előkerített tulkot vágtak le huszárjaink, s annak husát a víz hiánya miatt, a még kulacsokban megmaradt bormaradékban akartuk megfőzni; de alig hogy a bogrács tartalmának felszínén az első forrás habbukorék mutatkozni kezdett, az üldözésünkre kiküldött császári csapat üteg gránátjai szétszórták tüzeinket, s mi a még jobbadán nyers hust kimarkoltuk, s azt a nyeregben oly mohón s jó étvágygyal ettük, hogy alig emlékszem jobb ízű falatozásra életemben, miután 48 órai böjtölés után kimondhatlan ki voltunk éhezve.

Természetes, hogy a temesvári középpontban (gróf Vécsey táborában) hátrahagyott mintegy 500 pár csirke, s ugyanannyi pulyka, liba, ruczából s a hordó számra álló zsir, liszt, mindennemű főzelék, s roppant mennyiségű különféle borból és fűszerekből, (melyeket, ha mind elszállítani s megmenteni nem is, egy részét a táborunkba roppant nagyszámmal rendelt szekerekre rakatni, s most magunkkal hozni lehetett volna; azonban erről ép úgy, miként sok más szükségéről semmi intézkedés sem történt) — sokkal jobb ízűn falatozhattak volna most, ha nem is az egyszerűbb étkekhez szokott honvédek, de az ezrekre menő s a sereg sorsát hűn megosztó nagyszámu hölgyek s nők, kik velünk együtt minden nélkülözésnek ki voltak téve. Azonban ezen fennebb elősorolt izletes falatokon, melyeket gr. Vécsey tábornok nagy gonddal s drága pénzen bevásároltatott, a fáradt és szintén sokat szenvedett császári és orosz hadsereg bizonyynyal megelégedetten lakmározott, míg mi az éhhalállal küzdöttünk.

A győztes császári hadak, nagy szerencsénkre, nem igen üldöztek, hanem csak inkább figyelemmel kísérték bennünket. Ha előtte való nap este felé, a midőn t. i. a hátrálás zavarai fejlődni kezdtek s csakhamar vádfutássá fajulván, a rémület általánossá lön, az erdélyi országutat elzárják előttünk: minden oldalról bekerítettek, s az oly szűk helyre bekerített magyar sereget igen könnyen lefegyverezhették volna; ezt azonban tenni vagy lemulasztották, hihetőleg azért, mert seregük a folytonos menetek s csatározások által szintén ki volt fáradva, vagy pedig — mi

igen valószínű — hasztalan több polgár vért ontani nem akarván, a catastropha mielőbbi befejeztét bizton várták, jól tudván, hogy az út mindenfelől el van zárva előttünk; s így az Erdélybe vezető út nyitva maradt s mi akadálytalanul haladhattunk, de már többé nem győzelemre, legfeljebb fegyverlerakásra.

Bemnek, ki 184 $\frac{8}{9}$ -ki számosan vívott csatáiban, mindenkor nagy óvatosságot leginkább abban tanusított, nehogy serege bekeritessék, az aug. 9-ki temesvári csatában is, úgy látszik, főgondja odairányult, hogy az erdélyi országot nyitva maradjon előtte, mert egész éjen át Erdély felé nemeszté a hadsereget.

Augustus 10-én este Kiszetóra értünk, hol a Temes folyó partján táborba szálltunk s 5 napon át időztünk.

A sereg fedezetét folyvást *Vécsey* hadteste képezte. Éjjel-nappal csatakészben s rendben állottunk azon hiedelemben, hogy ujjolag meg fogunk támadtatni, s a napiparancsban minden hátrólóra halálbüntetést mondott ki *Bem*, s megtámadtatás esetében győzni vagy utolsó emberig elveszni volt szándéka.

Ezen rendelet különösen *Vécsey* hadtestére volt irányozva, melynek az egész sereget kellett fedezni; mely intézkedés a két vezér közötti meghasonlás kifolyása volt.

Kiszetó alatti 5 napi táborozásunk felette kellemetlen volt; éjjel-nappal a szabad ég alatt tanyáztunk, nappal az izzó hőségtől, éjjel a folytonos szolgálattól erőnk nagyon kimerült; az egész táborban egy darab kenyeret nem lehetett találni, s végre a víz is kiapadt a kutakból a folytonos merítés által, s égető szomjusságunkat mivel sem olthattuk. Első pár napon át legalább húsunk és borunk volt, azonban lassanként ezt is minél gyérebben láttuk, s csak némely lelkes élelmezési tiszt buzgóságának lehetett köszönni, ha azt olykor requirálás útján szerezte. Egyike ily lelkiismeretes élelmezési tisztnek *Kárner* honvéd százados volt, ki a végperczig hiven helyén maradt, s fáradozásával sok életet megmentett.

kenyeret azonban ő sem tudott teremteni, s abban nem is volt részünk mindaddig, míg csak az oroszok vendégei nem lettünk. Így a többi között, *Rákóczy Zsigmond* ezredes bájos, mivel neje keservesen panaszkodott, hogy a kenyér nélkülözése miatt nagyon rosszul érzi magát, mire a panaszkodó hölgynek szavamat adám, hogy bármily áldozatomba s fáradságomba kerüljön is, de okvetlen hozok kenyeret számára. Ez déli 12 órakor történt, s én sötét éjelig kerestem s kerestettem csak egy darab kenyeret is, s mindent ígértem, de hasztalan, szavamat be nem válthattam.

Ezen 5 napi táborozás ideje alatt leginkább a szétszórt zászlóaljok rendezésével voltunk elfoglalva, mely sok teendőt adott.

Az ujonnan szervezett zászlóaljakból sok tiszt hiányzott, olyanok t. i., kiket a csatatéren elesni nem láttak; így például egy zászlóaljtól egyetlen-egy hadnagy került elő, kit Bem azonnal őrnagynak nevezett ki. (Felette sajnálom, hogy ezen jeles tisztnek nevét elfeledtem). Hová lettek a többi tisztek? meg nem tudhattuk; azok kik a csatatéren el, s foglyul nem estek, vagy szégyeltek vagy féltek előjönni, tartván Bem szigorától, s az elmaradhatlan gyalázat bélyegétől.

Ezen soha elő nem került tisztek védelmére (kiknek száma korántsem volt oly felette nagy) azonban fel kell hoznom, hogy a zászlóaljok szélyelhulladozásával ők egyáltalában nem vádolhatók, s okai nem valának, hanem a közlegénységnek éhség általi demoralizált kedélye.

Honvédtiszteink, habár nagyobb részt fiatalok s szintén ujonczok voltak, hivatásukat fel tudták fogni. Tehát nem ők voltak okai annak, hogy a zászlóaljok szélyelhulladoztak, hanem a Lengyelország határától egésza bánsági sikságig való folytonos hátrálás, de leginkább az éhség, mely az annyi csatát vesztett s elfáradt sereg emberi erejét, lelki türelmét végkép kimeríté.

Augustus 10-től 15-ig déli 12 óráig Kiszetó alatt táboroztunk, a kormány két mérföldre tőlünk Lugosan volt, a

szövetséges sereg is pihent, minket is pihenni engedett, de ezen nyugalommal teljes 5 nap alatt sem tétettek semmi intézkedések a hadsereg élelmezésére, de talán hasztalan is lett volna az ebbeli fáradozás, mert a körülünk fekvő falvak s városokban élelmiszereket kapni egyáltalában nem lehetett, a Temesvár alatti éléstárakból pedig szekerekre szállítani, s a tábor után vinni, senkinek sem jutott eszébe. Fizetésről senki nem is álmodott, s azt nem is követeltük, mire való is lett volna nekünk a pénz, mikor vásárolni illetőleg eladni való napijára földeken sem találtatott. *Jelen a a málák táborát nem is láttuk!!*

Már Kiszetó alatti táborozásunk ideje alatt kinyújtá felénk irtó sarlóját a kérlelhetlen halál, s az aug. 9-ki golyók által megritkitott sorainkat egész a boros-jenői orosz táborba való vonulásunkig rettenetesen pusztítá.

Borzasztó látványul szolgált, a midőn hátráló honvédek ezrenként ellepték a Krassó megyei dús kukoriczásokat, azoknak nyers gyümölcsét mily mohón ették, s némelyike még ki sem elégíté étvágyát, máris a görcsmirigy kinos fájdalmaitól megragadva, rövid vonaglás után halva rogyott össze lakomája helyén, a nélkül, hogy rajta segíteni lehetett volna. Még borzasztóbb volt szemlélni, miként hullanak az éhhalál kinitól gyötörtetve a hon legerőteljesb sarjadékai saját dús, s a természet minden áldásaival bővölködő hazájuk földjén. Valóban méltatlan jutalom ennyi feláldozás s vérontásért.

Kit és kiket kelljen okozni e véstárasztó anyag intézkedésért? e felett bíró nem akarok lenni, e kérdés megoldását nálamnál magasabb gondolkozásu s mélyebben beható ítézetekre, leginkább pedig a nemzet ítéletére bízom, csupán annyit kell megjegyeznem, hogy a rend felbomlásának s a pár nap múlva bekövetkezett fejtelenségnek korántsem az egyes csapatok tisztjei voltak okai, miként az általam idézettesemények s tényekből világosan kitűnik. A vész magvai el voltak hintve, s a *vesszen* szó kimondatott fejünkre. A fő elszédült s a testnek össze kellett roskadnia.

Aug. 10-től 14-éig töltött ágyúkkal folyton résen állva,

s csatarendben vártuk a támadást védelmi állapotban, s gr. *Vécsey* 12—14,000 emberből álló hadtestében aug. 9-ke sem volt képes a harczágyat s a lelkesedést kiirtani. Mi igen természetesnek tűnhet föl e hadtestnek azon volt kedvező helyzetéből, mivel három hónapon át Temesvár ostrománál mindennek bőségében úszván, nem volt annyira lehangolva mint a többi, éhségtől elgyötrött hadtestek, de lelkesedése leginkább azért nem hanyatlott, mert Temesvár alatt folytonos szerencsés csatározásokhoz szokva, a győzelmet még most is lehetségesnek tartá, míg ellenben a többi hadtestek már hónapok óta a hátráláshoz voltak szoktatva, az egy *Kemetyét* kivéve.

Kiszetó alatt *Vécsey* egybehivatta törzs- s főtiszteit, s szóval adta ki a parancsot, hogy azon esetre, ha megtámadtatunk : győzni vagy halni legyen jelszavunk.

E parancs vétele után ismét bizalmat kezdünk érezni *Vécsey* iránt, habár általánosan el volt terjedve a táborban, hogy *Vécsey* szándékos hanyag intézkedése dönté meg a Temesvár alatti csatát. Ezen szigorúan kiadott napiparancsa azonban, egyrészt a kérlelhetlen antigonistája, *Bemtől* való félelemnek, másrészt pedig a vele született hiúságnak tulajdonítható, minthogy a hadsereg hátrálását *Vécsey* hadteste fedezé, ezzel tehát saját egyéniségének dicsőséget, leginkább pedig túlsúlyt óhajtott kivívni. E komoly szándoka azonban csakhamar megváltozott, miként majd alább ki fog tűnni.

Kiszetónál csatakészen állottunk 5 napig s megtámadtásunkat bizonyosnak tartottuk; a harczágy s lelkesedés az utócsapatban, t. i. *Vécsey* hadtestében mindaddig nem is hiányzott, mert a Lugoson aug. 14-én történekrőlsemmi tudósításunk sem volt. Várakozásunk azonban meghiusult, midőn ötöd napra, azaz aug. 14-én délutáni 2—3 óra között hirtelen parancs érkezett Lugosról *Bem* altábornagytól, rögtön Erdély felé indulni. A kiszetói temesvizi nagy fahid *Nagy Jenő* ezredes felügyelete alatt felgyújtatott, mit a folyó túl partján

megjelent császári dzsidasok látván, hirtelen megfordultak s a magyarok visszavonulása hírére Temesvárra vitték.

A hátrálás a legnagyobb rendben megkezdődött, s a sereg általános hangulata némileg vidorabb színt öltött magára. De önámításunk csak pár órai volt, mert alig hogy a lugosi magaslatokra értünk, *Niszner Antal* őrnagyom hozzám lovasgolván, kérdé tőlem: tudom-e mi az ujság? „Nem tudom“ válaszolám. „Kossuth s az egész kormány ma délelőtt elhagyta Lugost s Törökország felé vette útját.“ Ez valóban váratlan s meglepő ujság volt. „Azonban mindez a közlegénység előtt titokban maradjon, különben vége volna a fegyelemnek.“

A tiszték egymással közölvén ezen leverő hírt, a lehangoltság általános lett köztünk, a közlegénység azonban még mit sem gyanított.

Éjjeli állomásunk Lugostól jobbra Facset felé egy kies völgyben fekvő s erdőséggel környezett Selesán nevű falu volt, hol régtől fogva első nyugodt éjjeli álmodt élveztünk.

Augustus 16-án reggel puskaropogásra ébredtünk fel. Mi ez? — A falu románajku lakosai naponkénti szokás szerint sertéseiket csordára hajtották, s épen azon a gyepen gyűjté egybe azokat a falu kanásza, a melyen táboroztunk. Egy az éhségtől elkeseredett honvéd agyában azon épen nem loyális eszme villant fel, hogy egy darab süldőt lelőjön, s azt több éhező bajtársaival elköltse. Ez a szegény selesáni lakosságra nézve oly vészthozó eszme azonban egyszerre több éhező honvéd lelkében megfogamzott, sőt mondhatni, általános viszhangra s tetszésre talált, a kiéhezett s különben is szilajságra hajlandó legénység a sertés-csordát pár percz alatt futótűzzel árasztá el, s a sertések, a földnépének e becses háziállatja s fő élelmi tápláléka, honvédeink által körbe vétettek s halomra lövették.

A selesáni lakosság ezen vesztesége azonban korántsem volt oly nagy, mint az, mely azon semmi vészt sem sejtő gondatlanságból eredt, hogy sertéseikkel együtt teheneiket is kezdték a szokásos reggeli órában a legelőre kihajtani, s a ser-

tésekre tartott csatározás alkalmával egy tehén is összerogyott, mire a futótűz a tehén csordának fordult, s nagy pusztítást okozott abban.

Mi tiszték, kik azon vandalismus személyes tanúi voltunk, az igazat bevallva, nem voltunk többé képesek tekintélyünkkel a rendet s a hadi fegyelmet fentartani, habár a szegény, s a nélkül is eleget zaklatott földnépe jólétéért életünket kockáztattuk; mert a midőn parancs szavunkra nem akartak engedelmeskedni honvédeink, kivont karddal ohantunk hol egyiknek, hol másiknak, s sorra kardlapoztuk őket a füleink mellett süvítő golyók daczára is, de mind hasztalan volt, mert a honvédek zablátlansága, illetőleg demoralizálása fokonyként hágott, s mindent magával sodró rohanó áradattá növekedett, melyet emberi erő feltartani többé nem volt képes; mert a midőn rablás s pusztítástól vissza akartuk tartani valamelyiket, azt veté mentségeül: „adjon az úr enni s nem rabolok.“ Enni azonban magunknak sem volt mit, s élelmezési tiszteink vagy hiányzottak vagy üres szekereken utaztak.

A leölt sertéseket és teheneket pár percz alatt felkonczolták, s a magosan fellobogó lángok felett függő bográcsokban főzték és sütötték meg. Ehez azonban kenyér és szeszes ital is kívántatott, s Selesán falu egy negyedóra alatt minden benne találató kukoricza-kenyerétől (malaj) és szilvápálinkájától ki volt fosztva.

A szegény megrémült nép házaikba bevonulva, némán nézte kirablását s tönkretetését.

Ezek után a honvédek szilajsága mindinkább fokozódott, a dús lakomával meg nem elégedve, hanem hogy az annál kiegészítőbb legyen, csemegéről is gondoskodtak, s a majd minden háznál levő méheseknek rohanván, a méhkasokat ölbe kihordták, a földhöz csapdosták, s a sejtmezet fölették.

Mindezek a falu kastélyától mintegy 50 lépésre történtek, a hol *gr. Vécsey* tábornok szállva volt, s a hová az imént említett kihágás zaja: a puskaropogás, a tiszték fenyegető kiáltása, s a sanyargatott földnép jajveszéklései nagyon is ért-

hetőn felhatottak, Vécsey azonban mivel sem törődött már többé, sőt miként a következés bebizonyítá, titkos örömmel szemlélte e vad kicsapongást, holott mindezeket egyetlen szavával könnyen megakadályozhatta volna még akkor.

Félóra mulva tisztába jöttünk gr. Vécseynek iménti közönyös maga viseletével, mert végtére ledobta az álcát.

E kihágás közepette parancs érkezetta tábornoktól, hogy minden törzs- és főtiszt rögtön siessen gr. Vécsey szállására.

Készséggel s kíváncsian siettünk ezen általunk remélt s ohajtott hadi tanácsba. Jelen voltak *Mészöly Farkas* huszár alezredes, *Szentiványi Kázmér*, *Tóth Endre*, *Prziemsky* és *Asztalos Sándor* honvéd alezredesek, gróf *Dembinsky*, *Végh Bertalan* és *Niszner Antal* őrnagyok, valamint számos főtisztek is. Midőn gr. Vécsey látta, hogy szép számmal összegyűltünk, ekként kezdé hozzánk intézett beszédjét (német nyelven.)

„Uraim! akormányzó és az egész kormány cserben hagyta bennünket, nem hagyván hátra sem pénzt, sem élelmi, sem pedig lőszeret, azon elkerülhetlen kellékeket t. i., melyeknek segítségével a háborút folytatni lehessen. Bem altábornagy ugyan Magyarország főhadiparancsnokának vallja magát lenni, de én őt annak egy fejetlen országban el nem ismerhetem, valamint saját egyéniségemet sem érzem többé feljogosítva tábornoki méltósággal felruházottnak, e czimet ezenel önök jelenlétében leteszem, s e percztől fogva nem vagyok többé tábornok, csupán gr. *Vécsey Károly*; miért is önök parancsnoka megszüntem lenni, s a nekem tartozó engedelmeség alól mindnyájukat feloldom.“

A könnyű fegyverek ropogása azalatt egyre hallatszott odakint, s a rémült román nép jajveszéklései a kastélyig felhatottak. A honvédek egyre lödözték a sertéseket s a teheneket. Ezzel azonban mit sem törődött a gróf, hanem elkezdett szónoklatát tovább folytatá: „Tervemet nem titkolom önök előtt, hű bajtársak, én egyenesen a legközelebbi orosz táborba megyek, s foglyul adom magamat. — Bem altábornagyot semmi szín alatt nem követem, mert ő esküdt el-

lenem, Erdélybe akar becsalni, hol a legelső állomáson engem föbe lövetni szándéka. (Vécsey valóban jól értesült vagy helyesen sejté, miként mindjárt alább ki fog tűnni). Önöknek szabadon áll a választás, kövessék Bemet vagy jöjjenek velem az orosz táborba, hol a fegyvert letesszük s onnan kiki békével mehet családjá tűzhelyéhez s majdan néhány havi bujdosás után előbbeni életpályáját folytathatja. Különben annyit meg kell jegyeznem, mikép az Erdélybe menőkre elkerülhetlen éhhalál vár, mivel Bem vallomása szerint, ott egész napi járó földekre elhamvasztattak általa a falvak, az egykor gazdagon termő határok parlagon hevernek, s a vidék románajku lakói a hegyekbe vonultak, eleséget sehol sem találhatni. Én ismerem Bem terveit, neki egyedüli célja magát s az arannyal megrakott hat szekerét a török határig erős fedezet mellett kikisértetni, azután szép szavakkal búcsút veend önöktől.

Ezen rövid, de velős, a még fenálló magyar fő haderőt megsemmisítő beszéd után, a jelenvoltak szótlanul néztünk egymásra, sejtettük s egy pillanat alatt könnyen átéreztük, hogy a gróf eme heves szónoklatának véstárasztó kifolyása leend, s az anélkül is zablátlan honvédeinket többé semmi féle emberi erő sem tartja fel a szétoszlástól, leginkább pedig az épen akkor javában folyt legborzasztóbb kihágásokhoz hasonlóktól tartottunk.

Ezen rögtönzött hadi tanácsban a gróf után neje emelt szót, s szintén szónokolt (németül), még pedig szívrehatólag; beszédje szintén nem téveszté el hatását, mert férje indítványának párthiveket szerzett.

Ezek után gróf *Dembinszky* tűzér-örnagy és *Prziemszky* alezredes (mindkettő lengyel) szóltak röviden s velősen, egyzersmind határozottan nyilváníták, hogy ők sem az oroszoknak, sem az osztráknak le nem teszik a fegyvert. *Gróf Dembinszky* felesleges lovait s értékes arany eszközeit azonnal áruba bocsátá köztünk, s a még csak pár hónapos kitünő szépségű

nejét *) felszólítá, akarja-e őt Törökországba, vagy pedig szüleit követni. Ezen ünnepélyes jelenet az anélkül is komoly kedélyekre érzékenyen hatott. Egy szeretett s a mellett balsorstól sujtott férj, vagy a kétségbeesett apa s anya között az életkorára nézve alig 17—18 éves nőnek választani. Fél óra alatt két ló állott *Dembinszky* hintójába befogva, s a nőnek el kellett magát határozni, mert a férj nem várhatott — s a nő férjét követte. *Gróf Dembinszky* közszeretben álló 25—26 éves fiatal ember volt, mindnyájan érzékeny búcsút vetünk tőle, valamint *Prziemszky*től is, ki szinte mivel s jeles tehetségű fiatal ember volt, a temesvári ostromot ő vezette leginkább, s folyton gr. Vécsey oldalánál volt a középpontban.

A közlegénység még most nem értesült a selesáni kastélyban tartott értekezletről, s a tiszta valót nem tudta, de mégis gyanított valamit, mert a tiszteket sok féle kérdésekkel ostromolta, s az imént elmondott hadi tanácsnál az előszobában s a folyosón tartózkodó cselédség közül egynémelyik értett németül, s így, a mit félfüllel felfogott, habár zavarosan is, azt csakhamar kíváncsi pájtásaival közlé, mi azután futótűz gyanánt a táborban közzé lett téve.

Gróf Vécsey csupán azon kérelemmel bocsátott el mindnyájunkat : sziveskednénk az ő volt hadtestét Facseton, Magyarország határán fentartani, s majd ott még egyszer bővebben értekezendünk s valamire elhatározzuk magunkat.

Alább azonnal ki fog tűnni, mily eszélyesen s kiszámításában csالhatlanul szötte romboló terveit a gróf.

A *Vécsey* szállását elhagyván, a tisztek csoportonként gyülekezünk s a jövőről tanácskoztunk, mi a közhonvédek előtt nagyon is feltűnővé lett. Elhatározni mire sem voltunk képesek magunkat. „Majd meglátjuk miként fejlődik ügyünk Facseton.“

*) *Gróf Dembinszky* a temesvári táborban esküdött meg 1849-ik évi május hó elején egy vagyonos temesvári kereskedőnek leányával, kinek esküvőjén jelen voltam. Megeskette őket *Gulyás*, akkori tábori pap, különben Nagyvárad (papi) megyei misés áldozár.

Selesántól Facsetig meglehetősen rendetlenségben haladtak a csapatok, közlegényeink az engedetlenség jeleit ma nagy mérvben adák először, a katonai fensőbbiség tisztelet kötelei pár óra alatt nagyon meglazultak.

Mintegy délutáni 4—5 óra között Facsetra értünk, a hol nem csupán Vécsey hadteste, hanem más hadtestek, hadosztályok, dandárok és csapatok is táboroztak. 6 óra tájban *gr. Vécsey* is megérkezett, s tanyáját szemközt egy ezredre menő lovas táborral felüté, s azonnal valamennyi hadtestebeli tiszteit magához hivatá, s midőn már egybegyűltünk s a gróf még nem is szólott, csak a neje tartott bevezető beszédet — sicut Deus ex machina — ott termett az aradmegyei Glogovác községi mészáros és csaplár *) s egyenesen *gróf Vécsey* tábornokhoz sietve, nagy páthosszal eléadá, hogy ő jelen volt a *Görgey világosvári fegyverletételénél*, s bizonyossá tévé arról a grófot s az egybegyűlt tiszteket, hogy valamennyi magyar tiszt azonnal előbbeni minőségében az orosz hadseregbe felvétetett; hozzá tévé még azt is, hogy az új magyar király herczeg *Leuchtenberg* trónra ültetését Aradon s országszerte kiáltványokban hirdetik, s ő maga is olvasta e kiáltványt, s van is nála egy ilyen; zsebeit össze-vissza kereste, de a placátot meg nem találta, bizonynyal elvesztette.

Ezen álhír — de tán vakmerő koholmánynak, ámitásnak is mondhatni — villanykényt végigfutotta a tábort, s ezrek terveit, gondolkodását és szándékát egy percz alatt megváltoztatta. Vécsey maga sem kétkedett ebben, sőt biblia szávaiként hitte a fenhangon lármázó mészáros állításait; legalább így látszott érezni a gróf, s már is orosz tábornoknak képzelé magát.

Görgey fegyverletételét tehát augusztus 16-án tudtuk meg esteli 5—6 óra között, — meggyednapra e nagy horderejű

*) A nevezett mészároost már az előtt is néhány hónappal, midőn t. i. Glogovácson állomásoztunk, igen jól s közelebbről ismertem, miután mint csaplároshoz ebédre s vacsorára jártam.

esemény után. De hogy Görgeytől Vécseyhez táborunkba, őt a világosi fegyverletételről tudósítandó vagy pedig hasonló tette felszólítandó futár érkezett volna, arról egyikünknek sem volt tudomása. Én e napon csak nem mindig Vécsey körül voltam, s bizton állithatom, hogy Görgey futárát nem láttam; nem vonom kétségbe azonban, sőt bizton hiszem, hogy a kétes jellemű glogováczi mészáros el volt látva ilyes valamivel. Vécsey azonban már akkor nap, aug. 16-án reggel, ép úgy miként Görgey, az oroszoknak feltétlenül meghódolni határzá el magát.

Alig hogy a nagyfontosságú szerepre jutott falusi mészáros szónoklatát befejezé, hozzánk lovagolt *Bem*, lováról hirtelen leszállott, közibünk lépett s körülbelül ilyen tartalmu beszédet tartott, mely igen mélyen be van vésve emlékembe, mint-hogy 3 lépésre közel állottam hozzá, tehát egy szóragot sem szalasztottam el mondott beszédjéből, mely így hangzott :

„Uraim! a haza jelen körülményei így igényelték, hogy az ország kormányzója s az összes kormány egy időre elhagyják Magyarországot; azonban a kormányzó ur távozása előtt személyemet ruházta fel Magyar- és Erdélyországok feletti fővezérséggel, minek folytán ezennel meghagyom önöknek, hogy hónap reggel 3 órakor innen Erdély felé induljanak; további rendeleteimet az első állomáson veendik.“

Bem szemközt állott Vécseyvel, ki mozdulatlan helyzetben egy szót sem szólt, hanem az oldalánál levő, s miként a következők tanúsítá szónoklatát jó eleve begyakorlott *Szentiványi Kázmér* (Liptó megyei) alezredes emelt szót, s igen érthető erős, éles hangon a következő beszédben válaszolt Bemnek — szintén német nyelven :

„Altábornagy ur! a kormányzó s a kormány búcsú vétel nélkül elhagyták a nemzetet, sem pénzt, sem élelmi-, sem pedig lőszerkészletet nem hagyván hátra, melyek nélkül harczolni lehetlen, következésképen mi sem követhetjük önt, miután vállalatunk sikeretlensége úgy is előre kiszámítható.“

Bem ezen beszédre is higgadt nyugodtsággal azt adá válaszul :

„Uraim! én régi s tapasztalt katona vagyok, s nem ily kanaánban mint önök hazája harczoltam. Saját tapasztalásomból kiindulva, azzal akarom önök aggodalmát eloszlatni, a midőn azt állitom : tudok rá esetet, hogy élelem hiányában nem egy hadsereg egy-két hétig nyers kukoriczával sőt gyökerekkel is táplálkozott; miért ne tehetnök mi ezt a haza s mindnyájunk jövő jóléte megállapításáért? — Legfelebb, Erdélyben fogunk nélkülözést tűrni, de egy pár hó alatt Pest alá igérem önöket vezérelni; s addig csaljuk az ellenséget magunk után, míg azt egy csatában tönkre nem teszszük, s ha önök tűrni tudnak s kitartók lesznek, kivivjuk a győzelmet s a haza szabadságát. — Tehát még egyszer felszólítom önöket, hogy kövessenek Erdélybe s engedelmeskedjenek parancsomnak.“

Ezen beszédre általános „éljen“ felkiáltás rivalgott s „követjük mind halálig *Bem* apánkat!“ hangzott az egybegyűlt tisztek ajkairól. Az éljent a velünk szemközt álló huszár-ezred viszhangoztatá, s a lelkesedés ujjal villanyként átfutotta a tábort, de ezen csalóka tünemény csak pár perczig tartó volt.

Vécsey elhalaványodott, de egyet sem szólt, a szószólást azonban a már azt megkezdett s fennebb említett *Szent-iványi Kázmér* alezredes folytatta nagy hévvel, harsány hangon s tüdeje összes erejét megfeszítvén, mondá :

„Altábornagy ur! miután se kormányzónk se kormányunk nincs, mi önnek fővezéri kineveztetését el nem ismerhetjük, önnek az engedelmességet ezennel felmondjuk s követni egy tapodtat sem fogjuk.“

Erre mély csend lön, *Bem* meredt tekintettel mérve bámulta a vakmerő szónokot, tán az elsőt, ki ez oroszlánszívű hőssel dacolni s szembe szállni mert. Feszült figyelemmel vártuk mindnyájan e bonyodalom kifejlődését. Pár percznyi szünet után megszólalt a reményében csalódott vezér :

„Uraim! önök tévutra vannak vezetve, elámitva s elcsá-

bitva,“ s ekkor méltósággal felemelvén jobbját, ujjával *gr. Vécseyre* mutatott s mondá : „van önök között egy g— ember (S—tzbube), ki önöket a haza, s a nemzet iránti hűtlenségre s a fegyelmetlenségre csábítja; de én e g— embert a legelső állomáson föbe lövetem.“

Bem ezen szavaira még inkább elhalaványodott *gr. Vécsey* s ajkai, térdei reszketni kezdtek, önvédelmére egy szót sem volt képes elrebegni.

Bem ugyanazon nyugodtság- s méltósággal folytatá beszédjét :

„Még egyszer s utóljára felszólítom önöket s mint Magyar- s Erdélyország hadi fővezére parancsolom, holnapi nap hajnali 3 órakor Erdély felé induljanak s kövessenek, ellenkező esetben, a más felé iramlók ellen 18 fontos ágyukat szegeztek ki.“

A rettenthetlen hadvezér végszavai belső felindulásának csalhatlan jellegét tanusíták, s a különben oly eszélyes, élettapasztalt katona rosszul választá szavait, melyekkel a reméltel ellenkező hatást idézett elő, mert ezzel tűzre olajat öntött, s a még pár percczel ezelőtt habár őt a halál torkába is követni késznek nyilatkozott ifju tűztől hevült tisztikar, most egyszerre dühösen kifakadt, egyesek épen úgy mint tömegek, s *Bem* jelenlétében s füle hallatára azt kiáltották : „nem félünk mi a 18 fontosoktól, azokat szuronyt szegezve egy rohammal elfoglaljuk.“

Erre mit sem válaszolt *Bem*, hanem kengyelbe tévé lábát, nehézkés lovára ült s tova dőcögött.

A zürzavar általános lön, a vélemények megoszlottak, s az egyetértők meghasonlottak.

Alig hogy *Bem* sarkantyúba kapta lovát, *gr. Vécsey* a háta mögött álló hintójának tetejére ugrott, fejéről a vörös sapkát lekapta, s azzal a velünk szemközt mintegy 30 lépés távolságra táborozó, körülbelül egy ezredre menő lovas csapatnak intvén, „huszárok! vége van a háborúnak, kiki haza mehet, nincs kormány, nincs vezér!“ szavakat kiáltá.

Végső szavait be sem várták a huszárok, elég volt azt hallaniok, hogy a háborúnak vége van s hogy kiki haza mehet; hiszen ugyis mindegyike lelkéből megunta már a háborút, mert sem magának, sem lovának nem volt mit ennie, s aztán a legutolsó közlegény is belátta már, még pedig igenis kézzel foghatólag, hogy minden czél nélkül bolygunk; a fegyelemről már ekkor mit sem akartak tudni harczosaink.

Vécsey eme szavai tehát nem téveszték el hatásukat, ő jól számított (önvédelmére), s nem csadódott: a lovas-táborral szemközt foglalt helyt, azokat szétoszlásra szólítá fel, tudván azt, hogy ha a gyalogság lovasság nélkül marad, a sereg összetartása lehetlen s a háború be van fejezve. E néhány szó elégséges volt arra, hogy *Bem* messzenyúló terveit teljesen megsemmisítse. „Haza, haza!“ hangzott egyszerre ezrek ajkairól s egy pár perc alatt az egész tábor által visszhangoztatott. A lovasság villámgyorsan lovára kapott s szélyelbomlásnak indult. Mi tiszték, kik *Vécsey*nél egybegyűlve voltunk, kétségbeesetten rohantunk huszárjainkhoz, s azokat részint fenyegetéssel, részint s leginkább pedig szép szavakkal — lelkökhöz szólva — maradásra birtuk, míg végre megigérték, hogy a rendet fentartják s követni fogják bár merre tiszteiket.

Huszárjainkat különösen ki kell emelnem, miként majd alább elő fogom adni, hogy a szó szigorú értelmében vett fegyelemről csak a végső pillanatban feledkeztek meg, a midőn egyszersmind a rendet is felbontották, s akkor is bortól felhevült, mámoros állapotban.

Bem távozta után *gr. Vécsey* neje, a jelenlevő tisztékhez sirva fordult s mondá: „íme most már meggyőződtek benne uraim, hogy *Bem* a gróf élete ellen törekedik, miként épen most nyilvánítá.“ A gróf szintén felénk fordult s megdöbbenéséből még magához sem tért, szokottnál halványabb arczáról verejtéket törölve, mondá: „most már nem kétkedhetnek önök ma reggel mondott szavaimban, *Bem* csak Erdélybe

akar engem csálni, hogy ott agyonlövessen, s a hat szekér aranyát a török határokig kikisértesse.“

Azon éjt álmatlan tölténk; jövőnkről, de leginkább a hónapi napról tanácskoztunk. A szándék kétfelé oszlott, egyik rész *Bemet*, a másik *Vécseyt* akarta követni.

Azonban egész éjen át szivárgott a már Erdélybe behatolt Bem táborából a tisztek sokasága, tudomást szerzendő az esteli, *Facseton története*ről; s midőn megvirradt sgr. *Vécsey* tábora felkerekedett volna, Erdély felé menni már teljes lehetlen volt, mert Bemtől a zászlóaljnak s a lovas csapatok egyike a másika után elpártoltak, s az őt követő sereg nagyobb része visszatért, *Vécsey* hadtestét magával sodorva, s a menetet megkezdte Soborsin felé. — A közlegénység lelkében fölébredt a hazamenni vágy, s most már mindegyike övéiről beszélt; s midőn aug. 17-kén a hasadó hajnal első sugarait elhínté Erdély bérceinek csúcsaira, a gr. *Vécsey* 14,000 emberből álló hadteste körülbelül 40,000-nyi főre növekedett, s így akarva nem akarva *Vécsey*vel kellett mennie.

Augustus 17-kén a nap virradtával gr. *Vécseyt* győzelmitas érzelem ragadta el, arcza derült volt, s szokása szerint nyájasan osztá ki a meneti, s napi-parancsot; hiszen egyszerre s tán reményén felül egy tekintéljes sereg vezére és számos üteg, százakra menő ágyu parancsnokává tévé őt kétségbeesett merénylete, illetőleg ugyan *Szentiványi Kázmér* merész-heves szónoklata, leginkább s főképen pedig gr. *Vécsey*nek e pár szava: „huszárok vége a háborúnak, kiki haza mehet!“ melyet hintójáról lekiáltott, s melylyel egyzersmind a vakmerő, lehetlenséget nem ismerő fővezért, *Bemet* megsemmisíté. *Vécsey* tehát egyszerre egy nagy, de korántsem hatalmas sereg élén állott — ezt többé nem hogy győzelemre, de még csatába is nehéz lett volna már vezetni, — az egész sereg néhány percz alatt bátor harczosból anyja után siró kisedé fajult át, s mindenki lelkében a többé el nem oltható honvágy égett, kiki szülőföldje bércei-, völgyei-ről s messze nyuló síkjáról álmodozott.

Facsetről Kápolnáson át, Soborsin felé jelölé ki Vécsey térképről az utat. E napi menet minden eddigiek között a leguntatóbb s méltán mondhatni a legkinosabb s a legkellemetlenebb volt; a nap égető heve nyomasztó lön, szomjuságunk tető fokát érte el, melyet eloltani lehetlen volt, mert az utunkban eső falvak kútjait a legelől haladók végképen kimerítették, úgy, hogy az utócsapatok előrésze már csak iszapot ivott, utórésze pedig a szomjtól majd elepedt; mintha csak Afrika szaharai, vagy Ázsia turkesztáni, arabiai vagy gobi sivatagjain haladtunk volna. Az éhség gyötrő kínait megemlítésre méltónak alig tartom a szomjusághoz képest. A zöld vagy félig érett szilva s a nyers kukoricza soványtápot nyújtott; embereink, különösen a gyalogság, úton-útfélen egyre hullott; az éhhalál s a görcsmirigy tizszerte nagyobb pusztítást tett sorainkban, mint az aug. 9-ki véres csata.

Az útnkban eső s egyáltalában románajku népből álló falvak lakosai többé már nem féltek a veres zsinóros honvédektől, s nem is futottak rémülten a házaik előtt elvonuló nagy sereg előtt, hanem nyugodtan nézték az általok is már sejtett gyászmenetet, a különben oly szegény hegyi nép utolsó darab kukoricza kenyerét (malaj) készséggel oda nyújtá az éhségtől gyötrött, ellankadt harczosnak, s így a ki elül ment, az csak részesült valamiben, de a hátul haladóknak mi sem jutott, mert akkor már magának a földnépének sem volt semmie.

Egészen másként állt az élelmezési ügy *Kmety* hadtesténél, mert midőn már *Vécsey* hadteste az aug. 9-ki csata után Kiszetónál 5 napig táborozott s aug. 14-én Lugoson át Erdély felé vonult, a város szélén *Kmety* hadosztályának ágyu-telepei előtt kenyerekkel s mindennemű élelmi szerekkel megrakott számos szekereit láttam, s a szép alföldi kenyér láttára, minthogy annak színét 6 nap óta nem is láttam, oly nagy étvágyam támadt, hogy egy kenyeres szekérhez odalovagoltam, s azokat őrző honvédektől egy kenyeret kértem, azt kardomra szúrtam s úgy tértem vissza embereimhez;

példámat több tiszt is követte, egy-egy kenyeret hoztak s azt huszárjainkkal azonnal meg is osztottuk. Ha *Kmety* hadteste nem szenvedett szükségét, ép úgy gondoskodhatott volna *Vécsey* is saját embereiről: azonban úgy látszik — a mint nagyon be is bizonyult — hogy hadtestét szándékosan lehangolni akará, mi természetesen koplalás által legkönnyebben elérhető, mert hiszen éhen, lankadtan mihez volna az embernek kedve? harczolni épen a legkevésebbé. Mi tehát éhhalálra voltunk kárhoztatva *Dembinszky* hadtestével együtt.

Este felé Soborsin alá értünk azon édes hiedelemben, hogy a nagyszerű hidkészletekből, melyeket a sereg mindenütt magával hurczolt, a Maros folyamán átkelésre kényelmes hidat állítottak fel a hátráló sereg nélkülözhetlen használatára, mi annál is inkább ohajtandó volt, minthogy az eddig nyugodtan vesztegelni vélt osztrák s orosz szövetséges sereg egyszerre támadólag, illetőleg üdvözőleg lépett fel, s a hol csak szerét tehette, háborgatott bennünket. *Kmety* már előtte való nap véres csatát vívott Lugosnál, s a mellékutakon hátráló és elszakadozott csapatokat, valamint podgyász-szekereket, különösen pedig a bankjegy nyomdát a cs. dzsidások s a román földnépe megtámadták. Az egész hátráló sereget minden oldalról veszély fenyegette.

Soborsin alá érve, nagy bámulatunkra, de még nagyobb boszuságunkra, s a gyalogság, leginkább pedig az ezrekre menő kocsik rémületére, a hidnak semmi nyomára sem találunk; az egész sereg egyszerre megállapodott; hosszas fontolgatásra azonban nem volt idő, mert ha késünk, üldözőink itt teremnek s vagy a Marosnak szorítanak bennünket, vagy pedig rögtön minden megfontolás, alkudozás, követelés s kérelem nélkül meg kell adnunk magunkat, mit természetesen, a mult napi elterjedt álhir következtében, senki sem ohajtott, mint hogy az egész sereg az ország ujonnan szervezéséről, s az orosz táborban nyerendő különös kedvezményekről ábrándozott; miről, ugyan természetes, az oroszok semmit sem tudtak.

Legelső volt egy gyalog honvéd, ki egyenruháját feje tetejére kötve, s lőfegyverét jobbjaiban magasra emelve, esetlegesen a legsekélyebb helyre találván, átlábolta a Marost; utána ezrenként dültek neki a folyónak; ezt látván a párezerre menő, s a sereget mindenütt követő szekér, neki hajtatott a folyamnak, s a túlpartot szerencsésen elérni remélte annál is inkább, minthogy a víz hosszas szárazság folytán nagyon le volt apadva. Azonban sokan csalódtak, mert a Maros — mint szokták mondani — igen hamis folyam, egyik helyen oly sekély, hogy a kisebb hajók s olykor a tutajok sem evezhetnek át rajta biztosan, míg ellenben alig pár lépésre ismét igen mély; így különösen a szekerek közül többen eltéveszték az alkalmas átmenetet, de a gyalogok közül is sokan elsodortattak, s ez átmenet több emberéletbe került. Saját szemeimmel láttam: némelyek ruhájukat levetvén, azt valamely kocsira fekrakták azon szándékkal, hogy a túlparton ismét felöltözködnék, s ők magok átúszták a folyót, de a kocsi az azon ülő emberekkel s lovakkal együtt a haboktól elsodortatott s a szerencsésen átúszottak ruha nélkül maradtak, a legnagyobb zavarban s mondhatnikétségbeesés között.

Ezt sokan látván, kivált a nők közül, a kocsikról le szálltak s a huszárokhoz esedezve fordultak, vennék fel őket nyergeikbe; minthogy a lovasság szorosan csatlakozva a legmélyebb helyen is minden veszély nélkül átúsztatott, s így a nyeregbe felvettek élete biztosítva volt.

Sajátságos látvány volt a Marost átúsztató lovasságot szemlélni, midőn minden huszár egy-egy nőt vett fel nyergébe s azt a tulsóparton letette.

Soborsin magas hegység tövében a Maros jobbpartján szűk téren fekszik, s e nagy ember-sokaságot nem volt képes befogadni, még a hegyek oldalai is ember tömegekkel valának telve. A menet, illetőleg az átköltözködés egész éjen át tartott s a csapatok nagyobbbrésze meg sem pihent, már is Radna felé folytatta útját. Hajnalban szigorú parancsot adott ki *Vécsey*, osztály- s dandárparancsnokaival egyetértőleg,

hogy a nagyszámu szekerek, melyek menekülőkkel podgyászszal s hadi készlettel rakva voltak, leghátul maradjanak, mivel a Soborsinból Radna felé vezető út igen keskeny, jobbról meredek hegy oldalába vágva, balról pedig magas s szinte meredek part aljában a Maros folyam hömpölyög.

A mint e veszélyes úton elhaladtunk s alig hagytuk még el egy negyed órányira Soborsint, épen akkor indultak meg tábori podgyászszos szekereink is, midőn egycsászári lovasüteg a Maros balpártján megjelent s a veszélyes szoroson való átmenetet sűrű kartácstüzével lehetlenné tévé. A megindított depôt-ok Soborsinba visszatérni kényszerültek s nekünk is, kik hátra maradtunk, Radna felé útunk folytatását meghiusíták.

Valamennyi podgyász-szekereink, a depôt-ok s az ezerekre menő menekültek a császáriak fogságába estek; mert mig a kartács-tűz a megindultakat Soborsinba visszahátrálni kényszeríté, azalatt egy pár könnyűlovas (chevan-légers) osztály a Maroson átúsztatotts az odaszorultakat foglyul ejté.

Mi, kik Soborsint hátunk mögött éreztük, a legelső völgybe jobbra kanyarodtunk. Most már a hátráló sereg egyik része a radnai úton haladt, mi pedig, kik az utócsapatot képeztük, aug. 18-án egész napon át vízmósások, hegyi patakok medreiben s óriási hegyeket mászva mentünk, imitt-amott a nagy rengetegben egy-egy hegyoldalban elszórt s néhány nyomorult viskóból álló hegyi román falvakra, illetőleg telepítvényekre találtunk, melyeknek neveit itt fel nem jegyezhetem, minthogy azoknak lakói közeledtünkör rémulten a sűrű erdőségbe futottak, miért is a falu neveit nem volt kitől megkérdeni, térkép sem volt kezemnél, az a többi podgyászszommal s legényemmel együtt a chevan-légersek birtokába jutott, Legfelebb valamely bércecsúcson, jó távolból pillantottunk meg olykor-olykor egy-egy magas kecskebőr süveges hegyi románt — úgynevezett mőczot.

E napon jó hűsítő forrásvizben nagyon is bővelkedtünk, de az éhség annál inkább gyötrött mindnyájunkat.

Huszárjaink még folyvást megtartották a rendet, a fe-

gyelemnek is alávetették magokat s az engedelmességet fel nem mondták; mire ugyan őket kényszeríteni ez időszerint igen bajos volt, — de a szép szóra hallgattak, s lelkükhöz intézett szónoklatunk nem hangzott el a pusztában. Mely állításomra fényes példát hozok fel.

A többi között egyik huszárunk egy hegyi román házából csekély értékű fehérneműt rablott; a honn maradt román nő, kinek szive helyén volt, s nem futott el oly gyáván mint a falu férfiai, miután a rabló huszárnak kiméletért sikertelen esdeklett, nyomban követte őt, s egyenesen az ezred parancsnoka után tudakozódott, s *Mészöly Farkas* alezredes elébe vezettette magát, ki a nő panasza meghallgatása s a bűnös rablási tette bevallása után, a rablót azonnal főbe lővetni parancsolá; azonban találkoztak oly vakmerő ficzkók, kik lázító beszédjeikkel huszárjainkat felbujtogatták, s mindnyájan nyeregbe ülve, tiszteiket el akarták hagyni; de *Mészöly Farkas* alezredes is rögtön lóra ült, kardját kirántotta s nyugodt szónoklatával a lázadást lecsillapította; a bűnöst kivezették s ő a töltött s felvont fegyverekkel már szemközt térdelt, midőn többiben alezredesünket kéréseinkkel ostromolván, végre a bűnösnek megkegyelmezett, s nekem csupán gyors sietésemmel sikerült a szerencsétlennek életét megmenteni, s midőn már messziről a „kegyelem!“ szót kiáltottam, épen akkor rántották fel karabinjaik sárkányait az agyonlövésre kirendelt huszárok, s ha egy perczczel elkésem, a bűnös golyó-halállal mult volna ki. — Ez pedig a fegyverletélt előtt két nappal történt, tehát akkor, midőn már a magyar kormány Törökországba menekülése s *Görgey* fegyver letétele mindenki előtt tudva volt.

Ki kell tehát emelnem huszárjaink példás kitartását, s tiszteikhez való hű ragaszkodását úgy szólván a végső — elváló perczig; mert a midőn már nyíltan tudokra adtuk, hogy többé nem tartoznak irányunkba engedelmességgel, még akkor is tiszteltek bennünket, s lovainkról, valamint élelmünkről is hiven gondoskodtak.

Másként állt a dolog gyalog honvédeinkkel, kik szétszórva, a tisztek intőszavát s kérését figyelembe nem véve, minden rend s vezénylet nélkül, kiki tetszése szerint, s arra merre kedve vagy ösztöne vezérelte, ballagott. Hasztalan figyelmeztettük őket, hogy ily rendetlenség veszélybe fogja dönteni az engedetleneket, s intettük: ne hagyják el a lovas csapatokat; figyelmeztetésünk épen úgy, mint szép szavaink sikeretlenül hangzottak el, mert honvédeink a rendetlen hátrálás alatt minden tőltényeiket hasztalanul, csupa zablátlan szilaj-sági viszketegből, a levegőbe kilődözték, a fegyverek folytonos ropogása meg nem szűnt; vad kedvtöltésüket ezzel sem elégitván ki, annál is tovább mentek: a tőltényes társzereket felbontották, az azokban még megmaradt granátokat meggyújtogatták s szilaj negédességgel a hegytetőről völgybe lefelé gördítették, hol a szétpattanó granátok az alant menő honvédeinket gyilkolták; végre, midőn már minden tőltéseiket kilődözték, tőlténytáskáikat s lőfegyvereiket úton-útfélen elhányták, hogy annál könnyebben gyalogolhassanak. Ez oktalanságért számos honvédeink élőkkel lakoltak, mert az erdőkben elrejtőzött román lakosság, az úgynevezett mőczok, búvhelyeikből nézték a honvédek e meggondolatlan tetteit, az elszórt fegyvereket fölszedték, csoportosultak, s az elmaradozott s most már fegyvertelen védni magát képtelen egyes honvédesapatokon rajtaütven, legyilkolták őket. Némelyek, kik gyors futással megmenthették élteiket, véresfővel szaladván el, e gyászeseményeket hírül hozták a lovas csapatokhoz.

A románok ezen embertelen sőt mondhatni vandál tetteit megboszulni többé már nem volt idő, s visszafordulni senki-nek sem jutott eszébe a különben is oly veszélyes, járatlan utakon, csupa hegyszorosokon, s meredeken, — legfőbb gondunk oda volt irányozva, hogy ezen zord vidékből, hol az utakat nem ismertük s éhhalál fenyegetett, mihamarabb nyílt-terre érhessünk.

Az éj sötéte beállott, s mi még ki nem bontakoztunk az

erdők rengetegéből; s midőn már az útát sem láttuk, egy román pár kalauz segítségével jelentékeny magasságu hegy-ségnek felfelé indultunk, oly sűrű falombozat között, hogy a holdvilágtalan éjen a szó szoros értelmében sem eget sem földet nem láttunk, — lovaink a kiálló fatörzseken s gyöke-reken egyre botlottak; ily kínos lovaglásról fogalmam sem volt. Huszárjaink most először kezdék türelmüket veszteni s elkeseredett zúgolódásra fakadtak; s miként minden réteg-ben s osztályban, úgy itt is volt gonosz akaratu, konkoly-hintő, bujtogató, különösen egy több vétkes tettekkel bélyeg-zett közember, ki az elégületlenség perczeiben arra fakadt, hogy ezen nyomornak és szenvedésnek a tisztek az oko-zói, s ezekután pisztolyát elsüté, mire a szilaj s anélkül is elkeseredett közlegénység bősziült vad kedvtöltésbe me-rült, egyre tölté pisztolyait s azokat egymás füle mellett sütögetvén; a golyók tovább egy óránál füleink mellett sivi-tottak, mit hidegvérrel elnéznünk s tűrnünk kellett, minthogy tekintélylyel s parancsszóval fellépni annyi lett volna, mint nevetségessé tenni magát bárkinek is ezen legnagyobb részt alföldi csikósokból álló vagy pedig az előtt leginkább mesz-szeterjedő sik pusztákon élt jász-kún telivér fiúk előtt; a fe-gyelemről többé szó sem lehetett; ezen elkeseredésből rögtön szilaj kedvre átfajult vad kitörést akadályozni nem állott ha-talmunkban, azt némán hallgatni voltunk kénytelenek; s ezen nem épen kellemetes helyzet tovább tartott egy óránál, ad-dig t. i. míg a hegytetőre értünk, s annak gerinczén áthalad-va, a lejtőnél román kalauzunk megállásra intett, mert állitasa szerint, a hegy oly meredek, hogy lovon ülve maradnunk le-hetlen. Az áthathatlan sötétség, a fáradság s a hegy meredek-sége miatt lovaink annyira botlottak, hogy a nyaktöréstől tartva, mindnyájan leszállottunk nyergeinkből s kantárszár-nál fogva lefelé vezettük lovainkat, de még úgy is felette ve-szélyes s kínos volt utunk, mert az előlmenőt a hátul haladók minden lépten agyongázolással, széttiprással fenyegették. Ezen éj örökké emlékezetes lesz előttem.

Végre a hegy aljához érve, hol már több csapat magasan fellobogó tűz mellett, e kintelmes nap fáradalmait táborba letelepedve pihente ki, mintegy negyedóra múlva egy román falu szélén kün a gyepen nyugalomra heveredtünk; itt a császári csapatok üldözésétől biztosan, de nem épen kényelmesen alhattunk, mert lovainkat nem lévén hová bekötni, a kantárszárat kezünkre kellett megerősíteni, s így valahányszor lovaink fejökkel ide s oda mozogtak, mindannyiszor felköltöttek bennünket, azonfelül attól is lehetett tartanunk, hogy ránk is tapodhatnak s agyongázolhatnak fekvő helyzetünkben.

Másnap, azaz aug. 19-én, épen délben Butyén alá érkezünk, oly fáradtan, éhesen és lehangoltan, milyen valóban csak egy vert had lehet.

Ezredesünk *Mészöly Farkas* ennis inni-valóról azonnal in tézkedést tett, s $1\frac{1}{2}$ óra alatt huszárjaink egy 10 akós hordó bort hoztak a táborba, melyet a butyéni lakosság számunkra ajándékba küldött; ennivalót azonban semmit sem lehetett kapni, mivel a lakosságnak magának sem volt, vagy ha volt is, elrejtette.

A bor kiosztásával én voltam megbizva azon utasítással, hogy minden huszárnak fejenként egy-egy itcze bort adjak; egynémelyik azonban kétszer, háromszor is jött, mire figyelmem ki nem terjedhetett; s minthogy innivalónk ugyan elég volt, de enni épen semmi sem, az anélkül is farkas módjára kiéhezett huszárjaink félóra alatt annyira megittasodtak, hogy pusztá szóváltásból csakhamar komoly czivakodás kerekedvén, egymással nemcsak hajba de kardra is kaptak, egymás lovát szűrni s egymást vagdalni kezdték, s a midőn tiszteik közibük rohantunk, találkozott egypár már több ízben megbélyegzett közember, ki a csapatot a tisztek ellen fel akará lázítani; erre ismét új versengés támadt, mert a garázdákat a jobb érzelműek kivont fegyverrel megtámadták, mire, a kihágók, mint kisebb rész megfutamodtak, a többiek pedig utánok iramodván üzőbe vették őket, s így néhány percz alatt vége lett az aug. 9-ki csata napjától egész aug. 19-kéig tartó példás rendnek és fegyelemnek, melyet mindaddig vala-

mennyi huszár tiszteletben tartott, miglen a hosszú szenvedés után Butyinnál a jó magyar bor tüzetől felhevülve, hazája végtelen síkját megpillantá, mely szülőföldjeig elnyulván, oly csábítólag mosolygott reá.

A bortól fellelkesült eme mámoros állapotban a puszták szilaj fiainak borús kedélyéhez kétség kívül a honvágy is járult, s így nem csoda, ha a magyar huszárnak sokkal nagyobb kedve kerekedett hazája felé megeresztett kantárszárral vágatni, mint kimért léptekkel az orosz táborba ballagni, s magát önkéntes fogolylyá tenni.

Egyetlen-egy hang ezernyi viszhangra talált, s három szó elégséges volt a rend felbontása, s az engedelmesség felmondására, mert a midőn egy ajakról „fiúk haza megyünk” elhangzott, egy egész ezredből 35 ember (azok is nagyobb-részt altisztek voltak) maradt velünk, a többi sarkantyúba kapván lovát, a nyílt síkság felé vágatott.

Tiszt igen kevés tartott a haza felé iramló csapattal, tartván a gyászos következményektől, minthogy a fegyelem alól magát önhatalmulag ily rögtön emancipált szilaj nép majdani kihágásaitól méltán lehetett tartani.

A hazafelé iramodott egyik huszár csapat élére tiszttársam s igen jó barátom Dallos (valódi nevén Voloscsek János, ezelőtt Munkács papi megyebeli g. e. kispap, különben máramarosi születésű) igen bátor harczos s kitűnő jó lovas állott, kinek az aug. 9-ki csatában a nyakán kapott dzsidaszúrás sebe még be sem gyógyult. — Ezen fiatal tiszt erélye érdeméül róható fel csupán, hogy az általa több ezredek-ből hirtelen egy teljes ezreddé szervezett lovas csapat a zablátlan kihágásnak át nem engedte magát, miáltal a mindenfelé czirkáló orosz dandároktól bizonyynyal megsemmisítettett volna; miként az több ízben nyilvánult; mert ily nagy lovas csapat vonulása észrevétlenül nem maradhatván, azt az orosz had-erő bekeríteni akarván, csaknem minden oldalról ellenök nyomultak; *Voloscsek* azonban oly ügyesen értette az ezredet vezetni, hogy nappal alkalmas rejtekhelyeken telepíté le csa-

patát s csak az éj sötétével inditá útnak, még pedig rendszeren járatlan utakon, vagy pedig mezőkön át, míg nem végre az oroszok törét szerencsésen kikerülván, a Tiszához érkeztek, a tulajdonképi huszárok hazájába, itt azután az ezred minden irányban szétoszlott, kiki édes szülőföldre sietvén.

Ez kétségkívül, nagy érdemül róható fel Dallos (Voloscek) Jánosnak, mert ezáltal a különben magára hagyatott s elkeseredett csapat, mely bizonynyal vad rablásba merült volna, mindenütt szíves vendégszeretetre talált, — a nép önként mindennel ellátta, s mi legfőbb, az oroszok kezébe egyetlen egy sem esett közölök, mindnyájan szerencsésen értek haza.

VI. BOROS-JENŐTŐL ARADIG. AUG. 20-dikától 30-dikig.

Bár az orosz táborban a magyarok aug. 9-ki Temesvár alatti veresége általánosan tudva volt, valamint arról is jól értesültek, hogy a fő hadsereg nagyon lehangolt s a legnagyobb rendetlenségben hátrál, mindamellett a magyar fővezér, Bem szándékáról vagy igen homályos vagy tán semmi tudomásuk sem lehetett; de lett légyen bár milyen, Bem részéről a fegyverletételt bizonyynyal nem remélték, minthogy őt a mult időkből nagyon jól s közelebbről ismerték az oroszok, kik ellen már 1831-ben hazájában, a Nagylengyelországbán harczolt s azóta engesztelhetlen ellenségük maradt.

Az oroszok ugy látszik, Görgey fegyverletétele után még korántsem hitték a magyarországi felkelést elnyomótnak, hadtesteiket, dandáraik- s csapat osztályaikat a Maros folyam mentében egészen Boros-Jenőig fölállították, s a magyarokat leginkább a radnai úton várták, arra azonban, hogy azok a rengeteggel borított hegységen Soborsintól Butyin felől is nyomuljanak, legkevesbbé sem gondoltak.

A legelső magyar harczos, *Bem*, illetőleg most már *Vécsey* hadseregéből, ki az orosz táborban fegyverét letenni, megjelent, *Rákóczy (Parcsetics) Zsigmond* huszár ezredes volt, ki segédtsíztével, *Dessewffy Lajos**) főhadnagygyal s még néhányad magával aug. 19-ke éjelen a magyar tábort elhagyván, Boros-Jenőre sietett, az ott állomásozó orosz dandár-parancsnok *Ratischelow* ezredes lakához feltartóztatlanul érkezett, annak éjjeli álmát ugyancsak megzavará, ki összes dandárjával együtt gondtalan édes nyugvásnak adván

*) *Dessewffy Lajos* temesmegyei születésű, az egykori ottani alispán és ítélőbiró (protonotarius) fia volt.

magát, az Erdély felé vezető útra még csak előőröket sem állított ki, meg sem álmodva, hogy a magyar fő hadsereg egy része a bérczfalakon áthatolva, Boros-Jenő felé tartson.

Midőn *Ratischielow* ezredes hadsegéde, a lengyel származású gróf *Makowszky* kapitány — ki, midőn a megérkezett néhány magyar tisztt, számra mintegy 5—6-an, az orosz ezredes ablakán zörgettek volna, kitekintett, az éj sötétében fegyvervillogást pillantott meg, s orosz nyelven intézett kérdésére franczia feleletet kapott, — az érkezteteket az ezredesnek, kivel egy szálláson volt, bejelenté; a jó öreg *Ratischielow*, — kétségbe vonhatlan tény, — megrémült, s ben az ezredesi lakban nagy zavar támadt.

Gróf *Makowszky* kapitány, kit személyesen is igen jól ismertem, s kinek habár rövid ideig velem tartó barátságát soha sem fogom feledni, a szó szoros értelmében eredeti lengyel volt, őszinte, bátor és nemesszívű, s miként később tapasztaltam, ezredesének teljes bizalmát birta, vagyis nyíltabban szólva, az ezredesnek *Makowszky* nélkül nem volt akarata.

Mintegy negyedórai várakoztatás után az éjjeli vendégeket *Ratischielow* ezredes végre bebocsátatta, s az érkezteteket gr. *Makowszky* nyájas, mivel modorával fogadta, huszár ezredesnek hadsége *Dessewffy Lajos*ban hasonló miveltségű egyénre találván, a magyarok társaságában csakhamar jól érezte magát, s fesztelen és őszinte modorával azt tanusítá, hogy az itt megjelent magyar tiszttek állításában nem hogy kétkednék, sőt azoknak teljes hitelt ad.

Egészen másként érzett a különben ritka becsületességű s jó szívű öreg muszka *Ratischielow* ezredes, ki egyáltalában nem akará hinni, hogy a most nála megjelent magyar tiszttek igazat szólnak akkor, a midőn azt vallják, hogy ők azon sereg előhírnökei, mely Boros-Jenőhöz már oly közel van, azért, hogy holnapi napon az oroszoknak a fegyvert lerakja. Hasztalan igyekezett őt annak valóságáról gr. *Makowszky* meggyőzni, ki az öreget orosznyelven folyvást bá-

torította, s ámbár az ezredes egyre főzette, sőt maga is főzte az orosztheát, magyar vendégeit jószívéleg kínálgatta, s maga is ivott : szorongattatását azonban eltitkolni képtelen volt; agyában s szívében a hadicselnek ármányos gyanúja mély gyököt vert, s úgy látszott, minden perczen attól félt, hogy önkéntes fegyveres foglyai csak egyszer neki rohannak s tudja isten mi történik vele. Gyanuja a nap viradtával még inkább öregbült, midőn a magyarok fegyveres csapatai minden oldalról, habár a legnagyobb rendetlenségben, Boros-Jenőre betódulának.

A magyar hadsereg közeledtére *Ratischielow* ezredes minden előőrseit bevonatta, s a Boros-Jenőn állomásozó egy pár zászlóalj gyalog- s egy osztály huszárbólálló orosz dandár a vár előtti téren gúlába rakott fegyverekkel, s a lovasok lovaikról leszállva, némán bámulták a szétszórt had érkezését; szemökből s arczokról bizalmatlanságot olvastunk ki.

Aug. 20-án reggeli 9—10 óra között egy másik, liflandi származásu orosz ezredes érkezett s a magyar tiszteket mind magához hivatta; udvariasan s tisztán érthető német nyelven a lehető rend fentartása mellett fegyverlerakásra szólított fel bennünket.

Kimentünk tehát a szabadban tanyázó kiéhezett s tik-kadt honvédek- s huszárainkhoz (a huszárok már akkor nagyon megfogytak s nagyobb részők hazafelé iramodott,) s felszólítottuk őket a csapatonkénti fegyverlerakásra.

A fegyverlerakásnak szánt hely a boros-jenői főútcza közepén volt kijelölve.

A fegyverlerakás elkezdődött; a honvédek, azok t. i. kiknek még birtokukban volt fegyverök, egyenként közeledtek a végzetes helyhez, s mindenike előbb összezúzta a puskagyát, s a csőt töredékeivel együtt a halomra dobta. A huszárok pedig ketté törték kardjaikat. Mind honvéd, mint huszár az akkor divó káromlások között vett búcsút fegyvertől.

Mindezt a jelen volt, azaz a lerakott fegyverek őrizete

s átvételére odarendelt orosz katonák tiszteikkel együtt némán s szótlanul nézték, s egy szó észrevételt sem tettek reá. A közkatona azért nem szólt, mert tiszte jelenlétében nem mert, a tiszt pedig igen is belátta, hogy a fegyveréhez szokott harczos nem örömet valik meg áttól, kivált midőn oly sok aranyhegy ígéreték s vérmes remények után, ily gyászos kimenetele van az ügynék, a melyért vérént ontotta.

Ha azt állítom, hogy több száz ágyu indult a fegyverlerakás színhelyére, — épen nem nagyítok, minthogy csupán Vécsey hadteste Temesvár alatt mintegy 140 ágyúval bírt — azonkívül más hadtestek is csatlakoztak hozzánk, Boros-Jenőre azonban nem érkezett több 10—12 darab 3—6 fontos ágyúnál; hogy hová lettek? isten tudja, ki mondhatná azt meg; azokat bizonyynyal imitt-amott elhagyogatták, hogy a menet annál inkább könnyítve legyen; s nagyon bámultam azon, hogy csapataink csaknem minden ágyu nélkül érkeztek Boros-Jenőre.

Naplementig körül-belül 60,000 tört, zúzott s haszonvetlenné vált kard, pisztoly, puska és karabin kazlakban hevert; igen tekintélyes fegyver-mennyiség, mely még ezelőtt néhány nappal aug. 9-én a hatalmas szövetséges főhadsergnek nagy gondot, s fáradságot szerzett, aug. 20-án azonban, tehát 11 nap múlva egészen ártalmatlanná lett.

A fegyverletétel vagy is inkább lehányás, képzelhetni, nem történt közömbösen, a honvédek s huszárokegyike sirt, míg ellenben a másik iszonyu szitkokkal dobta fegyverét a halomra, miután azt eltörte vagy összezúzta. És ha e műtétnél *Görgey Arthur* jelen lett volna, bizonyynyal lelke mélyében megrázkódott volna, hallván az ezrek átkait, melyeket fejére szórtak, s melyet villámgyorsan az összes haza viszhangoztató.

A fegyverlerakás megtörténete után a számukra kijelölt táborba mentek volt-honvédeink. Kiehezett csapataink élelmezéséről gyorsan tétetett intézkedés, s az oroszok

élelelemmel gazdagon megrakott társzekereiket éjjel-nappal menesztették Boros-Jenőre, s valóban miben sem szenvedtünk hiányt. S csak akkor láttuk s tapasztaltuk, mennyivel jobban gondoskodtak azok táboruk ellátásáról mint a mi tábornokaink, kik messze idegen földön minden szükségességekkel ellátták seregeiket, míg a szegény magyar, hona áldott kanaánja közepén az éhhalál kinaitól megragadva, halva összerogyott. — S vajjon kit kelljen ezért okolni? a szemrehányás s a súlyos vád kinek szálljon fejére? Én enagy kérdés megoldásába nem akarok bocsátkozni; de hogy az általam kimondottak tény, hivatkozom azon sok ezer hazámfiára, kik e nyomornak tanúi s résztvevői voltak velem együtt.

Mielőtt közvitézeink a fegyvert letették volna, a fegyvereket átvevő orosz ezredes ünnepélyesen megígérte, még pedig a Paskiewich herczeg nevében, hogy a magyar tisztek megtarthatják kardjaikat, azokat a fogság ideje alatt oldalai-kon viselhetik, s azután haza vihetik magukkal — emlékül.

Mi tehát le nem tettük, s elég gyarlók voltunk kardjainkat, azon édes hiedelemben, hogy azokat legalább örök emlékül haza viszszük, tovább is csörtetve hordozni.

Történt azonban, hogy másnap, azaz aug. 21-ke éjelen, egyik tisztársamnál bent a városban éjfélig időztem; a mint a szabad ég alatti nyughelyemre menten, a vár előtt tanyázó orosz csapatból egy őrzőjárat szuronyt szegezve rohant nekem s kardomat oldalamról nem épen udvariasan leoldá. Hasztalan hivatkoztam én Paskiewich herczegnek hozzánk küldött ünnepélyes ígéretére; s bár jól megértettek az orosz katonák, mert lengyelek lévén, lengyelül beszéltem velők, azt azonban figyelembe sem vették, s „jehaj psa juga vjengerszka! (előre kutya magyar vér) vezényszóval elutasítva s puskatusával fenyegetve útba igazítottak.

E méltatlan bánásmódon felindulva, a legelőbb megpillantott tiszthez fordultam, ki épen őrpáncsnok volt, egy fiatal orosz származásu ember, mit onnan volt könnyű meg-

tudni, vajjon orosz-e vagy lengyel, mert az oroszok a német-, a lengyelek pedig a francia nyelv gyakorlatában s birtokában voltak. Tehát elpanaszoltam németül a rajtam elkövetett sértést s meggyaláztatást. Az orosz tiszt udvariasankaron fogott, a kardot tőlem elvett őrvárathoz vezetett, azt keményen lekorholta, kardomat azonnal visszaadatta, egy altisztet rendelt mellém, ki a táborba kíséren s nyájasan elbúcsúzott tőlem.

Aug. 22-én virradóra, a midőn szemeinket először fölnyitánk, nagy meglepetésünkre minden oldalról nagyszámu orosz gyalog-, lovas csapatokkal s ágyúütegekkel voltunk körülvéve oly annyira, hogy szökni közlünk a legvakmerőbb ficzkónak is bajos lett volna.

Az orosz csapatok eleinte csak jó távolból keritettek be bennünket, s csak koronkénti lassu mozgással haladtak mindinkább előbbre s közeledtek felénk, míg végre egészen közelünkbe érve, gyűrűként fogták körül táborunkat; s midőn már szemközt álltak velünk, komor harcziás tekinteteket tisztán kivehettük, s ügylátszott, mintha még akkor is cselet gyanítottak s fegyverletételi szándékunknak teljes hitelt nem akartak volna adni. Meg kell jegyeznem azonban, hogy tiszteik egyáltalában gyanumenteseknek tündek fel, s legőszintébb bizalmat tanusítottak irányunkba.

Látván azonban az oroszok, hogy hosszas mozgalmuk alatt a magyar táborban a legnagyobb nyugalom honol, miről még inkább meggyőződtek, midőn már egészen közelünkbe érkeztek, sőt a nagy rendetlenségnek s lehangoltságnak is tanúi lettek: a gyalogok lovassággal s tüzérséggel levén összekeveredve, s nyugvó helyéről senki meg nem mozdult, következőleg harczkészen állaniok feleslegessé vált; ők is tehát csakhamar kényelmes helyzetbe tették magokat, s tiszteik, különösen a mohamedan cserkeszek azonnal nagy számmal jöttek táborunkba, miként állíták azon vágytól ösztönözve, hogy ősrakonaikat, a magyarokat közelebből megismerjék; s minthogy nagyobb része lengyelül is beszélt, résztvevő be-

szélgetésbe ereszkedtek velünk, mondván, hogy ők is azon világrész fiai, honnan a magyarok ősei felkerekedvén, Európából költözködtek; szép hazájuk regényes tájait élénk színekkel festették előttünk, s hévvel mondák: mily édes érzet ragadta meg lelköket, a midőn Magyarország földére léptek, hol a Kárpátoktól le az alföld végtelen síkságában egész idáig másik hazájokra ismertek, s minden egyes helyeit honunknak összehasonlítva hazájukkal, úgy találták, hogy hazánk Czirkásziával mindenben testvér, s oly annyira hasonlítanak egymáshoz, mindenek felett azonban a tokaji hegy s tájéka honuk egyik pontjával mindenben teljesen öszhangzónak mondható.

Aug. 22-én reggeli 10 órára a már említett udvarias orosz ezredes valamennyi magyar tisztet magához hivatott, s a legudvariasb modorban felszólított bennünket: sziveskednénk kardjainkat leoldani, s azokat Paskiewich herczeg további rendeletéig az ő gondviselése alá bízni.

Ellenmondásnak helye ittegyáltalában nem volt; minden magyar törzs- és főtiszt leoldta kardját, mire az ezredes mindnyájunk nevét felírta azon észrevétellel, hogy a visszaadás alkalmával kiki ismerje meg majd kardját, nehogy vitatkozás támadjon köztünk.

Találkoztak olyanok is, kik az orosz ezredes szavait elhítték, nagyobb része azonban nem is álmodott arról, hogy a most átnyújtott kardjával ez életben találkozik, gondolkodásunk eléggé érett volt arra, hogy ez eljárás irányát felfoghassuk, s igenis átláttuk azt, hogy fegyvereink majdan a pétervári (petersburgi) arsenált díszesítendik, mint győzelmi jelvények; ehez hasonlót bármely győzelmes sereg vagy nemzet is tenne. Az oroszok ezen eljárását azonban korántsem tudtuk kárhoztatni, s csakhamar átláttuk, hogy az előbb tett ígéret: kardjainkat megtartani, leginkább irántunk kiméleletről történt, nem akarván lehangolni bennünket.

A kard-leoldásután a borosjenői nagy vendéglőben gyűlünk össze, hogy az oly gazdag napi eseményekről beszélges-

sünk, s az oly rögtön tétlenségbe süllyedés miatti unalmunk elűzése végett, a hol meglehetősen számmal megjelent a magyar tábornok mindenható oly híven követő hölgyek sokasága is. Megjegyzésre méltó, hogy a nők az 1848—9-ki hadjáratban részt vettek a férfiak jó- és balsorsában egyaránt.

Midőn a fogadó előtt időznénk, közibünk lépett a már akkori boros-jenői hadosztályparancsnoka *Kaufmann* (lieflandi születésű német) orosz tábornok s nyájas, bizalmas beszélgetésbe ereszkedvén velünk, nem győzte bámulását oly sok bájos és fiatal magyar hölgy láttára kifejezni, s kérdé: hová való s mit keres itt a harczzaj közepett, a táborban ily sok szép, fiatal nő? Rövid felvilágosító feleletül az udvarias tábornoknak azt adánk, hogy ezen hölgyek mindnyájan magyar tisztnek nejei.

Az orosz tábornok nagy szemeket meresztett. „Hogyan“ mondá „ezt a sok szép fiatal nőt magatokkal hurezoltátok táborról-táborra, állomásról-állomásra? így hát nem csoda ha ügyetek, minden lelkesedéstek mellett is megbukott; nézzétek meg a mi táborunkat, abban egyetlen egy nő sincs, s nem is szabad ott lennie, mert elvünk: katonának a harczon, ne a nőn legyen az esze, s a nő sirása meg ne lágyítsa szívét. — Tudjátok mit fiaim!“ folytatá „én minden nőnek útlevelet szolgáltatok, küldjétek haza a szegényeket mielőbb, javaslom.“

E tanácsadást azonban minden magyar tiszt visszautasítá, különösen pedig a nők hatalmasan ellene szegültek a hazamenetelnek. Azonban *Kaufmann*nak eme őszinte szavai, az igazat bevallva, kellemetlen hatást gyakoroltak reánk, minthogy jövőnk áthathatlan homályba volt előttünk burkolva, s hogy a Görgey hadsergebeli tisztekkal mi történt, mindaddig tudomásunkra nem jutott,

Aug. 23-án déli 12 órakor parancsot vettünk az elindulásra, s igen hatalmas fedezet alatt Világos felé indultunk.

Eddig az orosz közlegénység, a hol csak egy magyar tisztet látott, alázatosan üdvözölte azt; s ha reggel, délbe és este valamely házba lakmározni összegyűltünk, a házaló s

kéregető orosz közlegénység sűrű látogatásaitól nem bírtunk menekülni, kik nagy alázatossággal s betanult mondókával egymást felváltva asztalainkhoz sompolyogtak, egy pár fillérért, enni- s inni-valóért esedezve, a nyújtott adomány után kezeinket csókolva, azután a szoba falain függő szentek előtt keresztet vetve, s letérdelve távoztak. — Most azonban, miután lefegyverezve s a szó szoros értelmében foglyaikká lettünk, fogaikat csikorgatták reánk, s orosz káromlásokkal, különösen pedig a „psa juga vjengerszka“ szokásos szitkokkal halmoztak el bennünket.

Az oroszok ezen magokviselete azonban csak a közlegénységet illeti, a tisztek ellenkezőt tanusítottak irányunkba, s a közlegénység is leginkább pajzánságból tevő ezeket, komolyabb kifakadásokba nem ereszkedett, sőt ha valamelyik tiszt észrevette, keményen meg is fenyté a kihágót. Az orosz tisztek igazságosak s méltányosak valának. Így például, Boros-Jenőről Világos felé indulva, három lovamat egyik tisztársam kocsijába fogtam, de midőn a városház előtt elhaladtunk volna, egy csapat román földmives s a város előljárói körülvettek bennünket s a kocsiról leszállásra kényszerítettek.

A kocsin három nő is ült, s azoknak sirása, valamint saját szorongattatott helyzetünk által ösztönöztetve, a városházán székelő improvizált megyei szolgabíró esküdt védelmét kerestük, azonban fájdalom, ezen uraknál ugyan kevés részvétre találtunk, s ítéletük részünkre igen kedvezőtlenül ütött ki; röviden kimondák, hogy „miután a koci rablott jószág, azt rögtön adjuk át az azt követelő románoknak.“ Hasztalan állított elő több tanút *Jánosy Emil* tisztársam arra, hogy ő a kocsit, mely különben is ócska, elviselt volt, 10 pfton vette; minket, számra 7 egyént, szolgabíró uram parancsára, a sok podgyászszal együtt az utcza közepére raktak.

A nők kétségbeesett jajgatása s a szolgabíró kérlelhetlensége az első forumnál elvesztett ügyünket felebbeznünk készítetett; azután, hiszen mi, mint hadi foglyok, nem tartozunk a polgári hatóság, hanem a katonai hatalom alá. Fel

hát, mondánk, honi biráink szigora ellen az orosz felsőbb-ségnél nyujtsuk be panaszunkat, s egyenesen az orosz had-parancsnokhoz, a német származásu, a nyájas *Kaufmann* tábornokhoz siettünk, ki a boros-jenői egyik úri kastélyban volt szállva.

Először azonban a kastély urához kopogtattunk be, meg-tudandók : ha vajjon honn van-e s beszélhetünk-e a tábornok úrral? — A kastély ura, ki akkor épen lakománál ült mint-egy 16 magyar törzs-s főtiszt társaságában, kíváncsian kérde-tőlünk : miért óhajtunk az orosz tábornokhoz bejutni? Mire mi szorult szívvvel előadtuk aggasztó helyzetünket, remélvén ő nagyságának hathatós közbenjárását, mit teljes bizalommal vártunk e régi tős gyökeres nemes sarjadéktól, ki habár nem is tartozott a forradalmi párthoz, de a magyar nagyurak sorában állott, miért is csak jótreméltünk s vártunk tőle; azon-ban itt ép úgy mint a magyar tisztviselőknél, keservesen csalódtunk. A nagyságos magyar ur csúful lehordott bennünket s csak hogy ki nem utasított kastélyából, mondván : „mit gyalázkodnak önök, nem eléggé pusztították-e már Kossuth emberei a hazát? ha rablott jószág a koci, jobb ha be nem men-nek az orosz tábornokhoz, nagyobb bajt kikerülendők.“

A nagyságos urnak eme váratlan beavatkozására, rövid s velős felelet után, elkeseredetten rohantunk *Kaufmann* tábornokhoz, nyomunkban egy csapat román pór. — A tábor-nok nyugodtan kihallgatta panaszunkat s a románokhoz fordulva, e következő beszédjét és határozatát adta tudtukra tol-mácsa segítségével : „ti szívtelen nép! ha a koci valóban rablott jószág is, el kell-e azt venni ily szerencsétlenektől, kik a jó reménytől kecsegtetve, hazájukért véreket ontották, s kik-nek inkább önként adni, mintsem azoktól elvenni kellene va-lamit. A koci tulajdonosa (ki szinte román, de uri ember volt) egy értéktelen, roncsolt eszközt, de ezen vitéz férfiak sokkal többet veszítettek. Kotródjatok szemeim elől! s ha őket ezen-tul háborgatni meritek, jaj nektek.“

Az orosz tábornok ezen nemes eljárása a katonai becsü-

letesség s emberszeretet kitünő példányaként méltán följegyezhető az utókor számára, annál is inkább, hogy ezt azok irányába tanúsítá, kik még csak néhány nap előtt fegyveres kézzel harczoltak ellene.

A románok térdreszketve s a földig hajlongva, egész váljukban lesújtva, s alig várva, hogy kiérjenek, elkullogtak, pár perczezel azelőtt azt hívén, hogy most minket az orosz vezér rögtön nyakig vasba veret s megkancsukáztat, azonban nagyon csalódtak, mert az orosz tisztek csaknem kivétel nélkül mivelte nagyúri családokgyermekai levén, a szerencsétlenek irányába nagyon is leereszkedők s részvevők valának, miként majd az alább elsoroltakból ki fog tűnni.

Ezekután a tábornok felénk fordulva s kezével vállainkra veregetve, szokott nyájasságával folytatá : „menjeteK vissza fiaim nőitekhez, rakodjatok ismét fel s utazzatok Isten hírével, s mig az orosz tábor közelében lesztek, szorongattástokban forduljatok parancsnokainkhoz, az orosz méltányos leend hozzátok. Isten veletek szegény fiúk.“ E végső szavakat megindulással mondá.

Ezek után békével folytattuk utunkat s a koci birtokunkban maradt.

Ugyanazon nap délután 5—6 óra tájban Szőlőstre értünk, hol egy cs. kir. ausztriai vadász zászlóalj tanyázott a falu széles utcáján gúlákba rakott fegyverek körül, a tisztek nyugodtan szivaroztak s minket észre sem látszottak venni.

Mindeddig mit sem tudtunk jövőnkről, sőt még azt sem : mi történt Görgey lefegyverzett táborával ; most már azonban némileg tisztába jövének belyezetünkkel s többénem kétkedtünk abban, hogy az oroszok a császári hadparancsnokságnak általadnak bennünket.

Szőlősen álljt vezényelt *Ratischielow* ezredes, kinek laka körül csakhamar számosan gyülekeztünk, s kihez nagy bizalommal viseltetvén, bementünk s kérdéseinkkel ostromoltuk a jó öreget, hogy hát mi történend velünk? A szelid aggastyán azonban mindenre válltvonitva azt adá válaszul : „ja nye

znam moj szinkn co bjendzse zwam“, azaz : én nem tudom fiaim mi történend veletek.

Alig hogy a táborba telepedtünk, az oroszok azonnal értesítettek bennünket, hogy kiki élelméért siessen az arra kirendelt helyre, ezt mindegyikünk örömmel tévé, mert az alig mult napokban — Temesvártól Boros-Jenőig, azaz aug. 9—21-éig kiállott bőjtünket még most sem hevertük ki ; természetesen, hogy a törzs- meg a főtiszt épen úgy mint a közlegénység maga állott oda az élelmet kiosztó bizottmány elébe, s a számára rendelt adagot sajátkezüleg vette át, s keztyűjét a bemocskolástól nem féltette; mert már akkor a lovászuuk s szolgálégényüuk ép olyanhadi fogoly volt mint a tisztje, vagy pedig a jó Isten tudja hová lett s merre vette utját.

Vacsoránk még el nem készült, midőu egy négy-lovas hintón egy cs. kir. ausztriai vadász őrnagy vágatott be Szőlőstre, az orosz hadparancsnok laka után tudakozódván; *Ratischelow* szállása előtt megállott, a ház felé gyors léptekkel sietett, s az orosz ezredeshez bemenvén, azzal rövid ideig értekezett, azután csakhamar kijövéu, közibüuk lépett s nyájasan következőleg szólt hozzánk: „Uraim! meg kell magamat önökkel ismertetnem. Éu a cs. kir. fővezér, *Haynau* ő exjától azért vagyok kiküldve, hogy önöket átvegyem. Reménylem alkalmuk lesz önöknek mindnyájuknak közelebbről megismerni egyéniségemet, önök mindnyájan az én gyermekeim lesznek, s hiszem, meglesznek velem elégedve.“

Az őrnagy eme tapintatteljes, s miként a következés tanusitá, szivből eredt szavai nem tévesztették el hatásukat, s mindnyájuk lelkére enyhítő ir gyanánt hatottak, e percztől bizalmat éreztüuk iránta, melyet ő hasonló bizalommal viszonzott. — Bizonyynyal nagyon élettapasztalt férfiúnak kellett lennie, ki szerencsétlen helyzetüuket felfogni s méltányolni tudta. *Haynau*-nak eme választása igen szerencsés volt.

Az orosz csakugyan azonnal tettleg átadatott bennüuket, s a faluü kívül nagyszámu ausztriai fedezet várt reánk; a ne-

vezett őrnagy rögtön összeírta a jelen volt magyar tiszteket, s jegyzékbe vett bennünket, s míg parancsa alatt állottunk, csakugyan gyermekeiként szeliden bánt velünk.

Azon nap Szőlőson maradtunk s a bucsúestét *Raticshielow* ezzedesnél a derék gr. *Mokowszky* társaságában orosz theáda mellet tartottuk

Aug. 25-én Világos felé indultunk, hová napalkanyatkor érkezünk. Itt felette kellemetes meglepetés várt reánk: *Bohus Jánosnő* született *Szögyény Antónia*, 184⁹-ki Arad megyei főispánné ő mlga, a magyar foglyok közeledtének hírére összes cselédségét az udvari tiszttel együtt előnkbe küldé, kik kegyes asszonyuk nevében valamennyi magyar tisztet, kik számra nézve 500-on felül voltunk, az uri kastélyba hálásra és vacsorára meghívták. Erre nézve azonban a parancsnok őrnagy engedélye is kívántatott; ki szíves készséggel megengedte a táborból távozásunkat, egyedül adott becsületszavunkra emlékeztetett bennünket, hogy t. i. egyikünk sem teend szökési kísérletet s elindulás idejekor mindnyájan a táborba megjelenünk.

A vacsora előtt szabadon jártunk s keltünk a községben, a többi között Bohus János ur akkori tiszttartója, *Zórád* lakába is benéztem, kinek 15 éves fia Arad és Temesvár ostroma alatt mint önkéntes, (saját költségén) őrmester volt szakaszomban s ki igen ifju korára nézve a hadi pályához hajlamot, ügyességet s nagy bátorságot tanusított a csatákban.

Zórád, mint fia volt szakasz parancsnokát nagyon melegen fogadott, hol egyszersmind néhány császári tisztet is találtam, magyar tisztek is többen voltunk ott. — Itt kínálkozott a legelső alkalom, a hosszas feszült viszony után, először őszintén s már többé nem ellenségként mélyebb beszélgetésbe ereszkedni az ausztriai tisztekkel, kik egyről egyig mivelte férfiak levén, — a mennyire akkori különböző helyzetünk engedé — kedélyesen töltöttük az estélyt. Vacsorára

azonban, mely csak késő este vette kezdetét Bohus ur kastélyába siettünk.

A világosi nagy kastély félóra alatt megtelt nagyszámu vendégekkel, mert nem csupán magyar tisztek, hanem soknak neje s gyermekei is voltak ott.

A mívelt urhölgy, lelkes háziasszonyunk még azzal is tanusítá irántunk nemesség részvétét, hogy udvari tisztje által értésünkre adá ágyban fekvő beteges állapotát, különben körünkben okvetlen megjelent volna az estebédnél. S mi felette fájlaltuk, hogy e nemeskeblű honleányt személyesen nem tisztelhattuk, s hogy társaságunkat jelenlétével nem díszítette.

Kik a kastély termeibe beszállásoltuk magunkat, az éjjeli kényelmes alvást különösen nagy jótéteménynek tekintettük, minthogy ápril havától ágyban nem feküdtünk, s aug. 9-ke óta rendesen a porba heveredve, karjainkra lovaink kantárszárát fűzve, egy-két órát szunnyadtunk, s most ennyi szenvedések után részesültünk először azon szerencsében, hogy finom, puha selyemágyban nyughattunk.

Aug. 26-án reggel az udvari tisztnek átadva *Bohus János* ő msága iránti mély hálakifejezésünket, Arad felé indultunk.

Épen dél volt, midőn Arad alá értünk; őrnagy parancsnokunk azonnal kiadá rendeletét, hogy lovaink s kocsinkról leszállván, gyalog tagokba sorakozzunk, miként ez Hajnau tábornoktól meg vala hagyva. Ekkor azon jegyzéket elé vevén, melybe még Szőlősen a magyar tisztek neveit feljegyzé, azt végig olvasta, egyetlen-egy sem hiányzott közlünk, mi felette nagy öröme vált, meggyőződván abban, hogy mindegyikünk megtartá adott szavát, s egyik sem szökött meg.

A nevezett császári őrnagy rövid parancsnoksága ideje alatt a legszelidebb bánásmódban részesített bennünket s egyáltalában nem érezteté velünk súlyos helyzetünket; az oldala mellé rendelt cs. tisztekről hasonlót mondhatok.

Aradra érvén, a hosszú főutczán, a megyeház előtt elha-

ladva, majd a főtéer egy részét érintve, csendesen sőt mondhatni némán vonultunk jobbra az ugynevezett Bánffi-ház elébe, hol ez időben *Haynau* lakása volt.

Ezen bevonulásunk alatt az utczákon alig találkoztunk valakivel, sőt ugy tapasztaltuk, hogy az aradi polgárság közeledtünkör házaiba vonult, még az ablak redőnyök sem voltak nyitva.

Haynau laka elébe épen déltájban érkeztünk, a midőn egyszersmind a katona zenekar is odaérkezett a szokásos délebedi táblazenét tartandó, mely alkalommal számos csász. austriai tisztek is odagyültek, s most egyszerre oly közel állottunk velök szemközt, s már többé nem ágyulövésnyi távolságra.

Felette szembetünő ellentét volt a tisztán, legdiszesb egyenruhába öltözködött csász. tiszteket, s a hosszas hátrálásban, mialatt mindig a porban hevertünk, fehérmüt nem igen változtathattunk s a szennyet nem moshattuk le magunkról, csaknem elrongyollott magyartiszteket szemlélni. Ez valóban sajátságos ellentét volt.

Körülbelül egy óra mulva a Bánffi-ház udvarában állítottak fel bennünket, hol igen nyájas s túludvarias cs. őrnagy lépett elébünk, s elkezdve a jobbszárnyon állón, sorban ily tartalmu kérdéseket intézett egyenként mindnyájunkhoz : „kérem önnek becses nevét? — mi volt előbbeni foglalkozása? — szolgált-e annak előtte a cs. kir. hadseregnél, milyen minőségben? s mily tiszti állást töltött be azelőtt és jelenleg a felkelő seregnél?“

Ha a kikérdett vallomásából az sült ki, hogy a forradalom előtt polgári állásu egyén volt, azt minden rangkülönbség nélkül jobbra léptette a vizsgáló őrnagy, a volt cs. kir. altisztek szinte a jobboldaliak kategóriájába estek. A cs. kir. főtiszték számára a baloldalt jelölte ki.

Ezen vizsgálat után mintegy negyedóra mulva *Hajnau* táborszernagy imposant alakja a lépcsőzeten megjelent, s annak végső fokán egyszerre megállott táborakarától körülvéve,

s „a volt cs. kir. tiszt urak előre“ hangzott parancsolólag ajkairól.

Egyszerre néma csend, lett, a már mindnyájunkat kikérdezett cs. őrnagy bemutatá Hajnau-nak a leginkább törzstisztekből álló fogoly csapatot. — A tbsznagy végig jártatta tekintetét az előtte álló csoporton, s egyenként újra kezdé a már említett őrnagy által intézett kérdéseket, s mi türés-tagadás, minden kérdezett aggalm teljes hangon felelt a hatalmas urnak, kivéve gr. *Wartensleben Gusztáv* magyar huszár alezredest, ki itt épen úgy mint a csataterén, bátran s lelkesen viselé magát, s feltett főveggel beszélt élete urával.

Minket, kik a jobboldalon álltunk, csakhamar kivezettek Hajnau lakának udvarából, s a nagytéren álló „Fehér kereszt“-hez czimzett tágas vendéglőbe szállásoltak be, hová számra 479-en egyszerre jutottunk. A volt cs. kir. tiszteket a várba szállították.

Megérkezésünkkor a „Fehér kereszt“ vendéglőnek második emelete tömve volt Görgey-féle tisztekkel, kiket még azon nap este felé rendeltetésük helyére szállítottak vagy haza bocsátottak, tehát még egy pár óráig beszélgethettünk velök.

Másnap szerencsénk volt lakunk ablakairól a péterváradi várparancsnok *Kis Pálnak*, Hajnauhoz küldött biztosát látni, ki a Görgey s Vécsey fegyverletételéről körülményes tudomást szerzendő, kiküldetésben járt el.

A „Fehér kereszt“-ben vadász csapatbeli őreink voltak, kik a legnagyobb készséggel kiszolgáltak bennünket.

Öt napi hadi fogságunk után a fogolytisztek egyik (ép s alkalmas) része besorozás alá került, a nem alkalmasak pedig haza bocsátattak útlevelekkel ellátva. Előbb azonban az összes fogolytisztek Arad főterén kiállított austriai zászló alá vezettetvén, hol az illető hadi törvényezikk felolvasása után, mindnyájan, cs. kir. valóságos közlegényeknek avattattak fel, a hűség-eskületétele után.

A besorozott magyar tisztek között igen sok nő is volt

Képzelfhetni, mily sirás, jajgatásra fakadtak az egyszerre férj nélkül maradt nők. Eddig, a természet rendszerénél fogva, a férfiek gondoskodtak nejeik jólétéről s biztonságáról, most azonban megfordítva állottak az ügyek, ezen feladatot a nők vállalták magokra, s férjeikről gondoskodni elhatázzák. Felkerekedett tehát a nőseleg, s minden vezényszó nélkül rohamra indult *Hajna* tbsznagy laka ellen, hová a kettőzött őrség daczára, szerencsésen be is jutott, s oly sok kérelemmel s folyamodványnyal halmozá el a cs. fővezért, hogy az kibuvó rést keresván, a kérelmezőket *Susan* tábornokhoz utasítá. A nők szívéhez szóló siralmas panasza nem maradt hatás nélkül, mert a nők tiszttek mondhatni, mind haza bocsáttattak.

A kiszabadultaknak tudokra adatott, hogy csak polgári öltözetben hagyhatják el a „Fehér kereszt“ vendéglőt. Résszemre, az aradi sóházutczai lakatosmester, volt házigazdám, kinél az ostrom ideje alatt néhány hónapig laktam, küldött egy hosszú, sarkig érő öltönyt s magostetejű kalapot, s ekként hirtelen átalakulva hagytam el bajtársaimat.

Hogy mily érzékeny búcsút vettünk a besorozott bajtársinktól, képzelfhetni; minden arczon a mély fájdalom s szemünkben könnyözön, a legszentebb emlék s barátság könye ragyogott. Nagyon éreztük, hogy vagy soha, vagy csak hosszú évek sora után találkozzunk. Ez ünnepélyes pillanatban éreztük csak először valóban, hogy mit veszítettünk. Mi sem maradt fel egyéb számunkra, mint a legmagasztosb érzelem, a remény pislogó szikrája, mely keblünk izzó kinját enyhíté.

Most már tetszésünk szerint mehettünk vagy maradhattunk; a kimozdulás meglehetősen nehézséggel járt, minthogy a veresbankó (a magyar pénznem) egyszerre semmi lett, de az is elfogyott már, császáripénzünk pedig épen semmi sem volt, három ló birtokában voltam ugyan, de annak sem volt ára, lovat itt ez időben 10—5 fton lehetett vásárolni; azonban mégis sikerült a legjobb lovamat 6 aranyon eladni, mi egy pár napi utiköltségül szolgálhatott.

VII. A R A D T Ó L H A Z Á I G.

Nekem két lovam és hat aranyom, egyik bajtársamnak vászonfedeles kocsija volt, melybe lovaimat befogva, arra heten felültünk, s Nagyvárad felé vettük utunkat; azonban haladnunk gyorsan lehetlen volt, mivel a felfelé vonuló orosz katonaság s azoknak podgyász- s társzekereik igen sűrűn ellepték az országutat, s így az első faluban, Gyapjun meg kellett hálnunk egy sörházban, a hol szerencsénkre a velünk utazó három nő számára szobát is kaptunk, s lovaim számára zabot, mindnyájunknak pedig enni- s innivalót — méreg drágán.

Én s egyik társam legénye a köcsin maradtunk éjszakára, s igen mélyen elaludtunk, mert csak reggeli ébredesünkkor vettük észre, hogy a kocsi saraglyához kötött bőrös-láda kötelékei el vannak vágdosva, s a benne egyik bajtársamnak s nejének volt összes fehérneműjével együtt elsikkadt.

A földnépe aligha mert volna ily merényletre vetemedni, minthogy házaik orosz katonasággal telve valának, s a lakosság udvarából ki sem mert mozdulni; gyanúnk tehát az oroszokra esett.

Első szerencsés gondolatunk volt, azon orosz parancsnokhoz menni, ki a sörház körül beszállásolt csapatot vezényelte. Ez egy fiatal őrnagy és született orosz volt, ki midőn panaszunkat kihallgatta, parancsot adott, hogy zászlóalja a falun kívül megállapodjék, s nekünk meghagyta, hogy addig, míg csapata el nem indul, a faluban maradjunk. Először azonban magához hívatta azon kapitányt, kinek százada a sörház közelében szállásolt, s a büntett nyomozását rögtön elrendelé.

A kapitány az egész századot kiállította s minden közembert megmotoztatott, de sikertelen. A falun kívül kiállított összes zászlóaljjal hasonló történt, mindamellett a rablott jószág egyetlen-egy darabjának nyomába sem lehetett járni.

Ekkor az orosz őrnagy felszólította a károsultat, hogy az ellopott tárgyakat egyenként s azoknak pénzbeli értékét írja fel, melynek megtörténte után a jegyzéket tárczájába tévé, s azon ígérettel bocsátott el bennünket, hogy a legelső állomáson új motozást fog rendelni, s ha az elorzott tárgyak elő nem kerülnek, a kárt az egész zászlóaljnak meg kell téríteni; a 260 pftra menő kár a legelső állomáson ki leendő fizetve.

A legelső állomás Simánd volt, a hol nekünk is meg kellett állanunk. — Az orosz zászlóaljat mielőtt szállásra telepedett volna, a falu közepén az őrnagy felállította, s a motozást szemünk láttára megkezdette, de ismét egyetlen-egy közlegénynél sem találtak semmit. Az őrnagy boszongkodott. Ekkor a podgyász-szekerekre került a sor, s midőn a már említett kapitány kocsija is vizsgálat alá jött, a lopott holmi egy nagy zsákba becsomoszolva, annak aljából kikerült, melyet a kapitány legénye orzott el, s azt ügyesen oda dugta.

Az őrnagy a kapitánynyal, mivel ez a büntettet kinyomozni képtelen volt, a kardot azonnal letétette, s őt magát a profószhoz küldte. Hasztalan jártak-keltek a velünk utazó szép fiatal nők s hiába könyörögtek, esedeztek az őrnagynak, különben oly szelid, művelt s csinos külsejű fiatal gróf kapitány mellett; őt, kivel folyvást együtt utaztunk, Nagy-Váradig kocsin ülve mint foglyot láttuk utazni. — A büntettes pedig mily szigorú megfenyítésben részesült, mindenki képzelheti, kinek az orosz katonai fegyelemről fogalma van.

Az előkerült lopott tárgyakat az őrnagy egyenesen a nagy vendéglőbe, szállására vitette, hová nekünk is azonnal menni kellett; a tárczájába rejtett jegyzéket, melynek a károsult bajtársam neve alá volt írva, elővette s rögtön hozzáfogott a corpus delicti szigorú vizsgálatához, s tartalmát a

legnagyobb hidegvérűséggel megszámláltatta, minden egyes darabját a kezében tartott jegyzékkel összevasonlította, s midőn meggyőződött, hogy egy darabbal sem volt több felírva s értéke is lelkiismeretesen feltéve, megelégedéssel mosolygott, s mondá „örülök ezen esetnek, mert újlag volt alkalmam a magyar őszintesség- s becsületességről meggyőződni.“

Simádon, hol az elorzott holmi előkerült, mi is a nagy vendéglőbe szállottunk, s a hőségtől eltikkadva, bort kértünk a korcsmárostól, ki eleintén többszöri kérésünkre feleletet sem adott, végre megunván a neki alkalmatlanná vált kéréseinket s megboszankodva azon, hogy bár az ezüst huszast, melylyel fizetni akarunk, előmutattuk, oly durva nyerseséggel utasított el bennünket, mely felette érzékenyen hatott reánk; különösen azt veté szemünkre, hogy ő borát nem ily elcsapott tiszték, hanem nálunknál sokkal különb emberek számára tartja, s a bort makacsul megtagadta.

A durva korcsmáros e méltatlan bánásmódja kétszeresen érzékenyen hatott reánk, először, mert felette szomjajztunk, s a nap forró hevétől eltikkadva, egy ital borra vágytunk, másodsor pedig, mert minden ok nélkül bántalmazva, a méltatlan sérgetést zsebre kellett dugnunk.

Miután tehát a szivtelen korcsmáros az enyhítő ital élvezetét megtagadta tőlünk, elkeseredetten kifelé indultunk, azon szándékkal, hogy a vendéglőnek többé feléje sem megyünk; de a végzet másként intézé, s nekünk akaratumk ellen vissza kellett térnünk. Az ajtóban egy jó ismerősöm, orosz főhadnagygyal találkoztam, ki a felfedezett lopásról beszélgetvén, barátságosan visszahívott bennünket a vendéglőbe, hová mi menni vonakodtunk. Az orosz tisztnek e vonakodásunk, de még inkább lehangoaltságunk feltünővé vált, s okát kérdé, melyet ily elkeseredett s felizgatott helyzetben eltitkotni s elsimítani lehetlen volt; a dolog mibenlétét őszintén elmondtuk neki.

Hallván e méltatlanságot a nemes érzelmű orosz tiszt, arcza egyszerre lángba borúlt, szép nagy fekete szemei vil-

lámot szórtak, szóttanul magával sodort bennünket a vendéglő nagy termébe, hol a hegyke korcsmáros piros sapkájában a háziúr szerepét vitte. Az orosz főtiszt már az ajtó küszöbről dörgő hangon maga elébe szólítá az embertelen csaplárt, ki nek ereiben megfagyott a vér, s meghalta lélek benne. Ekkor a következő beszédet kellett neki tolmácsolnunk lengyelből magyarra : „Te akasztófára való gazvér! azt mered mondani, hogy borodat becsületesebb emberek számára tartod mint ezen sokat szenvedett honfiainak, kik, míg te itthon henyélve húztad nyúztad a népet, törték, gyötörték testüket s lelküket, s vérüket a csatatéren ontották? Hát szolgálhatsz-e becsületesb embereknek valaha? Vétked százszorta nagyobb, miután te is magyar vagy, s szerencsétlen földieidhez mégis oly szívtelen. — S hogy az orosz oktatást egy könnyen ne feledd“, ekkor fölemelé izmos jobbját, lelkesen neki fohászkodott, s az embertelen csaplárt, ki már akkor hozzánk, az általa sértettekhez fordult pártfogásért, irgalmatlanul arczul csapá, úgy, hogy ez jól termett ember létére is rögtön összerogyott.

Az ifju muszkát az ütés mütéte dühbe hozta, kardjához kapott, s csak nagy könyörgésünkre sikerült a csaplárt sokkal nagyobb veszélytől megmenteni.

Miután emberünk nagy nehezen talpra állhatott, az orosz főtiszt folytatá beszédjét : „Te szívtelen eb! ezen urakat s a hozzájuk tartozókat el fogod látni szobával, étellel s itallal, s jaj neked, ha minden kívánságukat nem teljesíted, s ha még egyszer panasz lesz ellened.“ Ezzel felénk fordult, nyájasan üdvözölt bennünket, s eltávozott. „Látja kegyelmed, miért kereste a bajt?“ mondánk a kormárosnak.

Emberünk ezután szelid, lágy hangon beszélt velünk, a legszebb szobáját kinyitotta számunkra, s úgy kiszolgált másnap reggelig, mintha élte jövőjének megalapítását remélte volna tőlünk.

Vacsora ideje alatt látogatást nyertünk lelkes védőnk-től, az orosz leventétől, ki egyedül azért jött, hogy meggyő-

zödjék benne, vajjon a korcsmárosnak kézzelfogható oktatása használt-e, s mennyiben teljesítették adott parancsa; mire mi megelégedésünket nyilvánítottuk. Reggel ujjalag eljött hogy-létünkről tudomást veendő.

Ámbár nem örömet teszem, a midőn e helyen magyar létemre egy földimet, minthogy a csaplár is magyar ember volt, ily színekkel kell festenem és jellemeznem; ezt azonban ki nem kerülhetém, s elhallgatni egyáltalában nem akartam azért, hogy ehez hasonló nemtelen eljárástól az utónemzedék is visszaborzadjon.

Tagadhatlan, hogy ily kézzelfogható orosz demonstratio olykor-olykor nagyon is szükségessé sőt elkerülhetlenné vált, s a sok hazafelé vonuló magyar tisztre nézve jótéteménynek tekintetett, miként ezen itt felhozott tényből világosan kitűnik, s miként e hadjáratban, különösen pedig a fegyverletétel után saját csekély tapasztalásomból merittem.

Simándról Illye felé indultunk, a midőn egyik úti s bajtársam az eddig általam teljesített lóhajtást átvette, kinek csi-nos fiatal neje a kocsi hátsó ülésében egypár fiatal ember között ülve, élénk társalgása férje figyelmét annyira magára vonta, hogy ez a kíváncsiságnak ellent nem állhatván, minduntalan hátrafelé tekintgetett nejére épen akkor, a midőn az országutról letérve, egy ide-oda kanyarodó erdei úton haladtunk; egyszer csak neki hajtattott egy tölgyfának, a kocsi hátsó tengelye ketté törött, s mi egy nagy sárpocsolyába sülyedtünk.

Egy pillanat alatt kellemetlen helyzetbe jutottunk, s tudja Isten meddig maradtunk volna ott, ha a nem csak az ország-, hanem a mellékutakat is sűrűn ellepő orosz katonaság, de különösen annak tisztei észre nem vesznek bennünket; s itt nem-tönkül ismét az oroszokat rendelő végzetünk, mert balesetünk láttára egy percz alatt legalább 30 mnszka tiszt és hadapród termett kocsink körül, azt a sárból azonnal kihuzván, kardjaikkal ahoz alkalmas fát vágta, s egy félnegyed óra alatt improvisált tengelyt nyertünk. A podgyászt a kocsiról az or-

szágút mellé rakták, ahoz fegyveres öröket, a velük levő hölgyek alá kényelmes tisztí kocsit, a férfiak alá szinte egy másikat rendeltek, azonfelül egy katonát is küldtek Illyére, ki azút mellett őrzött podgyászunkért egy előfogattal visszatérendő volt.

Az orosz táborban s az orosz tisztekkel egyhónapi érintkezésem s ismeretségem ideje alatt több adatot tudnék felhozni; azonban hosszadalmas nem akarok lenni, s csupán, mivel ezen történelmi elbeszélésemben oly mellékes s egy tőlünk távol eső nemzetnek, különösen pedig katonatiszteinek becsületességét jellemző adatok felhozásába fogtam, ezeket, melyek különben is az általam átélt eseményekhez tartoznak, örök emlékül feljegyezni ohajtottam.

A mellém rendelt s velem Illyére előfogatért menendő jámbor közlegény származására nézve lengyel volt, s mig Illyére ai élk, folyvást mulattatott muszkaországi szokások s katonai élet elbeszélésével, azonban mindig hozzátevő, hogy ő nem muszka, hanem lengyel, s a francziákat nagyon szereti, mert az ő apja is a nagy Napoleon alatt harczolt, még pedig a muszka ellen.

Illyére érve, az orosz katonának fáradságáért borralót adtunk, ki az előtte oly szokatlan adományból jó napot csapván, a korcsmában tovább mulatott, mintsem szabad lett volna ueki, s addig késett a faluban, mig végre muszka származásu kapitánya s ura, kinek parancsa folytán mellénk rendeltetett, a fogadóba érkezett, s megpillantva legényét, ki épen a legjobb kedvében volt, magához inté.

A szegény lengyelben meghült a vér s egyszerre vége lett jó kedvének, bizonyosan jól ismerte már ura szigorúságát. Meredten imegállott a közlegény a kapitány előtt, ki, mielőtt kérdést ntézett volna emberéhez, oldalán függő kancsukáját leoldá, s előbb egy súlyos ütést adott a kérdett arczának, azután szólva hozzá: „dzse si ti bil? (hol voltál?) A szerencsétlen sirni nem mert, hanem felelni akart, s „przosim pjenknye panye kapitana“ (kérem szépen a kapitány urat), mire

a kapitány „szlisaj!“ (hallgass) szóval ismét arczul üté a jámbor lengyelt úgy, hogy a vér azonnal elborította, s azon kérdést „dzse si ti bil?“ legalább tiz-tizenkétszer intézte emberéhez, s mindannyiszor görcsös kancsukájával arczul csapá őt, s ha legénye sirni vagy jajgatni akart, az ütést fejelágyának irányozta, mire a szerencsétlen elfojtá fel-feltoluló zokogását, s a fuldokláshoz közel állt; a vér csorgott arczáról, de azért katonai állásban meredten állott s meg sem mozdult.

Régen hallottam s már eddig is tapasztaltam, hogy a subordinatio az orosz hadseregben nagyon szigorú, ezt azonban még is túlszigorúnak találtam, különösen oly esetben, midőn tulajdonképen nem annyira a közlegény, mint az előfogatba kirendelt földmives volt a hibás, ki szokott paraszt lassusággal állott ki kocsijával.

A jelen voltak ezen kemény bánásmód által mélyen meghatva éreztük magunkat, s a szegény lengyel fájdalmán s kínzásán könybe lábbadtak szemek; ilyen katonai fegyelemről fogalmam sem volt. A mi honvédek s huszáraink szilajok s nem egyszer zablátlanok voltak, azonban legvadabb dühünk kifakadását egypár hátukra irányzott kardlappal öntöttök ki, de össze nem kintostuk s meg nem véreztük őket.

Hasztalan volt nem csupán a férfiak, hanem a nők könyörgése is, míg a kapitány dühe nem csillapodott, addig reánk sem hallgatott.

E szigorú fenyték után hozzánk fordult a muszka kapitány s mosolygva mondá: „tanuljátok tőlünk a katonai fegyelmet fentartani. Ha az orosz tiszt közvitézeinek azt mondja: fiúk e helyen kell maradnotok, ha mindnyájan meghaltok is. Ott maradnak ők, ha zápor módra hull is a golyó. Ha nálatok ily katonai fegyelem lett volna, ily vitéz néppel harczolva, nem vesztettetek, hanem győztetek volna.

Ezen állítására a különben irányunkban nagyon udvarias s ily szives készséget tanusító muszka kapitánynak egy szó ellenvést sem tettünk, ki ismét az elérzékenyedett hölgyekhez fordulva, beszédjét folytatá: „ez nem megy másként ná-

lunk, különben szép szóval és simogatva nem hoztuk volna embereinket távol hazánkból csaknem a török határig.“

Az összekancsukázott lengyel csakhamar visszatért podgyászainkkal, s egy óra múlva ismét rózsaszínű kedve kerekedett, mert szenvedéseit méltányolva, mindegyikünk egy-egy ezüst huszast nyomott markába s ő egyszerre 6 huszassal dúsgazdag lett, s mig. kapitánya a déli álmot szunnyadta, ő addig a korcsmában „Jescse vudka nye szkvasznula poklya mi zsiijeme“ (meg nem savanyodik addig a pálinka míg mi élünk) kedvencz nemzeti dalát énekelte, s szünetek között, a midőn sajnálatunkat iránta kifejeztük, többször elmondá : „jó ember az ő kapitánya, csakhogy megtestesült muszka, s ez neki megrögzött szokása, ha megharagszik, akkor aztán üt, s mi leggonoszabb, nem nézi hova.“ —

September elején Nagy-Váradra érkeztünk, hol nagyszámu hazamenekült bajtársainkkal találkoztunk. A város s a környék tömve volt császári és czári szövetséges sereggel.

Néhány napi itt mulatásom alatt felkeresett szállásomon gr. *Makowszky* orosz kapitány, kivel naponként hosszasb ideig mulattam, kitől végre érzékenyen elbucúztam s kinek édes emléke örökké élni fog lelkemben. Ő volt az első, ki a Boros-Jenő alatt fegyvert lerakott magyarok elsejével beszélt — ő volt az, ki orosz fogságunk ideje alatt mindenben részvétet tanusított irántunk nemeslelkű *Ratischielow* ezredesével együtt, minden szükségesekről gondoskodott, s a fogság súlyos érzetét szelíd, sőt vendégszerető modorával nemeslelkűn enyhíteni igyekezett. Ő tántorithatlan hive volt czárjának, a katonai fegyelmet biblia szavaiként tisztelte; de valódi jószívű lengyel s a szó szoros értelmében mágnás, mivel szellemű egyén volt. Reménylem, hogy a fegyverlerakásnál s később az aradi hadi fogságban volt 500 magyar tiszt közül kevés fog találkozni, ki gr. *Makowszky* muszka kapitány s *Ratischielow* ezredes nevére ne emlékeznék, még pedig hála- lán ne emlékeznék vissza. S bizonyos vagyok benne, hogy ő is gyakran visszaemlékezik ránk.

De bár mily emberileg s vendégszerető módon bántak is velünk az orosz tisztek, s bár mily fiatalok valánk is még akkor, e szép modoruk által elámitnis áztatni nem engedték magunkat, a szerencsétlen Losoncز vérbe s lángba borult képe szüntelen szemünk előtt lebegett, s minden lépten nyomon szemtanui valánk az oroszok ragadozó vágyának s pusztításainak, különösen a közlegénység bárdolatlan magaviseletének, kik még a mezőn talált növényeknek sem kegyelmeztek, s a merre csak elvonultak, az alföld szépen diszló kukoriczásait szántszándékosan letiporták, kiirtották. Mely undok tettel a császári katonaságot egyáltalában nem vádolhatni, hol fegyelem s rend uralgott. Az orosz tiszteknek velünk való bánásmódjának oka az orosz és osztrák hadsereg közötti feszes viszonyából eredt.

S bár mily szépen bántak légyen is velünk a fegyverlerakás után a oroszok, vendégszeretetüket többé igénybe venni nem óhajtjuk. Szépen bántak velünk, mert örültek, hogy ily hamar vége lett a magyar háborúnak, s hazájokba visszatérhetnek.

Arad s N.-Várad középpontjai voltak a hazafelé vonuló magyar tiszteknek. Aradtól Nagy-Várad volt az első pihenési pont, hová oly sokan összegyűltünk, s hol olysok ló és kocsi volt, hogy eleinte egy szép nyerges lovat 10, sőt 5 forinton is lehetett vásárolni, de utoljára vevő sem találkozott reá, minthogy a nagyszámu szövetséges katonaság miatt egy véka zab ára 6 ezüst huszas volt, mely akkorában Magyarországon hallatlan ár volt, s szénát nem is lehetett kapni.

Épen Nagy-Váradon létem alatt ítéltetett el azon lengyel tiszt is az orosz haditörvényszék által, ki Görgeyhez átszökött, s kit ő a fegyverletétel után az oroszoknak kiszolgáltattott; a szerencsétlen golyó-halállal múlt ki; a vesztőhelyhez azonban közeledni sem lehetett, mert azt egyezred lovas vette körül. Midőn több lengyel származásu tisztek előtt e feletti sajnálkozásunkat kifejeztük, azt adák válaszul; ugy kellett neki: miért volt hűtlen a csárhoz, méltán lakolt.

Nagy-Várodról kiki haza sietett, a kinek t. i. volt hazája, azaz hova mennie. Szétoszlottunk s szétszórattunk a világ négy tájai felé, s így a hogy akkor, soha többé össze nem jövünk.

Végre én is útnak indultam *Kökényesi* kapitánynyal együtt Szabolcs és Szatmár megye felé Tokajon át Miskolczra s onnan haza Jász-Berény mellett fekvő Pusztá-Kerekudvarra Heves megyébe vettem utamat, s így tovább egy hónapnál hol lóháton, hol pedig kocsin folyvást utaztam.

Szabolcs megyében, a hol szinte egész Tokajig a hazafelé vonuló orosz sereggel s azoknak csapatai között kellett haladni, nemhogy legkisebb kellemetlenségem lett volna, sőt inkább mindenütt szíves készségre találtam; a szabolcsme gyei közbirtokosságnál pedig kitünő vendégszeretetre, kik a hazafelé vonuló magyar tiszteket rendesen a falu végén várták, s bajos volt magunkat elhatározni, melyik helyre szálljunk; így különösen *Tahy*, penészeleki *Ujlaky* és *Répásy* (volt magyar tábornok testvére) nemes családok szíveségére édesen emlékezem vissza.

Szatmár megyében s másutt is hasonló vendégszeretetre találtunk.

Több érdekest is hozhatnék fel ez eseménydús multból, azon történetekből t. i., melyeknek szemmellátott tanúja voltam vagy a melyek közelemben történtek, s melyeknek vázlatát a tett után azonnal hitelt érdemlő tanuktól elbeszélni hal lottam; a mire visszaemlékezni képes nagyok, azt ide az utókor számára följegyzém.

Reménylem, hogy az itt általam előadottakat senki meg nem czáfolja, minthogy minden drámai bonyodalmat óvatosan kikerülve, s a költészet hevétől el nem ragadtatva, csupán a tiszta valóhoz hűn ragaszkodva adom elő a történeteket, mely elvtől el nem térve, állításaim valódiságáról nyílt homlokkal merek hivatkozni mindazokra, kik velem e hadjáratban s ezen eseményekben részt vettek.

Mig Nagy-Váradom létem alatt Kazinczy hadtest pa-

rancsnok aug. 25-én Zsibónál 4000 emberrel letevén a fegyvert; Péterváradot Kis Pál magyar tábornok még azon évi sept. 7-én feltétlenül 8000 emberrel, Komáromot pedig Klapka György tb. feltételek mellett adta fel oct. 2, 3 és 4-én 35,000 emberrel a császári seregeknek, s ezzel az 1848/9-ki magyarországi hadjárat be lőn fejezve.

Habár általánosan tudva van mi történt az általam előadott események vezetőivel, mindamellett végül fölemlíteni el nem mulaszthatom. Az 1849-ki magyar hadsereg fővezére *Bem*, ki a harcztot tovább folytatni akarván, Törökországba menekült, hol a padisah által tüzérségi tábornokká neveztetett, de e szenvedélyes harczosnak az elviselhetlen béke, következőleg az egyhangu élet halálát idézte elé, a számos csatákban kapott sebei kiujultak, s néhány hó múlva meghalt, de dicső emléke századokon át élni fog e hazában, s azt tisztelni, áldani fogja a magyar, mert fegyverét fénynyel árasztá el. —

Gróf Vécsey Károly, ki a hadsereg feloszlásának fő tényezője volt — az aradi 13 vértanuk egyike s e gyászos tragédia befejezése neki jutott osztály részüln, szerencsétlen hős bajtársainak kivégeztetését végig kellett néznie, ő volt a legutolsó, s kötéllel végezték ki; mondják, hogy igen bátran, de türelmetlenül várta a halált s folyvást szitkolódozott; sőt azt is állitják, hogy kegyelmet nyert volna, de az kivégeztetése után egy órával érkezett meg.

Szentiványi Kázmér, ki midőn Bem a hadserget együttmaradásra, engedelmeségre, a harc folytatására s a haza iránt tartozó hűségre szólitá fel s lelkesité, — fenhangon s vakmerőn azembe szállott a hadvezérrel, mi által a jelen volt tiszteket engedetlenségre serkenté s a további harc folytatására nézve lehangolá: miként többen, úgy ő is az aradi cs. kir. haditörvényszék által 16 évi vasban ülő várfogságra íteltetett.

Azok, kik a fegyverletételről vagy pedig önmegadásról mit sem akartak tudni s hallani, u. m. Kmety, Vetter, Guyon, Perczel, Mészáros Dembinszky tábornokok, továbbá Pri-

emszky, gr. Dembinszky, Asztalos Sándor, Mészöly Farkas törzstisztek stb. vagy ki- vagy megmenekültek, sértetlenül maradtak s némelyik még ma is él közölük, sőt vissza is tért hazájába.

A fentebb előadottakból kitűnik, hogy az 1849-ki magyar hadsereg, habár Görgey 30,000 harcosával le tétette is a fegyvert, de azért még fel nem oszlott, minthogy a 60,000 főből álló fő haderő Bem vezérlete alatt még fegyverben állott s újra csatára készült, továbbá Klapka 35,000, Kis Pál 8000 és Kazinczy összes hada szintén 8000 emberből állott, azonkívül Noszlopi s többek guerilla csapatai s végre még az erdélyi csaknem 20,000-re menő csapatok fegyverben állottak még, tehát még jóval 100,000-en felül való honvéd seregünk volt. Igaz hogy a hadsereget s a nemzetet egyiránt varázshatású szónoklata- s proclamatiojaival lelkésítő s kitartásra buzdító Kossuth Lajos túl volt már a hon határain, de ott volt Bem, a harc megtestesült szelleme, kihez a sereg nagy tisztelettel s rendithetetlen bizalommal viseltetett, a végpercekben ép úgy mint ezelőtt, s midőn csak pusztá szóval adá elő, hogy őt a kormányzó nevezte ki fő hadvezérnek, a sereg teljesen megnyugodott benne, oly nagy tiszteletben állott Kossuth neve még honától távolléte alatt is.

Bem tehát, ha Vécsey fel nem lázad ellene, s Szentiványi Kázmértől nem támogatatik, a sereg nagyobb részét tovább is vezérelhette volna. Tagadhatlan ugyan, hogy az augusztus 9-ki Temesvárnál vívott szerencsétlen csata után az ujoncz honvéd zászlóaljok annyira szélyel voltak hulladozva, hogy azokat egész öt napon át folyvást újonnan rendezték, szervezték, mi valóban nagy fáradságba került, de Bem erélyes intézkedése folytán ez is sikerült, s az elszéledt csapatok ismét ki lönek egészítve, habár tiszteik nagyobb része többé elő nem került.

Ezen új honvéd zászlóaljok tehát, melyeket csak nem

rég *Perczel Mór* alakított, s melyek, fájdalom, még egyetlen egy győzelmes csatában sem vettek részt, mert *Dembinszky* vezérlete alatt csak a hátráláshoz voltak szokva, valamint a kaszás (lőfegyvernélküli) csapatok is nem igen kecsegtethették *Bemet* fényes győelmek kivívásával; de annál inkább bizott *Vécsey* s *Kmety* jól szervezett s harczedzett hadtestekben s remélte, hogy a többi gyöngyébb csapatok az előbbieket példáját követni fogják.

És ha csakugyan sikerült volna is *Bem*nek a főhadserget együtt maradásra s fővezéri parancsainak teljesítésére birni is, de vajjon milyen kimenetele lett volna ujonnon elkezdett hadjáratának? Ki tudná e kérdést megoldalni. Ismerve azonban *Bem*nek katonai becsületességét, valamint a magyar ügy, különösen pedig a szabadság iránti tántoríthatlan vonzalmát és szeretét : nem kételkedhetünk benne, hogy a világosi s borosjenői fegyverletételnél bizonynyal többet eredményezett volna.

De a romboló villám lesújtott s a nagy fegyveres tömeget szélyelhányta, melynek egyik része külföldön keresett menedéket, míg a másik, a nagyobb rész imádott hónától megválni nem tudván : a vihar lecsendesültét itt bevárni tökélel el magát.

Mindezekből kiindulva : az 1849-ki magyar hadsereg feloszlásának okait az általam előadottakban rejleni vélem.

Névjegyzéke

azon vezérek, törzs- és főtiszteknek, kik az 1848/9-ki Arad és Temesvár táborozásában vezényeltek és részt vettek.

Hadvezérek.

1. **Gaál Miklós**, Aradon ezredes, később tábornok, † 20 évi vasban töltendő várfogságra ítéltetett.
2. **Kiss Pál**, Aradon alezredes, később tábornok, Heves megyéből Tisza-Füredről. † mint Péterváradot feladott parancsnok sértetlenül maradt. 1867-ben meghalt.
3. **Máriássy János**, Aradon alezredes, később ezredes, Szepesmegyéből Márkusfalváról. 18 évi vasra ítéltetett. 1867-ben Szepesmegye házi pénztárnoka.
4. **Gróf Vécsey Károly**, tábornok, Pestvárosából. † az 1849. évi october 6-án Aradon kivégzett 13 vértanuk egyike.
5. **Vetter Antal**, altábornagy Pozsonyból. 1849-ben külföldre menekült, 1867-ben visszatért; jelenleg Pozsonyban.

Dandárparancsnokok és törzstisztek.

1. **Ábrahám Ádám**, a debreczeni veresszalagos zászlóalj őrnagya, Biharmegyéből Debreczenből.
2. **Aradi (Arader) N.**, tábornoki törzsorvos őrnagy, Ó-Arad városából. A forradalom után Ó-Aradon osvistudor.
3. **Asboth Sándor**, ezredes, Zalamegyéből Keszthelyről. A forradalom után kimenekült; jelenleg Északamerikában tábornok.
4. **Asztalos Sándor**, a 29. zászlóalj alezredese, Máramaros-Szigetről. † 1849-ben a külföldre menekülván, pár évvel azután Párisban egy végzeteljes párviadalban elesett.
5. **Baudisz József**, tábornoki alezredes. 1867-ben Budán.
6. **Bergmann Antal**, a 29. zászlóalj jőrnagya. † a forradalom után Szegeden.

7. **Báró Bornemisza János** a 30. honvéd zászlóalj őrnagya. Erdélyországi. 1867. Erdélyben.
8. **Boros Jenő** dandárparancsnok, alezredes. Erdélyországból. 1867-ben a magyar közlekedési miniszteriumnál Budán.
9. **Czecz János**, őrnagy később tábornok.
10. **Gróf Dembinszky**, tüzérkari őrnagy. Nagy Lengyelországból. † 1849-ben Törökországba menekült, honnan 1851-ben New-Yorkba költözködött, s ugyan ott elhalt.
11. **Dobay Ágoston**, alezredes és dandárparancsnok, Sárosmegyéből. 6 évi várfogságban töltendő vasra ítéltetett. 1867-ben sárosmegyi földbirtokos.
12. **Erdőfi N.**, a 38. hon. zászlóalj őrnagya.
13. **Gaál László**, Aradon őrnagy, később ezredes. † Az 1849-ik évi august. 15 én Kmety vezérlete alatt Lugosnál vívott csatában megsebesült, 1852-ben Szegeden elhalt.
14. **Kéry László**, debreczeni önkéntes lovascsapat őrnagya.
15. **Kölgen József**, a 30. honv. zászlóaljnál 1849. évi april 25-ig őrnagy. 1867-ben Török-Becsén Torontálmegyében.
16. **Kovács Ernő**, a 30. honv. zászlóaljnál 1849. évi julius 14-ig őrnagy. Zalamegyéből Türje vagy Türgyéből. 1867-ben püspök-uradalmi főmérnök Váczon Pestmegyében.
17. **Kriváczy N.**, tüzérkari alezredes, Szepesmegyéből.
18. **Martini Frigyes**, őrnagy. 12 évi vasra ítéltetett.
19. **Mészöly Farkas**, a 14. számú Leel huszár ezred alezredese, Fehérmegyéből Sárbogárdról 1867-ben Sárbogárdon földbirtokos.
20. **Nagy Jenő**, a 30. honv. zászlóalj ezredese a háboru végéig Bi-harmegyéből Debreczenből. 18 évi vasra ítéltetett. 1867-ben a budai közuti vasutnál pénztárnok.
21. **Niszner Antal**, a 14. számú Leel huszár ezred őrnagya. Baranya megyéből Pécsről. † 16 évi vasra ítéltetett. 1850-ben munkácsvári fogságban elhalt.
22. **Okolicsni N.** a csongrádi önkéntes zászlóalj őrnagya.
23. **Prziemszky László**, tábornoki alezredes, Nagy-Lengyelor-

szágból. 1849-ben még a fegyverletétel előtt Törökországba menekült.

24. **Rákóczy-Parcsetics Zsigmond**, a 14. sz. Leel huszár ezred ezredese. Torontálmegyéből Nagy-Kikindáról. 18 évi vasra ítéltetett. 1867-ben nagykikindai honvéd-egylet elnöke
25. **Szentiványi Kázmer**, az 59. honvéd zászlóalj alezredese, Liptómegeből. 16 évi vasra ítéltetett. 1867-ben liptómegei földbirtokos.
26. **Tóth Endre**, az 58. honv. zászlóalj alezredese, Bácsmegeből. + 16 évre vasra ítéltetett.
27. **Végh Bertalan**, tábornoki őrnagy. 10 évi vasra ítéltetett.
28. **Willám (Biitzner) N.** a 38. honvéd zászlóalj ezredese. + az 1849. évi májushó ~~előjén~~ a Temesvár alatti Gyárváros ostrománál ágyugolyó halállal kimult; örök álmát Szakállházán nyugoszsza.
29. **Zikó János**, 1848. dec. 20-ig a 30. honvéd zászlóalj őrnagya, később alezredes. Szerbországból, Belgrád városából. + 16 évi vasra ítéltetett. 1867-ben Pesten mostoha körülmények között elhalt.
30. **Zurics N.**, a debreczeni veresszalagos zászlóalj őrnagya. + a forradalom után.

F ő t i s z t e k

Század- és szakasziparancsnokok.

1. **Andrásffi Károly**, a 14. sz. Leel huszárezrednél százados. + 1851-ben politikai vétségért halálra ítéltetett, s kivégeztetett.
2. **Altmann Frigyes**, a 30. honv. zászlóaljnál főhadnagy. Győrmegeből. 1867-ben Temesmegeben Német-Ságon népjegyző.
3. **Antalffi N.** a 30. honvéd zászlóaljnál számvevő tiszt. + 1849 után a fogságban megtévelyodván, elhalt.
4. **Argay György**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
5. **Asztalos Gábor** a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
6. **Athanáz N.** a 30. honv. zászlóaljnál hadnagyi minőségben orvos.
7. **Babos N.**, a Reiskösztricz huszár ezrednél százados.

8. **Bagócsi András**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy.
9. **Bak Balázs**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
10. **Baranovics Ferencz**, az 59. honv. zászlóaljnál főhadnagy. Békésmegyéből Gyuláról. 1867-ben békésmegyei földbirtokos.
11. **Baranovics Gergely**, az 59. zászlóaljnál százados. Békésmegyéből Gyuláról. 1867-ben békésmegyei főszolgabíró.
12. **Bartha N.**, a 30. honv. zászlóaljnál hadnagy.
13. **Bibó Károly**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy, Kiskúnságból Törökszentmiklósról. A forradalom után kiskun-sági földbirtokos.
14. **Bögözy Miksa**, a 38. honv. zászlóaljnál élelmezési százados. Sárosmegyéből Eperjesről. 1867-ben Eperjesen magánzó.
15. **Bombiák János**, a 29. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Csanádmegyéből Makóról. † 1849-ben Temesvár alatt egy éjjeli csatározás alkalmával 36 szurony dőfés alatt elesett.
16. **Boronkay N.**, — honvéd zászlóaljnál százados. Zemplénmegyéből.
17. **Bózsó György**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
18. **Csatári N.**, — honvéd zászlóaljnál hadbíró századosi minőségben.
19. **Csomortányi Alajos**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados. 1849-ben Törökországba menekült, onnan az éjszakai amerikai szabad államokba költözködött.
20. **Csoly János**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
21. **Czorda Bódog**, az 58. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Bácsmegyéből Szabadkáról. 1861, 1865-ben s jelenleg Szabadka városa országgyűlési képviselője.
22. **Dadányi N.**, a 14. sz. Leel huszárezrednél százados. 1849 elején más huszár ezredhez tétetett át.
23. **Dallos (Voloscsek) János**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Máramarosmegyéből. 1867-ben Máramaros megyei szolgabíró.
24. **Dálnoky Béla**, a 14. számú Leel huszár ezrednél hadnagy. Bánságból. A forradalom után népjegyző a Bánságban.
25. **Darmi N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
26. **Degre N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

27. **Dessewffi Gyula**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy és hadsegéd. Temesvárról. A forradalom után a cs. hadseregbe besoroztatott, s Olaszországba küldetett.
28. **Dézsy Zsigmond**, a 14. Leel huszár ezrednél százados. Erdélyországból.
29. **Dobsa N.**, — honvéd zászlóaljnál hadbíró századosi minőségben.
30. **Dudinszky N.**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy. Ungmegyéből.
31. **Dullesko Balász**, — honvéd zászlóaljnál százados.
32. **Eib Károly**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszászados. Ungmegyéből. 1849 után a cs. hadseregbe lépett.
33. **Endrődy István**, a 14. számú Leel huszár ezrednél hadnagy.
34. **Erős Ferencz**, a 30. honvéd zászlóaljnál százados. Szabolcsmegyéből Litkéről. † a forradalom után.
35. **Fazekas N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy. † 1849. július 14-én Bácsmegyében a Hegyesnél vívott csatában elesett.
36. **Fekete Antal**, — honvéd zászlóaljnál százados. Pestmegyéből Kecskemétről. † a forradalom után.
37. **Ferenczy János**, a 38. honvéd zászlóaljnál százados. Zemplénmegyéből Erdőbényéről. A forradalom után a cs. hadseregbe soroztatott. 1867-ben Erdőbényén gazdatiszt.
38. **Ferenczy N.**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy.
39. **Ferenczy N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál számvevő tiszt.
40. **Flaschmann N.**, tűzérkarnál százados.
41. **Fogarasy N.**, a Reisz-köstricz huszár ezrednél százados.
42. **Földváry Ferencz**, a 29. honvéd zászlóaljnál százados. Ungvári uradalmi gazdatiszt.
43. **Forster Rezső**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
44. **Furkós Tamás**, a 30. honvéd zászlóaljnál százados. † 1849-ik ápril havában.
45. **Gaál János**, a 38. honvéd zászlóaljnál hadsegéd hadnagy minőségben.

46. **Góth Vilmos**, a 4. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy. Hevesmegyéből Besenyőről. 1867-ben Heves megyei csendbiztos. Besenyői fölbirtokos.
47. **Grabovszky N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
48. **Gyertyánffy N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy. 1867-ben ügyvéd.
49. **Gulyás N.**, a 14. számú Leel huszár ezrednél táborigazd minőségben. 1849 után Nagyvárad papi megyei aldozár.
50. **Gyurkovics N.**, főorvos százados minőségben az ujpécsi kórházban. Biharmegyéből Nagyváradról. A forradalom után N.-Váradon gyakorló orvos.
51. **Gyürky N.**, a 29. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
52. **Harsányi N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
53. **Hegyí N.**, a tűzérkarnál hadnagy.
54. **Hesz N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Pozsony városából. Temesvár ostrománál egy 24 fontos ágyú golyó jobb lábát elsodorta.
55. **Hortobágyi (Gremesberger) N.**, az 59. honvéd zászlóaljnál százados minőségben táborigazdparancsnok. A forradalom után gazdatiszt.
56. **Hubert Dániel**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
57. **Horváth Dániel**, a 38. honvéd zászlóaljnál hadbíró százados minőségben.
58. **Jancsics N.**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Pestmegyéből Hévízről. † Arad ostrománál granát által megsebesült. A forradalom után elhalt.
59. **Jánosy Emil**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Zemplénmegyéből S. A. Ujhelből. 1867-ben Kassán a Hungaria biztosító társaság ügynöke.
60. **Jubál N.**, a tűzérkarnál főhadnagy.
61. **Kaminszky N.**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
62. **Kanka Károly**, a szekereszetnél hadnagy, Pozsonymegyéből.
63. **Kárner N.**, — honvéd zászlóaljnál élelmezési százados.
64. **Karvázy Ferencz**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

65. **Kékesy Janos**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Hevesmegyéből Gyöngyösről. 1867-ben Heves megyei eskütt.
66. **Keresztesy Samu**, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Sárosmegyéből Eperjesről. A forradalom után Eperjesen ügyvéd.
67. **Kiss Gyula**, a 29. honvéd zászlóaljnál százados, Borsodmegyéből Szendrőről. † 1856-ban Miskolczon mint ügyvéd
68. **Kiss Lajos**, a tűzérkarnál főhadnagy, Borsodmegyéből Szendrőről. A forradalom után szendrői földbirtokos.
69. **Korda János**, a 14. sz. Leel huszárezrednél orvos hadnagy minőségben, Hevesmegyéből Gyöngyösről †. Jász-Jákóhalmán a forradalom után mint kerületi orvos.
70. **Kornis N.**, tábori pap főhadnagy minőségben.
71. **Kovács József**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy, Jász-Berényből. A forradalom után a cs. hadseregbe besoroztatott. 1867-ben Jász-Fényszaru városi főjegyző.
72. **Kövér Lajos**, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Temesmegyéből Angyalkútról. † 1863-ban Pesten mint a „Jövő“ politikai lap szerkesztője.
73. **Kövér Károly**, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Temesmegyéből Angyalkútról. 1867-ben temesmegyei földbirtokos.
74. **Kramer N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál főorvos százados minőségben.
75. **Kükemezey Pál**, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Sárosmegyéből Kükemezőről. † 1848. év márczius hó elején egy éjjeli ágyuzás alkalmával Ó-Arad főterén, szakasza élén, egy 60 fontos bomba szétpattanván, fején halálosan megsérült.
76. **Kún N.**, a tűzérkarnál hadnagy Ó-Aradról.
77. **Kunewalder Albert**, a táborkarnál főorvos százados minőségben, Pestvárosából. 1867-ben Pesten gyakorló orvostudor.
78. **Kürthy N.**, a táborkarnál főhadnagy Csongrádmegyéből Szegedről.
79. **Kurucz N.**, — honvéd zászlóaljnál százados. Bácsmegyéből Szabadkáról.
80. **Kutasy (Brunner) Ferencz**, az 59. honv. zászlóaljnál főhadnagy Biharmegyéből Debreczenből.

81. **Lehoczky Ákos**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
82. **Lehoczky Győző**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
83. **Lovassy N.**, — honvéd zászlóaljnál százados, Biharmegyéből Szalontáról. A forradalom után szalontai földbirtokos.
84. **Máriássy Sándor**, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Szepesmegyéből Márkusfalváról. A forradalom után besoroztatott.
85. **Máriássy Tiborcz**, — honvéd zászlóaljnál százados. Szepesmegyéből Márkusfalváról. A forradalom után besoroztatott s mint cs. közkatona Bukovinába rendeltetett, — jelenleg Szepes papi megyei ez. kanonok.
86. **Matta Izidor**, az 58. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Biharmegyéből N.-Váradról. A forradalom után kereskedő.
87. **Matta László**, az 58. honvéd zászlóaljnál százados. Biharmegyéből. Nagy-Váradról. † 1860-ban Pesten mint leopoldvárosi gyógyszerész tulajdonos.
88. **Mészáros N.**, a 14. sz. Leel huszárezrednél hadnagy.
89. **Mihó Miklós**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Kiskunságból Halasról. A forradalom után Szabadkán könyvkereskedő, jelenleg mint világtalan Zentán a nélkülözésnek 5 kiskorú gyermekével s beteges nejével kitéve.
90. **Mocsy N.** az 58. honvéd zászlóaljnál hadnagy. Biharmegyéből Konyárról.
91. **Mikusinyi József**, a 14. sz. Leel huszárezrednél főorvos százados minőségben, Hevesmegyéből Gyöngyösről. † A forradalom után Jászberényben, mint gyakorló orvostudor.
92. **Molitorisz Samu**, a 30. honvéd zászlóaljnál százados.
93. **Molitorisz N.** a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
94. **Moncskó Ferencz** — honvéd zászlóaljnál százados. Szepesmegyéből Iglóról. A forradalom után a cs. hadseregbe besoroztatott. 1861, 1867-ben Szepesmegyében tátraaljai járásban fősolgabíró.
95. **Móro József**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Bácsmegyéből. A forradalom óta Bácsmege Ada városi szállási tanító.

96. **Müller Károly**, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Ó-Aradról.
97. **Müller N.**, a tüzérekarnál főhadnagy.
98. **Murányi (Markovich) Dénes**, a 38. honvéd zászlóaljnál százados. 1867-ben biharmegyei földbirtokos.
99. **Nagy Ferencz**, előbb a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, később huszár százados.
100. **Nagy Pál**, a 38. honvéd zászlóaljnál százados.
101. **Nagy Sándor**, a 14. sz. Leel huszárezrednél hadnagy, Kiskunságból. A forradalom után kiskunsági földmives.
102. **Nánásy N.**, a debreczeni veresszalagos önkéntes csapatnál főhadnagy, Biharmegyéből Debreczenből. A forradalom után Debreczenben.
103. **Nedeczky Tivadar**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados, Pozsonymegyéből Nagyszombathból. † 1849-ben Temesvár alatt lóról lezuhanván, lábtörésben elhalt.
104. **Niszner János**, előbb a 29. zászlóaljnál, később a 14. sz. Leel huszár ezrednél százados, Baranyamegyéből Pécsről. A forradalom után 12 évi vasra ítéltetett.
105. **Noszticius Vilmos**, a 38. honvéd zászlóaljnál, később más zászlóaljnál hadnagy, Sárosmegyéből Eperjesről. † A forradalom után Eperjesen.
106. **Novák Ödön**, a 29. honvéd zászlóaljnál élelmezési főhadnagy.
107. **Nyitrai Károly**, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy. A forradalom után 1850—51-ben kelme-kereskedő segéd Pesten.
108. **Okolicsányi Pál**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Nógrádmegyéből Romhányról. 1867-ben Nógrád megyei alügyész, Balassa-Gyarmaton.
109. **Omaszta Szilárd**, az 58. honvéd zászlóaljnál százados. Békésmegyéből Gyuláról. A forradalom után Gyulán ügyvéd.
110. **Ozeczky János**, a 38. honvéd zászlóaljnál százados s zászlóalj parancsnok. 1867. Pesten.
111. **Pacsu N.**, a 38. honvéd zászlóaljnál orvos főhadnagy minőségben.
112. **Peleskei János**, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

113. **Perczel Ferencz**, a 30. honv. zászlóaljnál főhadnagy. Tolna-megyéből Bonyhádról. † 1848. év december hóban a Don Miguel zászlóaljhoz tétetett át s 1849-ben Buda ostrománál mint százados elesett.
114. **Petrovay Ákos**, a 38. honv. zászlóaljnál százados, Ungmegyéből. 1861, 1867-ben Ungmegye 2-od alispánja.
115. **Pichler Ferencz**, a 30. honv. zászlóaljnál hadnagy. A 30-ik zászlóaljnál csak 1848. évi december hóig volt. 1867-ben Nagy-Váradon magánzó.
116. **Pintér Adolf**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados, Pestmegyéből. 1867-ben Pestmegyében Kartalon b. Sina Simon uradalmi tisztje.
117. **Podhorszky Károly**, — honv. zászlóaljnál főhadnagy, Borsodmegyéből Miskolcra. A forradalom után Ungvár városi, jelenleg Kassán hivatalnok.
118. **Potemkin Ödön**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Sárosmegyéből Eperjesről. 1867-ben Pesten a magyar tudományos akademiánál javitnok.
119. **Révész László**, a 30. honv. zászlóaljnál százados. † 1849-ik évi júniusban Torontálmegyében Melenczénél vívott csatában elesett.
120. **Rinkovits József**, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Lengyelországból.
121. **Rözsényi Samu**, a 38. honvéd zászlóaljnál százados, Csongrádmegyéből, Holdmező-Vásárhelyről 1867-ben Holdmező-vásárhelyvárosa tanácsnoka.
122. **Salamon N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
123. **Schramm Vincze**, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, † 1849. évi ápril havában, Bácsmegyében Villovánál vívott csatában elesett.
124. **Sikor József**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Győrmegeből Győrvárosából. 1867-ben Győrvárosában gyakorló orvostudor.
125. **Simon N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
126. **Simonyi Viktor**, a 29. honvéd zászlóaljnál százados.

127. **Skultéty N.**, — honvéd zászlóaljnál százados. A forradalom után a csász. osztrák hadseregben főtiszt.
128. **Soltész János**, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, Aradmegyéből. † 1849-ik évi május havában őrnagyi előptetéssel a 41. zászlóaljhoz tétetett át. A forradalom után elhalt.
129. **Sudár Balázs**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
130. **Sveiczér N.**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados. Szatmár-Németiből.
131. **Szabó Imre**, a 29. honvéd zászlóaljnál százados. Hevesmegyéből Besenyőről. 1867-ben besenyői földbirtokos.
132. **Szabó Kálmán**, — honvéd zászlóaljnál hadnagy, Hevesmegyéből Besenyőről 1867-ben besenyői földbirtokos.
133. **Székely N.**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy † az 1849. évi május havában Freidorfnál vívott csatában elesett; egy ágyu golyó derékon szakítá el.
134. **Szombathelyi Árpád**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. 1849-ben új zászlóaljhoz tétetett át századosi előléptetéssel.
135. **Szombathi János**, a 14. számú Leel huszárezrednél főhadnagy, Kiskunságból Dorozsmáról. A forradalom után dorozsmai földmives.
136. **Szukfil Ferencz**, — honvéd zászlóaljnál hadnagy. Csongrádmegyéből Szegedről A forradalom után telekkönyvi hivatalnok.
137. **Tájkerti N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, később egy huszár ezredhez századosi előléptetéssel tétetett át † A forradalom után a magyar földhitelintézetnél alkalmazásban levén — elhalt.
138. **Talabér Móricz**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Hevesmegyéből Egerből. 1867-ben Hevesmegye tiszabeői földbirtokos.
139. **Tarnay Antal**, a 29. honvéd zászlóaljnál százados, 1867-ben Makón.
140. **Tarnay (Taczmann) Flóris**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Jász-Berényből. 1849. évi márczius hóban leköszönt, de ismét más huszár ezredbe lépett, s a háboru végig szolgált.

141. **Teuchmann József**, a 38. honvéd zászlóaljnál számvevő tisztt.
142. **Turkó József**, — honvéd zászlóaljnál százados.
143. **Ürményi-Nagy, Mihály**, a 14. sz. huszár ezrednél főhadnagy, Hevesmegyéből Hevesvárosából. 1867-ben hevesi földbirtokos.
144. **Varga János**, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. † A forradalom után pár évvel, mint betűszedő, Budán az egyetemi nyomdánál.
145. **B. Vécsey Gyula**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Ungmegyéből Szitttrétől. 1867-ben Ungmegyei földbirtokos.
146. **Vetésy János**, a debreczeni veresszalagos csapatnál százados, Biharmegyéből Debreczenből. A forradalom után néptanító.
147. **Vezényi János**, a 14. sz. Leel huszár ezrednél százados, 1867-ben Pesten.
148. **Virág N.**, a tűzérkarnál hadnagy, Kiskunságból Szentmiklósról. Temesvár ostromnál balezombján ágyugolyó által súlyosan megsérült, később kigyógyult.
149. **Vojnics Imre**, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, Bácsmegyéből Szabadkáról. † 1849-ik évi júl 14-én Bács megyében a Hegyesnél vívott csatában megsebesült s annak következtében elhalt.
150. **Vojnics Nándor**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Bácsmegyéből Szabadkáról. A forradalom után Szabadkán földbirtokos.
151. **Vischer N.**, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
152. **Vörös János**, a 38. honvéd zászlóaljnál százados.

Hadtestparancsnok	5
Dandárparancsnok és törzstiszt	30
Főtiszt	152
<hr/>	
Öszvesen	187

IX. AZ ARADI S TEMESVÁRI TÁBOR KITÜNŐBBJEI.

Meg kell jegyeznem, hogy e névjegyzékben csupán azon törzs- és főtisztek nevei foglaltatnak, kiknek neveik 18 év lefolyása után emlékezetemben maradtak, vagy a kikéitszorgos fürkészés után kipuhatolhattam. E névjegyzék tehát hiányos. Mielőtt azonban e munkát közzé tettem volna, oda törekedtem, hogy a mennyire csak lehetséges, a hiányokat kiegészítsem, miért is több még életben levő bajtársimhoz felszólítást intéztem, kérvén őket, hogy a még emlékezetökben élő, velünk együtt Arad és Temesvár alatt táborozott bajtársink neveit küldenék meg; fájdalom, hogy ebbeli felszólításom csekély eredményhez vezetett, kivéve *Kovács Ernő* volt honvédtörtnagy, jelenleg püspökuradalmi főmérnök ur becses adatait, ki az itt közlött névjegyzékemet 42 új névvel gazdagította. Miért is a törzs- és főtiszteket zászlóaljankénti rendben, miként ohajtottam volna, nem közölhetem, ennek kivitele egy ember tehetségét felülmúlja, s többek közreműködése nélkül kivihetetlen.

Mindamellet a hadtest vezéreinek nevei mind, valamint a dandár parancsnokok s törzstisztekéi is, talán egy pár név kivételével benfoglaltatnak, a többi bajtársim neveit pedig, kikkel gyakoribb érintkezésbe jöttem, szintén ide iktattam.

Igyekeztem pedig, a mennyire tehetségemben állott, az illetőknek zászlóalját, a melyben szolgált, továbbá, származási helyét, valamint későbbi sorsát, s jelenlegi hollétét ide iktatni. A betöltetlen hézagok azt tanúsítják, hogy sokakról egyáltalában semmi tudomásom sincs, de a ki tekintetbe veszi, hogy ez idő óta hány felé szélyel szórattunk, ezen hiányokat, remélem meg fogja bocsátni nekem.

E névjegyzék idecsatolását hazafiai kötelességemnek

ismertem, hogy azok neveit, kik e nagyszerű szabadság-harcunkban élteket a haza legszentebb ügyéért örömmel följánlották, s többen vérökkel a hon földjét áztatták, az utókornak átadjam, hogy majdan a késő nemzedék, ha egyik vagy másik névben nagy-, ős-, déd- vagy dédük atyjára ismer, hasonló nemes lángra hevüljön, az ideiktatott neveket kegyelettel óvja meg emlékezetében, s ha majdan az 1848-ban megérlelt nagy eszme nyomdokin haladva, annak kedvezőbb körülmények között biztos alapra fektetett, a kor igényeihez alkalmazva, kifejlesztett s tökéletesített eredményeit nyugodtan élvezendi : ne feledje, hogy ezen világszabadságra törekvő magasztos eszme Magyarországnak 1848/9-ik évben drága honfi vérrel öntözött égi sarjadéka.

E névjegyzékben foglalt egyének képességét s jellemét bírálat alá venni nem szándékom, annál is inkább, minthogy jelen munkámat csupán történelmi szempontból írván le, az események és egyének fölött mondott bírálatától s ítézetétől mindenütt óvakodtam, mindamellett általánosan annyit föl kell említnem, hogy az itt elősoroltak mindegyike hősíleg állta helyét. Vezéreink, miként az előadott tényekből kitűnik, bátrak s eléggé buzgók voltak. A mi pedig dandárparancsnokainkat illeti : azoknak kivétel nélkül mindegyike kitűnő volt, s mondhatni, vezéreinket sokkal felülmúlták.

Mindamellett a történelmi méltányosság azt kívánja, hogy az általam előadott események kitűnőbbjeit — kiknek hős tetteikre vissza bírok emlékezni — maradandó emlékül ide iktassam.

Az aradi és temesvári tábor dandárparancsnokai s törzstisztei között, kétségbekonhatlan, hogy *Asztalos Sándor* tün-tette ki magát, minden adandó alkalommal leginkább, hozzá hasonló rettenthetlen 29-ik zászlóaljával, melyet ő képzett ki. Azonban a többi dandárparancsnoktól s törzstisztektől sem vitázhatni el az önfeláldozást s vitézséget, csak hogy nem mindegyiknek nyílt oly kedvező s oly gyakori alkalom.

Igen jeles dandárparancsnokok és törzstisztek voltak még

Villám (Blitzner), ki a csatatéren maradt, továbbá *Szentiványi Kázmer*, ki az 1849. évi február 8-án Aradon kivivott győzelemnek *Villám* ezredessel s *Földváry Ferencz* századossal együtt *Asztalos Sándor* után fő tényezője volt, s a ki minden adandó alkalommal elszánt bátorságot, s parancsnoki eszélyeséget tanusított, a legkitünőbb dandárparancsnokaink egyike volt; úgy szintén *Nagy Jenő* és *Mészöly Farkas*, a 14. számú Leel huszárezred alezredese, ki az ezredet egész háború alatt a végső perczig vezényelte és hosszas ideig parancsnoka volt. E jeles férfit, kit közelebbről volt szerencsém ismerni, jellemzés nélkül nem hagyhatom. Magasabb stratégiai tudományos kiképzettség mellett, bámulatra ragadó bátorsággal bírt, s a legnagyobb veszély közepett, midőn az ágyugolyók feje fölött s körülte süvöltöttek, oly nyugodt mosolygva megállt, mintha mi sem történnék körülte; mely hősies példájával nagy erkölcsi hatást gyakorolt újoncz huszárokból álló ezredére, s azt rövid időn oda képezte, hogy a csak nem rég rettegett császári dzsidásokkal minden alkalommal szembe szállni merészelt s nem egy diadalt vívott ki felettök. *Mészöly Farkas* nem mindennapi sajátságai közé tartozott, hogy a csata zajában ép úgy, miként nyugodt perczeiben egyiránt mosoly ült ajkain, még pedig szelid, szívet megnyerő mosoly, mely nemes keblének tiszta, önzéstelen tolmácsa volt. Méltán elmondhatom, hogy az egész arad-temesvári táborban egy csapat- vagy dandárparancsnok sem szeretett jobban alattvalóitól mint *Mészöly Farkas*, habár egyik törzstisztünket sem vádolhatni kegyetlen- vagy szívtelenséggel. *Mészöly* mindamellett fel tudta tartani a fegyelmet és rendet, s az ellen vétőt keményen megfenyítette, szükséges példaadás végett; mi a szilaj jász-kún fiakból álló Leel ezredben nagyon is szükséges volt. *Mészöly Farkas*, midőn Jászberényből Arad alá indultunk első százados volt, de már utban Orosházán őrnagygyá kineveztetését vette, 1849. év tavaszán alezredessé emeltetett, az ezredet a végső perczig ő parancsnokolta s vezérelte, mert ezredesünk Rákóczy-Parcsetics Zsigmond, kinek az 1848-ki bács-

kai és bánsági hadjáratban szerzett harczy érdemei elvitáztalanok valának, s ki alól az ellen golyója pár lovat el is sodrott, csak 1848. év april havában érkezvén Aradra, a hol, valamint Temesvár alatti táborozásban is kellemetlen szem-bajban szenvedvén, az ezred vezérletét, a csatatéren, Mészöly Farkasnak átadni kénytelenítettett, a ki feladatának páratlanul megfelelt, s a hol csak alkalom nyílt, mindig fényesen ki-tüntette magát, s ha egünk ily hirtelen be nem borul, *Mészöly Farkas* a legkitünőbb tábornokainknak egyike lett volna, tanusítá ezt leginkább a végperczekben, midőn már az egész hadseregben a rend s fegyelem teljesen felbomlott, a zászló-aljak, ezredek és csapatok tiszteiknek nem engedelmeskedve, szélyelszórtan s hulladozva, kényök-, tetszésök- s ösztönöknek hódolva, megrémült nyájként hazafelé vagy az orosz táborba siettek, kivéve a huszárokat, különösen pedig *Mészöly Farkas* ezredét, miként fentebb is elmondám, ki-nek szép magasztos terve volt, huszárjait Jászberényig saját vezérlete alatt vezetni, s ott a város főterén elbucsúzva tőlük, hazájokba szélyelbocsátni. Fájdalom, e nemes szándékát a butyini lakosok 10 akó ajándék borameghiusította. Ő azonban, bár huszárjai elszéledeztek, fegyverét le nem tette az orosz-nak, ép ugy miként Asztalos Sándor szerencsésen megmenekült s később birtokán Fehérmegyében Sárbogárdon mezei gazdaszáttal tölté idejét s ma is azzal foglalkozik; mire meg kell jegyezmem, hogy nagy kár ily szép tehetségnek saját szak-máját nem gyakorolnia. Továbbá *Dobay József, Boros Jenő, Tóth Endre, Kölgen József, Bergmann Antal, Zikó János és Zurics*; e legutóbbi. mint a hirneves debreczeni veresszalagos csapat őrnagya Arad hosszas ostrománál több ízben kitüntette magát, s mind vezéri eszélyessége, mind pedig hősie elszánt-ságának gyakori jeleit adá. Úgy szintén *Gaál László* őrnagy (később ezredes) is, ki különösen az oláhok elleni hadjárat-ban gyors menetei, bátor rohamai, s ügyes intézkedései által sikerdús hadműveleteket vitt véghez, s a magyar ügy nagy előnyére tett szolgálatai igen fontosak valának.

A főtisztek csaknem kivétel nélkül lelkes, buzgó ifju hősök voltak, s a halállal daczolván, életüket minden perczen készek feláldozni, és ha találkozott közöttünk olyan, ki kardjára méltatlanná tévé magát : azt a vezérek kiküszöbölték, s azoknak neveik a fentebbi jegyzékben nem foglaltatnak, ilyet azonban minél kevesbet mutathatni fel.

A századosok kitünőbbjei: *Dézi Zsigmond* a freidorfi csatagyőző, *Földváry Ferencz*, *Moncskó Ferencz*, *Andrásffi Károly*, *Máriássy Tiborc*z (Máriássy János hadvezér bátyja, Szepes papi megyei cz. kanonok, 45 éves); továbbá a fő s allhadnagyk között: *Bombiák János*, ki az 1849. febr. 8-ki aradi csatában a híres szerb vezért *Joannovicsot* elejté, kitűnő magas, izmos termete s nagy testi ereje, valamint minden veszélyt megvető vakmerő bátorsága miatt köztiszteletben részesült; — mint egyszerű makói földmives fiu honvéddé lett, s közvitézből egyszerre tisztségre emeltetett, minden csatában ő volt az első, bajtársai vakon rohantak utána, kivált a szuronytszegzésnél. Bombiák sokáig sértetlen maradt, míg végre 1849-ki július hóban egy éjjel, midőn épen előőrsi tiszti szolgálatot tett, az őrházhoz közel eső szőlők között fegyverropogás, s egyszersmind egyidejűleg saját honvédekének kiáltása hallatszott: „hadnagy uram jőjjön segítségünkre.“ Bombiák, ki csak néhány percczel ezelőtt éjjeli őrjáratra kiküldött néhány embere hangját tisztán fölismerte, minden habozás nélkül kivont karddal a tett helyszínére sietett, s alig haladt párszáz lépésnyire az előőrsi állomástól, midőn egy helyt a sűrű bokrok közt mintegy tiz sorkatonára bukkant, kik éjjeli szokás szerint honvédekéhez hasonló szürke köpenyeikbe begombolva levén, fehér töltényes kardszijaikról rájuk nem ismerhetett, s kik egy helyen csendesesen meghúzván magokat, azt vélte, hogy ezek a császáriak üldözése elől menekült honvédek; elébök lépett e szavakkal: „jertek utánam fiaim, hadd aprítsuk össze az ellenséget!“ Azonban alig mondá ki e szavakat: a tiz sorkatona elül hátul s két oldalt szuronyt szegezve megrohanta, s mielőtt ret-

tentő csalódásából feleszmélt volna, már akkor néhány döfést kapott, de Bombiák nem veszté el lélekjelenlétét s mintegy dühös oroszán küzdött, s leget hasító hatalmas hangjával honvédeit szólitá védelmére, kiket ő menteni sietett; míg hű vitézei oda érkeztek, már akkor négy ellenét halálosan megsértve, a földhöz terített, a többi sorkatona a honvédek szuronyai alatt mind elhullott, de márkéső, mert Bombiák 36 szurony döfés özszerogyott. A honvédek fegyvereiken elvitték őt, az orvos is alatt rögtön ott termett, a vérpatakot gyorsan megállítá és sebeit ügyesen betapasztá; 35 sebe könnyű volt, csupán a 36-ik, melyet hátulsó oldalbordái közé kapott, volt halálos, a tüdeéig hatott; s az ifju hős még azon nap alkonyatkor kiadá lelkét — az egész tábor nagy fájdalomra.

De jeles főtiszték voltak még *Szabó Kálmán, Dallos (Voloscsek) János, Rózsa Ede, Szombathi János, Sikor József és Góth Vilmos*, különösen megemlitendők, kik Arad és Temesvár ostrománál kitüntették magokat, vagyis, kiknek elszánt hős tetteikre 18 év mulva élénken vissza bírok emlékezni. Ezeken kívül méltó elismerést érdemel még *Kárner*, ki mint élelmezési tiszt a legválságosb percekben, csaknem a teljes feloszlásig hűn kezelte a rá bízott élelmi szereket, s fáradhatlan volt a requisitióban mindaddig, míg a közlegénység tiszteinek engedelmeskedett, ezeket mentvén meg az éhhaláltól, akkor, midőn a többi élelmezési tiszteinknek már csak hült helye volt, — kik tömött zsebekkel odább állván, — eltűntek.

A tüzér tisztek közül Aradnál *Kún*, Temesvár alatt *Jubál* és *Virág* leginkább kitüntették magokat.

De voltak azonfelül az altisztek között is többen, kik vagy a tiszti állást méltán betölthették, vagy pedig idővel jeles, kitünő tisztekké válhattak volna. Egyike azoknak az ezen munka szövegében említett szegedi származásu őrmester volt, ki 7—8-ad magával egy csapat sorkatonát lefegyverzett Aradon, s kinek nevét fájdalom, ide nem jegyezhetem,

mert elfeledém. Továbbá sárospataki születésű *Jánosi Péter* a 38-ik zászlóaljnál őrmester, ki minden csatában leglelő ment, nemes példájával bajtársait buzdítá, kivált a szurony-rohamoknál, s a döntő percekben mondhatni, nagy fontosságú egyén volt e zászlóaljnál, mely egyike volt a legjobbakkak hadseregünkben. E rettenthetlen bátor ifjúnak megörögzött hite volt, hogy az ő számára nincs megöntve a golyó. Azonban e magasztos hitében csalódott: egy éjjeli kitörés alkalmával, a végzettől neki szánt golyót is kihozták Temesvárból, mely vitéz keblét átfürvén, kioltá ifju életét. Örök álmát egykori hős ezredesével Villámmal egy sirban aluszsza, Szakállházán. Ezen kitűnő fiatal ember azért nem emeltetett tisztségre, mert túlheves véralkatánál fogva gyakorta vétett a hadi fegyelem ellen. Mielőtt lelkét a csatatéren kiadá, az őt részvéttel ápoló s mint legkitűnőbb harczosát szerető századosához *Ferenczy János*hoz, kivel együtt oly sok győzelmes csatákban vívtak, azon végohajtását intézte: hogy a *veres-sapkáját* koporsójába tegye; azzal kívánt a sirba szállani. Megjegyzendő, hogy *Jánosi Péter* eleinte a halhatatlan hirnevet kivivott veres-sapkás 9-ik zászlóalj vitéze volt — ott kezdé honvéd szolgálatát.

Végül nem hagyhatom még említetlenül a szakaszomban szolgált *Zórád János* őrmestert, ki mint jó móduszülék gyermeke, világosi Bohus János tiszttartójának 15 éves fia, mint önkéntes, saját költségén fölszerelve lépett a hadi szolgálatba, kitűnő jó lovas volt, s oly hidegvérű bátorságot tanusított minden adandó alkalommal s a legnagyobb veszély közepett, hogy bármely aggharczosnak is dicsőségére vált volna. Különösen kitüntette magát az 1849-ikévi aug. 9-ki Temesvár alatti nagy csatában, midőn a várral szemközt levő aradi országút egyik pontján csapatunk síkágyu hijával levén, a dandárparancsnok engem küldött *Bem* altábornagy fölkeresésére segítséget kérni; ennek végrehajtására *Zórád János* is önként ajánkozott, s a két mérföld hosszú csatavonalt, mindenütt a legveszélyesb helyeken, az ágyuütegek háta mögött, a feje fő-

lőtt süvöltő ezernyi golyó közt végig lavagolván, *Bemet* csakugyan feltalálta és sértetlenül visszatért.

És bizonynyal többen is vannak még, kik az 1848/9-ki Arad és Temesvár ostrománál kitüntetvén magokat, méltán várhatnák, hogy jelen munkámban fölemlítessem; de szolgáljon mentségemül a hosszú, csaknem két évtizednyi időköz, mely ezen dicső multunk s a jelen közé ékelte magát. Ez idő óta sokat szenvedtünk s feledtünk.

És ha az ítészet az általam előadottakban hézagokat, kivánni valót talál: jelen munkám előszavát ismételve, meg kell jegyezmem, hogy én egyedül az általam látottakat s tapasztaltakat írom le, s csak is történelmi szempontból.

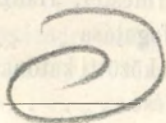
Hogy ezen leírásomban a vezértől kezdve egészen le a közvitézig mindazok neveit fölemlitem, kiknek egyéni hős vagy bármely elismerést vagy kárhozzátást érdemlő tetteikre visszaemlékezem, szándékosan tetém, s a történelmi igazságtól el nem térni volt legfőbb feladatomban. S hogy nem csupán vezéreink s dandárparancsnokaink, hanem alárendelt fő- sőt a kitünőbb altisztek neveit maradandó emlékül iktattam ide, azon meggyőződésemből eredt, hogy mindazok, kik e szent ügy melletti buzgalmukban társaik fölött kitűntek, bár mily alant fokon állottak is, méltán megérdemlik, hogy neveik a történelemnek adassanak át, hisz másként áldozat-készségükért, úgy sem róhatjuk le irántuk tartozó hálánkat, mint a kegyeletnek e nemével. — S vajjon nem érdemeli-e meg jobban elismerésünket, s nem nagyobb-e azon közvitéz, ki a neki kitűzött helyen megáll s vezére parancsszavára a tűzbe rohan, életét feláldozza, mint az ügyetlen, gyáva vagy áruló vezér? — Hanem is nagy, de hasznos s kitűnő lehet a legaltalabb fokon álló honpolgár is, ha feladatának megfelel s hivatását felfogni képes, — kivált oly szent ügy küzdelmei közepe, a milyen az 1848/9-ki szabadságharcunk volt.

Rövid volt e harc korszaka, alig öt negyed éves, s még is oly sok dicsőt s nagyszerűt képes felmutatni; a vezérek s tisztek egyiránt fiatalok, kezdők voltak, s már is mily

fényes eredményeket vívtak ki; miből azon csallhatlan következtetést vonhatni, hogy ha a végzetteljes catastrophá 1848/9-ki alkotmányunkat szélyel nem rombolja : a magyar hadsereg világhirre emelkedhetett volna; hány jeles s kitűnő fő-, törzstiszt s tábornok válhatott volna azokból, kik később a nyomor és szenvedés martalékává lettek.

Az 1848/9-ki magyar kormány minden táborba történészeket rendelt, kiknek feladatul volt kitűzve : minden a csatára vonatkozó érdekes mozzanatot följegyezni, s a háboru befejeztével rendes történetté kiegészíteni. A catastrophá befejezésekor nemzeti kormányunk nem volt többé, s ezen történészeket a balsors szélyelszórta, sőt némelyik el is halt, s a ki életben és a hazában megmaradt : a súlyos bilincsbe vert sajtó mostoha viszonyai között, gyűjtött adatait közzé nem tehette. Most már van szabad sajtónk, óhajtandó volna tehát, de tán remélni is lehet, hogy az 1848/9-ki tábori történészeink gyűjtött adataikat napfényre fogják deríteni, s honi történelmünk ezen eseménydús korszakának még számosan fenlevő hézagait betölteni törekednek majd.

En e korszakban nem működtem mint történész, hanem fegyver alatt szolgáltam a hazát, s ezelőtt 18 évvel a harczi zaj közepett soha sem villant fel azon eszme agyamban, hogy majdan egykor, a mit láttam s átéltem, sajtó útján közzé téve, a hazával közölni fogom. Jelen vázlatomat tehát azon édes öntudattal nyujtom át nemzetemnek, hogy hazám e dicső multja történetének egy pár hézagát kitölteni szerencsés lehetek.

TARTALOM.

ELŐSZÓ.

I. B e v e z e t é s.

	Lap.
A 14. számú Leel, vagyis jász-kún huszár ezred alakítása . . .	6.
Az ezred első törzs- és főtisztei	6.
A nők csapatos költözködése a táborba	7.
A Leel huszár ezred Arad alá indul	7.
Orosházán való késedelem	9.
Az ezred dec. 14-én Arad alá késő este érkezik, midőn már a csata elveszett	10.
A székelv harczosnak a csata folyamáról előadása	11.

II. Arad ostroma.

Az aradi nemzetőrség kiutasittatik a várból	14.
Ó-Arad oct. 3-án két oldalról megtámadtatik	14.
A magyar kormánybiztos a várba hadi szereket szállítani enged.	15.
Berger János cs. tábornok Ó-Aradot a császár iránti engedel- mességre szólítja fel	15.
A város védelmi állapotba helyezése	16.
Ó-Arad első lödöztetése	16.
Siliák és b. Blomberg cs. ezredek harczias szelleme	17.
Török Gábor ó-aradi polgármester, Hadzsics Lázár képviselő és az uj-aradi bíró elfogatása	22.
Az Ó-Arad és Zsigmondháza közötti katonai laktanya felgyújtása.	23.
Aradvár rögtönzött élelmezése	23.
Az Ó-Arad s a vár közötti hid fölégetése	23.
Oláh lázadás Arad környékén és <i>Asztalos Sándor</i> első hős- tettei	24.
Arad ostromának ártatlan áldozatai	25.
Arad lödöztetésének statistikai kimutatása	26.

	lap.
1848. octob. 21-ki angyalkúti (Engelsbrunn) csata.	27.
1848. novemb. 12-ki lippai csata	29.
Az első magyar bombának a várba röpitése	29.
1848. dec. 3-án Aradvár megrohanási kísérlete	30.
1848. dec. 14-ki csata Uj-Aradnál	33.
<i>Gaál Miklós</i> ezredes átveszi a vezérletet Máriássy Jánostól	37.
Az uj-aradi alsóbb osztályu lakosságnak a magyarok iránti el- lenszenve	38.
1849. jan. 25-én Aradvár általános lödöztetése	39.
1849. febr. 8-ki 6-aradi vérengző csata	41.
<i>Asztalos Sándor</i> mint a nap hőse.	43.
<i>Boczkó Dániel</i> kormánybiztosnak a csatában közreműködése	46.
<i>Villám, Szentiványi Kázmér és Földváry Ferencz</i> hős el- szántsága	46.
Febr. 9-én a csata az uj-aradi oldalon megújúl	48.
Febr. 13-kán általános rémület, az öszves lakosság futása Ó- Aradról	48.
Ugyanakkor csatározás Uj-Aradon	50.
A császáriak Arad várába élelmi szállítmányt bevinni megki- sérlik	50.
<i>Kiss Pál</i> alezredesnek az aradi tábor feletti rövid parancsnoksága.	50.
<i>Gr. Vécsey Károly</i> tábornok az aradi hadtest vezényletét átveszi.	51.
<i>Bem</i> altábornagy Temesvár felé való nyomulása s <i>Vécseynek</i> adott parancsa	52.
Aradvár feladása	53.

III. Temesvár vivása.

Temesvár bezárolásának előkészületei	55.
A freidorfi csata, Józsefváros bevétele	57.
<i>Dézi Zsigmond</i> Leel huszár százados mint csata-győző.	58.
Gyárvárost <i>Asztalos Sándor</i> alezredes 29. számú zászlóaljával rohammal beveszi	61.
A császáriak a Gyárvárost visszafoglalni megkísérlik	62.
Temesvárból mintegy 2000 polgár a várparancsnokságtól kiköl- tözködési engedélyt nyer, de a magyaroktól visszaűzetik.	63.
Temesvár körüli magyar táborok felállítása s azoknak ellátása.	64.
A vár első ágyuztatása	66.

<i>Potemkin Ödön</i> mint parlamentaire a császáriakhoz a várba küldetik	67.
Temesvárott a császári tisztekkel különösen <i>Sztankovich</i> ezredessel való beszélgetés	69.
4—5000 polgári egyénnek Temesvárból kibocsátása . . .	73.
<i>Moncskó Ferencz</i> százados hős elszántsága, és <i>Schwarzmann</i> cs. kapitány hősvédelme	77.
A nőnem elszaporodása a temesvári táborban	79.
<i>Guyon</i> tábornoknak a temesvári hadtesthez parancsnokul küldetése s rögtöni távozása	80.
<i>Kossuth Lajos</i> nak a temesvári táborban megjelenése	81.
<i>Perczel Mór</i> tábornok, <i>Csernovics Péter</i> s több országgyűlési képviselőnek a temesvári táborba érkezése	83.
Temesvárnak roham által megkísérlett meghódítása	84.
Az ostrom megszüntetése	87.

IV. Aug. 9-ki Temesvár alatti csata.

<i>Bem</i> altábornagynak Erdélyből Temesvár alá érkezése , . .	89.
A mehálai tábor feldulása	90.
A dzsidásoknak a várból kitörése	92.
A csatatér	93.
A csata kimenetele	95.
A csata általános jellemzése	69.
Az általános hátrálás	100.
A magyar hadseregnek Lugos felé vonulása.	102.

V. Temesvártól Boros-Jenőig. Aug. 10—19-ig.

A csapataiktól elmaradozott honvédek kihágásai	104.
Kiszető alatti táborozás	106.
A seregnek görcsmirigy s éhhalál általi pusztítása	108.
Kiszetőtől Lugos felé vonulás	109.
A honvédek nyílt rablásai többé nem fékezhetők	111.
<i>Gr. Vécsey Károlynak Bem</i> ellen első nyílt föllépése	112.
Első hír a Görgey világosi fegyverletételéről. A glogováczi mézszáros-csaplár ámitó hírekkel jó <i>Vécsey</i> táborába	115.
<i>Bem</i> végső kísérlete a magyar főhadsereg összetartására. <i>Szentiványi Kázmér</i> alezredes Bem elleni föllépése	116.

	lap.
A magyar főhadserég bomlásnak indul	118.
Gyászmenet az orosz tábor felé.	120.
Veszélyes átkelés a Maros folyamon Soborsinnál	122.
A hadi depót-oknak s az ezrekre menő szekereknek a csász. chevaux-légers-ek általi megrohanása s elfogatása.	124.
<i>Mészöly Farkas</i> Leel huszár ezred parancsnokának erőyes föl- lépte a huszárok kihágásai ellen	125.
A honvédek engedetlenségéből eredt veszély; a mőczok vanda- lismusa	126.
Huszárjaink zablátlan szilajsága	127.
A huszárok elszéledése, a leittasodás s honvágý következtében	128.
<i>Dallos (Voloscsek) János</i> főhadnagy egy ezred huszár vezérévé lesz	129.

VI. B o r o s - J e n ő t ő l A r a d i g. Aug. 20-t ő l 30-ig.

<i>Ratischielow</i> ezredes a borosjenői orosz dandár parancsnoka s hadsegédje <i>gr. Makowszky</i> kapitány	132.
A borosjenői fegyverlerakás	133.
A magyar tisztek kardjait egy orosz ezredes átveszi	137.
<i>Kaufmann</i> (lieflandi születésű német) orosz tábornok	138.
Az improvizált megyei tisztviselőknek a lefegyverzett magyarok iránti viselete	139.
Az orosz tábornok demonstratiója	140.
Az oroszok a lefegyverzett magyar sereget a császári katonai fe- dezetnek átadják	142.
<i>Bohus-Szőgyény Antónia</i> urhölgynek a magyar tisztek iránt tanusított nagylelkősége	143.
A magyar hadi fogolyoknak Arad városába vonulása, s <i>Haynau</i> csász. vezér elébe való vezetése.	145.
A magyar tisztek hadi fogsága s elszéledése	147.

VII. A r a d t ő l h a z á i g.

Egy orosz dandárparancsnok szigorú ítélete	149.
Egy orosz főhadnagy a hazafelé utazó magyar tiszteken elköve- tett sértést megboszúlja	150.
Az orosz tisztek s hadapródok szíves készsége	152.
Az orosz kancsuka mint a hadi fegyelem főtényezője	153.

A szabolecmegyei földbirtokosoknak a haza felé vonuló volt —
honvédtisztek iránt tanusított szives vendégszeretete . . 157.

VIII. Névjegyzéke

azon vezérek, törzs- és főtiszteknek, kik a z
184^{8/9}-ki aradi és temesvári táborozásban
részt vettek 160.

IX. Az aradi s temesvári tábor legkitünőbbjei.

Kitünő dandárparancsnokaink s törzstiszteink, névszerént: *Vil-
lám* (Blitzner), *Szentiványi Kázmér*, *Nagy Jenő*, *Mészöly
Farkas*, *Dobay József*, *Boros Jenő*, *Tóth Endre*, *Kölgen
József*, *Bergmann Antal*, *Zikó János*, *Zurics és Gaál
László* , 174.

Kitünőbb századosok, fő és alhadnagyok: *Décsi Zsigmond*, *Föld-
vály Ferencz*, *Moncskó Ferencz*, *Andrássfi Károly*, *Mári-
ássy Tiborc*, *Bombiák János*, *Szabó Kálmán*, *Dallos
(Voloscsék) János*, *Rózsa Ede*, *Szombathi János*, *Sikor
József és Góth Vilmos* 176.

Tűzér tisztek: *Kún*, *Jubál és Virág* 178.

Jánosi Péter, a 38. zászlóalj őrmestere 178.

Zórád János önkéntes, a Leel huszár ezrednél őrmester (15
éves) 179.

LAUFFER VILMOS

kiadásában, Pesten megjelent

s minden hiteles könyvkereskedésben kapható :

Ausztria hivatása és egy magyar birodalom lehetősége B-től füzve	50 kr.
Gróf Károly Ede , a foederált Hunnia	25 kr.
Beniczky Emil , nefejejtsek	1 fl. 20 kr.
— — — — — életképek. Beszélggyűjtemény. 2 kötet	2 fl.
Beöthy László , Comoediai és tragoediai novellák	50 kr.
Bernát Gáspár , ki a vivát? Népszinmű a kortes-világból	84 kr.
Dumas Sándor , Paulina. Regény. Ford. Bereczk Béla és Hang Ferencz	1 fl.
— — — — — érdekesb novellái. Ford. Hang Ferencz	1 fl.
— — — — — a vívómester. Regény 2 köt. Ford. Podhajeczky Sándor	2 fl.
— — — — — a három testőr. Regény, ford. Hang F. 6 köt.	4 frt. 80 kr.
— — — — — egy tengerész kalandjai. Regény, ford. Hang F.	80 kr.
— — — — — a regens leánya. Regény, ford. Hang F. 3 kötet	2 frt. 40 kr.
Fáy András , buza virágok. 2 kötet	2 frt.
— — — — — az elszegényedések	80 kr.
Garay János , összes költeményei. Második teljes kiadás. A költő arcképével	6 frt.
Horváth Miklós , Törökország fővárosa	1 frt.
Horváth Mihály , magyar történelmi rajzok	2 frt.
Jósika Julia , az élet esélyei. Regény	1 frt.
Kock Pál , Edmund és cousineja. Regény, ford. Hang Ferencz.	80 kr.
A Kiegyenlítés okmánytáras története. 2 füzet.	2 frt.
Kuthy Lajos , novellák VII. kötet	80 kr.
Lauka Gusztav , válogatott költeményei. 2 kötet	2 frt.
Lisznai Kálmán , szavalatkönyve saját költeményeiből	1 frt.
Llorente és Gallois , a spanyol inquisitió története. 2 kötet	1 frt. 20 kr.
Magyar Miska és Német Miska Londonban. Kedélysugarak a ködön keresztül. Számos fametszettel	80 kr.
Magyarország alaptörvényei közjogi fejtegetésekkel és felvilágosításokkal	1 frt.
Mészáros Károly , Kossuth levelei a magyar szabadságharcz karvezéreivel 1848—1849-ben	1 frt.
B. Podmaniczky Frigyes , álom és valóság. 2 kötet	2 frt. 60 kr.
— — — — — Margit angyal. Folytatása a „Tessék ibolyát venni” című regénynek. 2 kötet	2 frt. 60 kr.
— — — — — egyetlen könyvesep. 2 kötet	2 frt. 40 kr.
B. Podmaniczky Frigyes , a kék szemüveges nő. 2 kötet	2 frt. 40 kr.
— — — — — régen történt mind ez. Regény. 3 kötet	3 frt.
— — — — — Apály és dagály. Napló töredékek	1 frt. 20 kr.
Poe Edgar , érdekesb novellái. Ford. Hang Ferencz	1 frt. 40 kr.

- Pulszky Ferencz**, a magyar jacobinusok. Történeti regény. Ford. Beniczky E. 2 kötet 2 frt.
- Remellay Gusztáv**, a huszár és kedvese. Történeti regény 1 frt. 6 kr.
 — — a nőnem befolyása hazánk multjára. 2 köt. 1 frt. 6 kr.
 — — Julcsa, a huszárezred leánya. Elbeszélés az utolsó török háború korából. Második kiadás 70 kr.
- Rákóczytár**. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, patensek, hadi szabályok, országgyűlési diariumok és törvényczikkek gyűjteménye. II. Rákóczi Ferencz korához. Szerkeszti Thaly Kálmán a magy. tudományos Academia tagja. I. kötet. (A szécsényi országgyűlési tábor könyomatu tér-rajzával. Ára 3 frt. 50 kr.
 —. — II. kötet. Gróf Bercsényi Miklós levelei. Gróf Károlyi Sándorhoz Ára. 3 frt.
- Sand Georges**, a hó-ember. Regény. Ford. Szász Gyula. 3 kötet 3 frt.
- Sanson**, a vérpád titkai. Emlékiratai a hét nemzedéken át Párisban hóhé-roskodott Sanson családnak. 1—22 füzet. Ára egy-egy füzetnek 30 kr.
- Sardou Victorin**, a fekete gyöngy. Reg. Francziából Bodor Kár. 1 frt.
- Sarkady István**, történeti beszélyek. 2 kötet 2 frt.
- Szabados János**, a haza és szerelemről. Költemények 1 frt.
- Szabó Richard**, beszélyei. 2 kötet 2 frt. 12 kr.
 — — újabb beszélyei. 2 kötet 2 frt.
- Szilágyi Virgil**, szelid fájdalmak. Regény. 2 kötet 2 frt.
- Thaly Kálmán**, zengő liget. Lyrái és újabb elbeszélő költemények. 2 kötet. 2 frt.
 — székely kürt. Erdélyi regék, mondák, balladák és dalok 1 frt. 5 kr.
 — régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok a XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századból. 2 kötet 4 frt.
- Toldy István**, régi magyarország. A magyar birodalom politikai viszonyai a honfoglalástól a szatmári békeig. Történelmi és politikai tanulmány 2 frt.
- Tompa Mihály**, virág-regék. Második kiadás 1 frt. 26 kr.
- Torkos László**, az ifjú küzdelmei. Dramatizált allegoria hat képben. A Kisfaludy-társaság által dicséretre méltatott mű 80 kr.
- Turgeneff**, a nemes fészek. Fordította G. 1 frt. 20 kr.
- Vadnai Károly**, beszélyek. 2 kötet 1 frt. 40 kr.
- Virág Lajos**, darázs-fészek. Novellák és humoreszkek. 3 kötet. Uj olcsó kiadás 1 frt. 50 kr.
- Szász Károly**, Trencsényi Csák. Történeti beszély tíz énekben 2 frt.
- Vadnai Károly**, Eszter a szép kardalnoknő. Regény. 2 kötet. 2 frt.
- Heckenast-Bajza Lenke**, Nyugat-Európa. Uti levelek 1 frt.
- Zajzoni**, börtöndalok 1 frt.
- Dániel Gábor**, történelmi kalászkok 1603—1711. A vargyasi Dániel család irattárában levő nagyobbbrészt eredeti kéziratok után. Szerkeszti Thaly Kálmán. Bethlen Gábor, Kemény János, Bély Pál és II. Rákóczy Ferencz sajátkezű leveleinek könyomatú másolataival 2 frt. 40 kr.

